

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

ISSN: 2147 - 4958
e-ISSN: 2147 - 4419

Edebiyat Fakültesi Dergisi

2014 Sayı: 4

Journal of Humanities

Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları

Dokuz Eylül University Publications

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt: 3 Sayı: 4 Yıl: 2014

Yayın No: 09.0700.0000.000/BY.015.009.777

ISSN: 2147-4958

e- ISSN: 2147-4419

Derginin sahibi: Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına
Prof.Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ

Sorumlu Müdür: Prof.Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ

Editörler: Doç.Dr. Yeşim BAŞARIR
Yrd.Doç.Dr. Esra ÇOKER

Yönetim Yeri: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi
Tınaztepe Yerleşkesi Buca – İZMİR

Yazışma Adresi: Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tınaztepe Yerleşkesi Buca – İZMİR
Tel: 0 (232) 301 7902
Faks: 0 (232) 453 9093
e-posta: deuedebiyat.dergi@gmail.com
<http://web.deu.edu.tr/edebiyat.dergi/>

Yayın Türü: Akademik Hakemli Dergi

Niteliği: Bilimsel Süreli Yayın. Yılda bir yayınlanır.

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.
Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Basım Yeri: Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası
Basım Yeri Adresi: Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası
DEÜ TınaztepeYerleşkesi Buca – İZMİR
Tel: 0 (232) 3019300 – Faks: 0 (232) 3019313

T.C. DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
Edebiyat Fakültesi

EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Hakemli Dergi

Cilt: 3 Sayı: 4 Yıl: 2014

Editörler

Doç.Dr. Yeşim BAŞARIR
Yrd.Doç. Dr. Esra ÇOKER

Dergi Yayın Komisyonu

Doç.Dr. Yeşim BAŞARIR
Doç.Dr. Kurtul GÜLENC
Yrd.Doç.Dr. Esra ÇOKER
Yrd.Doç.Dr. Özgün KOŞANER (Web Editörü)
Araş.Gör.Dr. Ece SAATÇIOĞLU (Dergi Sekreteryası)
Araş.Gör. Damla TANINMIŞ (Dergi Asistanı)
Araş.Gör.Abdullah DERİN (Grafik Tasarım)

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Binnur GÜRLER
Prof.Dr. Nevzat KAYA
Prof.Dr. Abbas TÜRNUKLÜ
Prof.Dr. Remzi YAĞCI
Prof.Dr. Özkan YILDIZ
Doç.Dr. Yeşim BAŞARIR
Doç.Dr. Doğan GÖÇMEN
Doç.Dr. Orçun YORULMAZ
Yrd.Doç.Dr. Esra ÇOKER
Yrd.Doç.Dr. Türkmen TÖRELİ
Yrd.Doç.Dr. Pelin ŞULHA
Araş.Gör.Dr. Ece SAATÇIOĞLU (Raportör)

Sayı Hakem Kurulu

Prof.Dr. Sema GÖKTAŞ (Kocaeli Üniversitesi)
Prof.Dr. Elvan ÖZKAVRUK ADANIR (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Prof.Dr. Fatma Refika TARCAN (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof.Dr. Mehmet TUNÇER (Bağımsız Akademisyen)
Prof.Dr. Özkan YILDIZ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç.Dr. Zehragül AŞKIN (Mersin Üniversitesi)
Doç.Dr. Doğan GÖÇMEN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç.Dr. Ahmet Kamil GÖREN (İstanbul Üniversitesi)
Doç.Dr. Kurtul GÜLENC (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç.Mehmet FIRINCI (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç.Dr. Şölen KİPÖZ (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Doç.Dr. Nezihat KÖŞKÜK KAYA (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç.Dr. Cafer ŞEN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Ebru ÇETİN (Ege Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Alev GİRLİ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Nur BALKIR KURU (Kadir Has Üniversitesi)

Yrd.Doç. Fusun ÖZPULAT (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Yrd.Doç. Gülseren PASİN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Özlem SİR GAVAZ (Hitit Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Özlem TÛTÛNCÛLER (Adnan Menderes Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Bülent UĞRASIZ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Banu İnanç UYAN DUR (Beykent Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Ceren Bulut YUMRUKAYA (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Yayın Danışma Kurulu

Prof.Dr. Abbas TÛRNÛKLÛ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof.Dr. Adnan DİLER (Muğla Üniversitesi)
Prof.Dr. Ali GÛLTEKİN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof.Dr. Ayfer ÖZÇELİK (Pamukkale Üniversitesi)
Prof.Dr. Ayşen SAVAŞ (Ortadoğu Teknik Üniversitesi)
Prof.Dr. Azize ÖZGÛVEN (Yeni Yüzyıl Üniversitesi)
Prof.Dr. Bayram BAYRAKDAR (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof.Dr. Binnur GÛRLER (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof.Dr. Burhan VARKIVANÇ (Akdeniz Üniversitesi)
Prof.Dr. Dilek DİRENÇ (Ege Üniversitesi)
Prof.Dr. Dursun ZENGİN (Ankara Üniversitesi)
Prof.Dr. Gülmira KURUOĞLU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof.Dr. Gülperi SERT (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof.Dr. Günseli İŞÇİ (Yeni Yüzyıl Üniversitesi)
Prof.Dr. Harun TAŞKIRAN (Ankara Üniversitesi)
Prof.Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR (Ankara Üniversitesi)
Prof.Dr. İclâl ERGENÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof.Dr. Işıl ÖZYILDIRIM (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. İsmail İŞÇEN (Mersin Üniversitesi)
Prof.Dr. Kubilay AYSEVENER (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof.Dr. Levent AYSEVER (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof.Dr. Lütfiye OKTAR (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Prof.Dr. Mehmet Akif ERDOĞRU (Ege Üniversitesi)
Prof.Dr. Melek GÖREGENLİ (Ege Üniversitesi)
Prof.Dr. Mustafa ŞAHİN (Uludağ Üniversitesi)
Prof.Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Nalan BÛYÛKKANTARCIOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Nevzat KAYA (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof.Dr. Nuran ÖZYER (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Osman TOKLU (Ankara Üniversitesi)
Prof.Dr. Özkan YILDIZ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof.Dr. Remzi YAĞCI (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof.Dr. Rezzan SİLKÛ (Ege Üniversitesi)
Prof.Dr. Rüstem ERKAN (Dicle Üniversitesi)
Prof.Dr. Sevinç ÖZER (Çanakkale 18 Mart Üniversitesi)
Prof.Dr. Sezgin KIZILÇELİK (Malatya İnönü Üniversitesi)
Prof.Dr. Şebnem TOPLU (Ege Üniversitesi)
Prof.Dr. Tomur ATAGÖK
Prof.Dr. Turan GÖKÇE (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Doç.Dr. Aylin NAZLI (Ege Üniversitesi)
Doç.Dr. Şükrü ARSLAN (Mimar Sinan Üniversitesi)

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
Edebiyat Fakültesi
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt 3, Sayı 4 (2014 Yılı Sayısı)

İÇİNDEKİLER

Descartesçılığa Karşı Vico: Yeni Bilim ve Tarih Cansu GÜLEÇ	1
1960 Sonrası Tüketim Kültürünün Sanata Yansımaları Ebru DEDE	17
Etnoarkeolojik Bir Bakış Açısıyla M.Ö. II. Bin Yıllarında Doğu Anadolu Yayla Kültürü ve Yayla Mimarisi Fecri POLAT	46
Sanat Eğitimi İçin Osmanlı'nın Son Döneminde Avrupa'ya Giden Türk Öğrencilerdeki Dil, Gözlem ve Bilgi Eksikliğinin Resmimizdeki İçeriksel Dönüşüme Etkisi Özgür ÖZKAN	82
Hegel – Rousseau, Mill ve Hayek'in Değerlendirmelerinde Topluma Ötekileştirilen 'Kadın'ın Konumu R.Bahar ÜSTE	103
Orhan Asena'nın <i>Hürrem Sultan</i> Adlı Oyunundaki "Hürrem Sultan" Karakterinin Kostüm Analizi Selda KULLUK YERDELEN	127
Türkiye'de Kitlesele Bir Eğitim Topluluğu: Gezerek Özel Eğitim Hizmeti Veren Öğretmenler ve Sorunları (Batman Örneği) Yusuf ARSLAN	139

DESCARTESÇİLİĞA KARŞI VİCO: YENİ BİLİM VE TARİH

Cansu GÜLEÇ¹

ÖZET

Giambattista Vico, 17. Yüzyılın bilimsel devrimlerinin gerçekleştiği ve bunların etkilerinin güçlü bir şekilde devam ettiği 18. yüzyılın düşünürü, hukukçusu ve tarihçisidir. Vico'nun tarihi bir bilim olarak ele aldığı ve onun ilkelerini ortaya koyduğu *Yeni Bilim* bir yapıt olarak düşünce tarihinin en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Vico düşünce tarihine önemli katkılarda bulunmuş, tarih felsefesi ve tarih bilimine yenilikler ve özgün düşünceler getirmiştir. Bu çalışma Vico'nun tarih düşüncesini ve onun düşünsel arka planını belirleyen etkenleri incelemeyi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, tarih felsefesinin temel problemleri bağlamında, Vico'nun bilim ve yöntem kavramlarına değinilecektir. Vico'nun temel eseri olan "Yeni Bilim" araştırmada ana kaynak olarak kullanılacaktır. Vico'nun doğa bilimlerinin hakim olduğu bir yüzyılda, "yeni bilimi" nasıl ortaya koymak istediğini anlamak da önem taşıyacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tarih bilimi, Descartesçilik, Vico, Yeni Bilim, Yöntem*

ABSTRACT

Giambattista Vico is philosopher, legist and historian of 18th century when 17th century of scientific revolutions takes place and their impact continues strongly. *New Science*, as a literary work, is considered as Vico's one of the most important works in which he discussed history as a science and put forward its principles. Vico has made a significant contribution to the history of thought, and he has brought innovations and original ideas to the history of philosophy and history of science. The objective of this study is to examine the determinants of Vico's history of thinking and its theoretical background. In this framework, in the context of the fundamental problems of philosophy of history, Vico's science and method concepts will be discussed. Vico's major work, "The New Science" will be used as the main source in the research. It will be important to understand how Vico wanted to reveal "new science" within a century dominated by the natural sciences.

Keywords: *History of Science, Cartesianism, Vico, New Science, Method*

---

¹ Arş Gör.,MEF Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, guleccansu@hotmail.com

I. Giriş

17. yüzyılın düşünce dünyası kendini doğa bilimlerinin sorunlarına vermiş ve hakim düşünce kesin ve güvenilir olan gerçek bilginin imkanını bulmak olmuştur. Descartes'e göre, tarih ne kadar ilginç ve öğretici olursa olsun bu niteliğe sahip bir bilgiyi bize veremezdi. Bu yüzden Descartes tarihin bir bilgi disiplini olabileceğine inanmamıştır. Kartezyencilerin fizik ve matematik bilimlerinin rolünü abartarak toplum ve tarih bilgisinin olanaklılığını göz ardı ettiklerine inanan Giambattista Vico (1668-1744) ise Descartesçi yöntemin bilimlerdeki egemenliğine karşı çıkmıştır.

Bu çalışmada Vico'nun tarih düşüncesini, onun düşünsel arka planını belirleyen etkenlerle ilişkili olarak incelemek amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, tarih felsefesinin temel problemleri bağlamında, Vico'nun bilim ve yöntem kavramlarına değinilecektir. Vico'nun temel eseri olan "Yeni Bilim", araştırmada ana kaynak olarak kullanılacaktır. Vico'nun Yeni Bilim'de *neden tarihe dayalı bir alternatif bilim ortaya koymak istediğini görmek, bununla ilişkili olarak, kurmak istediği bilimin gerçekten yeni olup olmadığını tartışmak* çalışmanın amaçlarıdır. Bu çalışmada Vico'nun doğa bilimlerinin hakim olduğu bir yüzyılda, "yeni bilimi" hangi sorunlar bağlamında ortaya koymak istediğini anlamak da önem taşıyacaktır. Döneminde kabul görmemiş olsa da, pek çok araştırmacıya göre Vico kendi zamanının doğal ve toplum bilimlerine yaklaşımını eseriyle tersine çevirmiştir. Ona göre, doğru bilginin türeyeceği olgular, Kartezyen anlayışın ileri sürdüğü gibi doğal olgular değil tarihsel ve toplumsal olgulardır. Sosyal bilimler alanında, doğal bilimlerdeki benzer kesinlikte bilginin veya yöntemin imkanlarının sorgulandığı ve sosyal bilimlerde metodoloji tartışmaları için oldukça önemli olan Vico'nun iddialarının, özellikle Descartesçi tarih karşıtlığına karşı olan yönlerinin incelenmesi özellikle bu açıdan çok önemlidir.

Bunun yanında, araştırmanın hangi sorunsallar üzerinde yoğunlaşacağı, bilgiye yaklaşımına ve toplum bilim alanındaki hangi bilimsel paradigma içinde yer aldığını anlamak adına Kartezyen metoda yönelik bir okuma da yapılması planlanmaktadır. Belli bir zaman dilimi içinde bir topluluğun düşünme biçimi ya da davranışını belirleyen evrensel bir model olarak tanımlanan paradigmanın daha kolay kavranması adına Vico'nun yanında, Descartesçi

bir okumanın da faydalı olacağına inanılmaktadır.² Belirtilen okumayla beraber, sözü edilen bakış açıları arasındaki farklılıklar karşılaştırma yapılarak anlaşılmaya çalışılacaktır. Böylece Vico'nun tarih düşünce yöntemini ne şekilde tasarladığını anlamak da daha kolay olacaktır.

II. Vico'nun Düşünsel Arka Planı

Vico'nun temel eseri olan Yeni Bilim'den hareketle, neden tarihe dayalı bir alternatif bilim ortaya koymak istediğini görmek ve kurmak istediği bilimin gerçekten yeni olup olmadığını daha kolay kavrayabilmek adına, Vico'nun hayatının entelektüel açıdan önemli yanlarına değinmenin onun kaygılarını anlamaya yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Giambattista Vico (1668-1744) 17. yüzyılın bilimsel devrimlerinin gerçekleştiği ve bunların etkilerinin güçlü bir şekilde devam ettiği 18. yüzyılın düşünürü, hukukçusu ve tarihçisidir. Vico, Rönesans'ın merkezi olan İtalya'da doğmuş ve buradaki güçlü düşünce ortamlarının içinde yetişmiştir. Akademik hayatının büyük bir kısmını (1699-1741) Napoli Üniversitesi'nde retorik profesörü olarak geçiren Vico, asıl eğitimini hukuk alanında yapmıştır. 1723'te sivil kanun kürsüsü için açılan bir sınavı kaybedince tarih incelemelerine dönmüştür.³ Bununla beraber, yoğun bir biçimde klasikleri okumuş, filoloji ve felsefe çalışmaları yapmıştır.

Vico'nun tarihi bir bilim olarak ele aldığı ve onun ilkeleri ortaya koyduğu *Yeni Bilim* bir yapıt olarak düşünce tarihinin en önemli eserlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Vico söz konusu eseri 1725'te yayımlamıştır. Bu yapıtında Vico, evrensel bir tarih anlayışı geliştirmiş; Bacon ve Descartesçi Kartezyen bilim anlayışına karşı gelmiştir. Vico bu eserinde Tanrı'nın yarattığı tabiatın yanında insanın kendi yarattığı dünya olan toplum ve kültür dünyasının nasıl bir yöntemle incelenmesi gerektiği üzerinde durmuştur.⁴ Doğa bilimleri metodolojisi karşısında yeni bir metodolojinin, yani tarih ve toplum bilimleri metodolojisinin olanaklı olabileceğini göstermiştir. Kendi çağında yeterince değeri bilinmeyen ve de önemsenmeyen bir düşünür olarak anılan Vico'nun düşünce tarihine en önemli katkısı, tarih felsefesi ve tarih bilimine getirmiş olduğu yenilikler ve özgün düşüncelerdir. Vico'nun tarihe yönelişin ve tarihi bilmenin herhangi bir pragmatik yarardan dolayı değil başlı başına kendisi

² Earl Babbie, *The Practice of Social Research*, (Belmont: Thomson Wadsworth, 2007), sf. 31.

³ Giambattista Vico, *Yeni Bilim* (çev. Sema Önal), (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007), sf.13-15.

⁴ Thora Ilin Verene, Donald Phillip, *Giambattista Vico: Keys to the New Science : Translations, Commentaries, and Essays*. (NY: Cornell University Press, 2008), sf.22.

için önemli olduğunu söylemesi ve tarihe belli ilkeler ve kurallarla yaklaşması, Yeni Çağ'daki gelecek kuşakların tarihe ve tarih bilinme farklı bir metodolojiyle yaklaşımlarına imkan sağlamıştır.⁵ Diğer bir ifadeyle Vico, tarihte bilgiye nasıl ulaşılabileceğine dair farklı bir yöntem sunmuştur. Bununla beraber Vico, Yeni Çağ felsefesinde tarih epistemolojisinin ilk taslağını gelişmesini sağlayan düşünür olarak adlandırılmaktadır.

Epistemoloji felsefenin bilginin kapsamı ve doğasıyla ilgilenen dalıdır. Esas olarak bilginin kaynağının ne olduğu, insan bilgisinin doğası, ya da insanın neyi ne kadar bilebileceği gibi konular üzerinde durur.⁶ Bu konuların her biri üzerinde değişik bakış açıları vardır. Bir araştırmacının ilgilendiği konuya göre seçeceği epistemolojik konum onun yöntemini ve kullanacağı teknikleri büyük ölçüde belirlemektedir. Bunlar arasında pozitivistler, bizim bilgimizden bağımsız bir gerçeklik olduğunu, bizim kuramlarımız başarılı ise gerçeği temsil edeceğini kabul ederler. Yorumlamacılık ise insanların gerçekliği kurgulamasında önceliği öznel anlamlara, sosyo-politik ve sembolik eylemlere vermektedir. Bu durumda gerçek artık görelî hale gelecektir. Pozitivizmin evrensellik iddiası taşıyan yasalarından farklı olarak getirilen açıklamalar ve betimlemelere dayanarak kurulacaktır. Diğer bir ifadeyle yorumlamacılıkta bağlam (context) ağırlık kazanmaktadır.⁷

Vico'nun tarih sorununa yaklaşımını ve "Yeni Bilim"i anlayabilmek için, Yeniçağ'da tarihe bakış açısını anlamak da gerekmektedir. Rönesans'la birlikte evrene ilişkin ortaya çıkan değişimler, tarih görüşlerini de etkilemiştir. Bir yandan, geleneksel görüşler devam ederken, öte yandan yeni keşifler ve yaklaşımlar tarih düşüncesini beslemiştir. Yeniçağ büyük bir entelektüel değişimi beraberinde getirmiştir. Orta Çağın kapanışıyla Avrupa düşüncesinin başlıca işlerinden biri tarihsel incelemelerin yeniden yönlendirilmesi olmuştur. Rönesans ile birlikte insancı bir tarih görüşüne dönmüş, insan eylemleri artık Tanrısal bir olana oranla küçük görülmemeye başlamıştır.⁸

17. yüzyıl, felsefede rasyonalizmin, sanatta klasisizmin, ekonomide de kapitalizmin kök saldıği bir yüzyıl olmuştur. Birbirinden farklı sistemler geliştiren dönem filozoflarının ortak noktası bir yandan akıl ve rasyonalizmi ön plana çıkarırken, Orta Çağ tarih yazımında hakim olan Tanrı'nın tarihe müdahalesine ilişkin görüşler tam olarak ortadan kalkmasa da

⁵ A.g.e, sf. 17-20.

⁶ Donatella Della Porta ve Michael Keating, *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*. (NY: Cambridge University Press, 2008), sf. 22.

⁷ A.g.e, 23.

⁸ R. G. Collingwood, *The Idea of History*, (Oxford: Oxford University Press, 1946), sf. 57.

etkisini yitirmeye başlamıştır.⁹ Diğer taraftan, 17. yüzyıl filozofları genellikle tarihi bir bilim olarak kabul etmemişler ve eserlerinde tarih yazıcılığına fazla yer vermemişlerdir. Bunun başlıca nedeni yüzyılın düşünce dünyasının kendini doğa bilimlerinin sorunlarına vermesi ve tarih sorunlarını bir yana bırakmış olmasıdır. Çünkü bu dönemde hakim düşünce kesin ve güvenilir olan gerçek bilginin imkanını bulmak olmuştur.

17. yüzyılın başında Bacon, kendi bilgi haritasını imgelem (imagination), bellek ve anlamının yönettiği üç büyük alana şiir, tarih ve felsefeye bölmüştür. Onun için tarih, geçmişe ilişkin bilgilerin saklandığı belleğin bir ürünüdür ve eğer önyargılardan uzak durarak tarihsel varlık alanına yönelirsek, tarih insanlara sağlam bilgiler sunabilir. Bacon, tarihi bellek ile birlikte işleyen bir süreç olarak görmüştür. Böylece Bacon, dönemin akıl anlayışı ile tarih düşüncesini bağdaştırmaya çalışmıştır. Collingwood, Bacon'ın bu görüşüne göre, tarihin asıl işinin geçmişi gerçekte olduğu gibi, gerçek olgularıyla anımsayıp kaydetmek olduğunu söylemektedir. Ona göre Bacon'ın burada yaptığı şey, tarihin her şeyden önce, geçmişe kendisi için ilgi duymak olduğunu vurgulamaktır. Bu, tarihçinin geleceği önceden bilebileceği iddiasının yadsınmasıdır. Burada tarihçinin ilgisi olguların kendisindedir.¹⁰

2.1. Descartes ve Tarih

Bacon gibi Descartes da şiiri, tarihi ve felsefeyi birbirinden ayırmış ve buna bir dördüncüsünü, ilahiyatı eklemiştir. Ama yeni yöntemi, bu dört şey arasında üç ana bölümü matematik, fizik ve metafizik olan felsefeye uygulamıştır. Zira, Descartes yalnız orada güvenilir ve kesin bilgiye ulaşmayı umuyordu. Ona göre, şiir bir disiplinden çok bir doğa vergisiydi ve ilahiyat vahye inanmaya dayanmaktaydı. Tarih ise ne denli ilginç ve öğretici olursa olsun, yaşamda pratik bir tutumun oluşmasında ne denli değerli olursa olsun, hakikat iddiasında bulunamazdı. Çünkü betimlediği olaylar hiçbir zaman tamı tamına onun betimlediği gibi olmamıştır. Descartes için temel ilke “tüm bilimleri matematikleştirmek” idi.¹¹ Bu çerçevede tarih onun tarafında küçümsenmiş ve tarihçilik bir bilim olarak görülmemiştir.

⁹ Taner Timur, *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi*, (İstanbul: Yordam Yayınları, 2011), sf. 49.

¹⁰ Collingwood, *The Idea of History*, sf.58.

¹¹ Timur, *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi*, sf.50.

Descartes, “Yöntem Üzerine Konuşma” isimli eserinin ilk bölümünde tarihi, yöntemini uygulayacağı alanın dışında tuttuğunu şöyle ifade etmiştir:

Ama dillere, hatta eski kitapları okumaya, onların tarihlerine ve masallarına yeterince zaman ayırmış olduğuma inanıyordum. Çünkü öbür yüzyılların yazarlarıyla konuşmak hemen hemen yolculuk yapmakla aynı şeydir. Göreneklerimizi daha sağlıklı yargılayabilmemiz için ve hiçbir şey görmemiş olanların yapa geldiği gibi bizim alışkanlıklarımıza ters düşen her şeyin gülünç ve usdışı olduğunu düşünmememiz için çeşitli halkların gelenekleriyle ilgili bir şeyler bilmek iyidir. Ama yolculukta çok zaman harcadığımızda kendi ülkemize yabancı düşeriz, geçmiş yüzyıllarda olup biten şeylere çok ilgi duyduğumuzda doğal olarak bu yüzyılda olup biten şeyleri iyi bilemeyiz. Üstelik masallar hiç de öyle olmayan birçok olayı olası gibi düşündürür; en doğru tarihler bile okunmaya daha değer kılmak için olguların değerini değiştirmeseler ya da artırmaları da hemen her zaman en azından onların en sıradan ve en az bilinen olanlarını dışlarlar. Bu yüzden geriye kalanlar olduğu gibi görünmez ve onlardan çıkardıkları örneklerle geleneklerini düzenleyenler romanlarımızın kahramanlarının garipliklerine düşerler ve güçlerini aşan amaçlar ortaya koyarlar.¹²

Descartes burada tarihe aşırı ilgi ve gerçek ile masalı ayırt edememe durumunun, insanı yanılgıya iteceğini belirtmektedir. Bu yanılgının nedeni de, tarihsel alandaki olguların tekrarlanamayışı nedeniyle, güvenilirliğin tariheye bağlı olmasıdır. Descartes’a göre öznel tavırlar ve abartılar, okuyucunun ilgisini çekerken aynı zamanda onu tarihe yabancılaştırmaktadır. Yukarıdaki metin incelendiğinde, belirtilen sebepler dolayısıyla Descartes tarihin bir bilgi disiplini olabileceğine ihtimal vermemiştir.

Bu çerçevede Descartes, tarihe ilişkin olarak birbirinden ayrılmasını istediği dört noktayı vurgulamıştır: 1- Tarihsel kaçakçılık: Tarihçi, yurdundan uzakta yaşayarak kendi çağına yabancılaşan bir gezgindir. 2- Tarihsel pyrrhonculuk: Tarihsel anlatılar geçmişe ilişkin güvenilir açıklamalar değildir. 3- Faydacılığa karşı tarih tasarımı: Güvenilmez anlatılar gerçekte neyin olanaklı olduğunu anlamamıza, dolayısı ile şimdide etkin bir biçimde eylememize yardımcı olamaz. 4- Düş kurma olarak tarih: Bu da, en iyi tarihçilerin bile, olduğundan daha görkemli göstererek geçmişini çarpıtmalarıdır.¹³

¹² Rene Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşmalar* (çev. Afşar Timuçin), (İstanbul: Bulut Yayınları, 2010), sf.10.

¹³ Collingwood, sf. 60.

Timur'un ifadesiyle, tüm bu nedenlerden ötürü tarihle uğraşmak Descartes'e göre "boş bir merak" gibi görünmüştür.¹⁴ Tüm Kartezyenler de bu fikri izlemişler ve bu anlayışı benimseyen ekol "Kartezyen tarih okulu" olarak adlandırılmıştır.

Yalın bir dille ifade etmek gerekirse, Rönesans'tan 18.yüzyıl Aydınlanmasına kadar tarihe ilişkin farklı bakış açıları geliştirildiğini söylemek mümkündür. Öte yandan her ne kadar tarihe bir bilgi alanı olarak önem verilmiş olsa da, bir bilim olarak tarih daha çok 18. yüzyılda önem kazanmıştır. Vico da, fizik bilimleri alanında büyük ilerlemelerin sağlandığı böyle bir dönemde, fiziğin karşısında bir toplumsal bilimin kurulup kurulamayacağı tartışmalarını yapan isim olmuştur. Nitekim Vico genel olarak, Batı'da modern tarih felsefesinin kurucusu olarak kabul edilmiştir.¹⁵

III. Vico'nun Tarih Düşüncesi

Vico'nun tarih düşüncesini anlamak için önce onun doğa bilimlerinin ön planda olduğu bir yüzyılda, nasıl bir sosyal bilim kurma iddiası taşıdığını ve bu yeni bilimi hangi sorunlar bağlamında ortaya koymak istediğini anlamak önem taşımaktadır.

Öncelikle, Vico, tarihsel yöntemin ilkelerini dile getirerek, matematiksel bilginin geçerliliğini yalanlamamış, ama başka hiçbir bilgi türünün olanaklı olmadığını ön gören Kartezyen bilgi kuramını yalanlamıştır. Bunun için hakikatin açık ve seçik bir tasarım olduğu yollu Kartezyen ilkeye karşı çıkmış; bunun aslında ancak öznel ya da psikolojik bir ölçüt olduğunu belirtmiştir. Vico, "benim tasarımlarımı açık ve seçik düşünmem, onların doğru olduğunu değil, ancak benim onlara inandığımı kanıtlar" diyerek, inancın algılarımızın canlılığından kaynaklandığını söylemiştir.¹⁶

Vico, bilineni bilinemeyenden ayırt edilmesini sağlayacak olan "verum factum" ilkesinden bahsetmiştir. Buna göre bir şeyi anlayabilmenin koşulu, doğru olarak bilmenin ve onu yalnızca algılamamanın tersine, onu bilen kendisinin yapmış olmasıdır. Bu ilkeye göre

---

¹⁴ Timur, sf. 50.

¹⁵ Vico, *Yeni Bilim*, sf. 19.

¹⁶ Collingwood, sf. 64.

Vico, “doğayı tanrı, matematiği insan kavrayabilir. Çünkü birincisi tanrının; ikincisi insanın üretimidir” demiştir.¹⁷

Vico, tarihsel süreci insanların dil, gelenek, hukuk, hükümet vb. sistemleri kurup geliştiren bir süreç olarak görmüştür. Diğer bir ifadeyle tarihi, insan topluluklarının ve onların kurumlarının tarihi olarak görmüştür. Tarihin planı tümüyle insanın planıdır ve toplulukların dokusu insanın içinden kaynağını bulmuş ayrıntısı ile kavranabilir bir “factum” içermektedir. Collignwood’a göre burada ilk kez tarihin konusunun ne olduğuna ilişkin modern bir tasarıma ulaşılmaktadır.¹⁸

3.1. Yeni Bilim

Vico döneminin hakim bilimsel paradigmasına göre bilim, matematiğe dayalı fizik bilimidir. Daha önce de vurgulandığı, Vico matematiğin bilim için önemini reddetmemiştir. Ancak ona göre bilginlerin, insan tarafından yaratılmamış olan doğaya yönelmeleri, bilimsel çalışmaların yalnız fizik temelli olması bir eksiklik yaratmaktadır.¹⁹ Ona göre tüm bilimsel çalışmaların ortak amacı olan hakikate ulaşma, insanın yarattığı alanda mümkündür. Kısacası Vico’nun önerdiği bilim, insanın özne olduğu alana ilişkin bir bilim olduğu için “yeni”dir. Bu yeni bilime ilişkin olarak belirtilebilecek iki nokta vardır: İlk olarak Vico, ulusların, toplumların aynı çağlardan, aynı aşamalardan hep yeniden geçtikleri döngüsel bir tarih anlayışı ortaya koymuştur. İkinci olarak ise tarihsel gelişmeyi organik bir süreç olarak kavrayan tarih tasarımında tarihin gelişme ve çökme ya da büyüme ve çürüme döngüsüyle sonuçlanan birbiriyle bağlantılı çağlarla aşama aşama ilerlediğini savunmuştur.²⁰

Yeni Bilim’de Vico, tarihi üç çağa ayırmıştır:²¹

1-Tanrılar Çağı: Burada pagan insanlık tanrısal bir egemenlik tasarımı altında yaşar ve tüm girişimlerinde fala ve kehanete başvurur.

2-Kahramanlar Çağı: Aristokratik yasaların hüküm sürdüğü çağ.

3-İnsanlık Çağı: İnsanların doğadan eşitliğine inanılan, özgür cumhuriyetlerin ve monarşilerin çağı.

¹⁷ A.g.e.

¹⁸ A.g.e, sf. 65.

¹⁹ Vico, paragraf 331, sf.132.

²⁰ Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi Cilt 4*, (çev. Aziz Yardımlı), (İstanbul: İdea Yayınevi, 2010), sf. 60.

²¹ Vico, sf. 43-44.

Vico'ya göre zamansal açıdan farklılıklar görülse de, hiçbir ulus, bu çağlardan geçmeden gelişme seyrini tamamlamayacaktır. Tüm uluslar ilk önce Tanrılar, sonra Kahramanlar Çağı'ndan geçerek insanlaşacaklardır.²² Vico, Yeni Bilim'in özelliklerinden söz ederken bu gelişmenin içinde gerçekleştiği "ideal sonsuz bir tarih arayışını" şöyle ifade etmiştir:

Bilimimiz aynı zamanda, her ulusun ortaya çıkışı, gelişmesi, olgunlaşması, düşmeye başlaması ve çöküşü bakımından kendi tarihiyle zaman içinde dönüşen ideal sonsuz bir tarihi betimler. Aslında, bu bilimi düşünen kişi, bu ideal sonsuz tarihi, "oldu, oluyor ve olmaya devam edecektir" delilleri ile yapmaktan ziyade kendisine anlatmaktadır.²³

Vico'ya göre tarih, otoritelerin söylediklerini reddetmek ya da kabul etmek değil, yorumlamaktır. Böylece tarihi düşünce, tarihçinin belgeleri yorumladığı ilkelerde ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında, Vico'ya göre, tarihçinin her zaman kendini koruması gereken birtakım ön yargılar vardır. Bunlar:²⁴

1. Tarihçinin incelediği çağın refahını, gücünü, ululuğunu vb. abartmaya yönelik önyargılar.

2. Ulusların kendilerini beğenmişliği. Vico, ulusların kibrini şöyle açıklar:

Bütün uluslar şu aynı kaniya sahiptir: Bütün diğer uluslardan önce o ulus, insan yaşamının rahatlıklarını icat etmiştir ve onun tarihi dünyanın ta başlangıcına kadar geri gider.²⁵

3. Bilginin kendini beğenmişliği.

4. Kökenler konusundaki yanılgı. Bu hata, iki ulusun benzer bir tasarıma ya da kuruma sahip olduğu zaman birinin bunu ötekenden öğrenmiş olması gerektiğini düşünmekten başka bir şey değildir. Vico bunun, insan aklının tasarımları başkasından öğrenmeksizin kendi kendine keşfedebilen özgür yaratıcı gücünü göz ardı etmeye dayandığını söylemiştir.

5. Vico, son olarak, eskilerin kendilerine daha yakın çağlar hakkında bizlerden daha bilgili olduğunu düşünme önyargısına sahip olduklarını belirtmiştir.

²² A.g.e, parag. 52, sf.61

²³ A.g.e, parag. 349, sf. 141.

²⁴ Collignwood, sf. 68-69.

²⁵ A.g.e., parag. 125.

Vico, söz konusu hata kaynaklarına karşın olumlu birtakım yöntemler de göstermiştir:²⁶

1. Filolojik incelemenin tarihe nasıl ışık tutabileceğini gösterir.

2- Mitolojiyi de benzer biçimde kullanır.

3- Rivayeti kullanma konusunda yeni bir yöntem önerir: Rivayeti harfî harfine doğru saymak yerine, kırılma açısını bir ölçüde saptayabileceğimiz bir ortamdan geçerek çarpıtılmış olguların karmakarışık bir anısı sayma yöntemi. Bütün rivayetler doğrudur, ama hiçbiri söylediği şeyi söylemek istemez; söylemek istediklerini keşfetmek için onları ne çeşit insanların icat ettiğini ve o insanların o şeyi söylemekle ne söylemek istediklerini bilmemiz gerekir.

4- Yeniden yorumlamanın anahtarını bulmak için, belli bir gelişme aşamasındaki kafaların aynı tür ürünler yaratma eğiliminde olacaklarını aklımızda tutmamız gerekir.

3.2. Vico'nun Yöntemi

Vico'nun yeni biliminin yöntemine göre, tarih içinde insanın yarattıklarının genel ismi kültürdür ve kültürü oluşturan en önemli öğeler ise kurumlardır. İşte bu yüzden Vico'nun deyişle evrensel ilkeler üzerine kurulmaya çalışılan bu bilim kurumları inceler.²⁷ Burada, kurumlar, ortaya çıktıkları toplumun üyelerinin tarihe anlam yüklemesini sağlarken aynı zamanda Yeni Bilim'de sunulan Tanrılar, Kahramanlar ve İnsanlar Çağı ile şekillenen tarih modelini de belirlemişlerdir. Bunun yanında, kurumların oluşması ve dönüşmesine yönelik bu inceleme, yine toplumların kendilerini gerçekleştirmeleri açısından büyük rol oynayan dil aracılığıyla gerçekleştirilecektir.²⁸

Bununla birlikte, Vico, incelediği her kurumun Tanrılar, Kahramanlar ve İnsanlar Çağı'ndaki durumunu göstermek için, kurumların döngü sürecini üç tür üzerinden aktarmaktadır. Vico, Yeni Bilim'in "Ulusların Döngüsü" bölümünde, ulusların üç tür tabiatından üç tür adetin, bu adetlerden gentillerin doğal hukukunun üç türünün ve bunlar

²⁶ A.g.e., sf. 69-70.

²⁷ Vico, parag.345, sf. 139-140.

²⁸ A.g.e, parag.351, sf. 142.

sonucunda da yönetimlerin ve sonrasında devletlerin üç türünün oluştuğunu anlatmıştır.²⁹ Vico'nun bu üçlü sıralamaları, kendi içlerinde bir birlik oluşturmuş ve metodolojik açıdan konunun bütünlüğünün sağlanmasına ve karşılaştırmanın önemine hizmet etmişlerdir. Karşılaştırmalı yöntem, belirli olayların ortaya çıkmasında ve gelişmesinde etkili olan faktörleri sınıflandırmayı ve açıklamayı hedef alan bir araştırma metodunu ifade etmektedir. Ancak burada söz konusu karşılaştırma, Durkheim metodunda olduğu gibi değişmeyen nedensellikler arama üzerine ya da istatistiksel sebep-sonuç ilişkilerine dayandırılmamaktadır.³⁰ Burada elde edilebilecek somut bilginin ancak özgün süreçler üzerinden ve birbirinden farklı kurumlar etrafında yapılan bir anlatı etrafında şekillendirildiği söylenebilir. Bununla birlikte, kurumların davranışları nasıl şekillendirdiğini ve yapılandığı anlamamızı sağlaması açısından da Vico'nun tarihsel kurumsalcılığa da temel teşkil ettiğini söylemek mümkündür.³¹

Ayrıca, Vico, Yeni Bilim'in ilk bölümüne koyduğu resimli sayfada, metafizik, Tanrı, fizik, dünya gibi kavramların açıklamasını yapmıştır. Vico'nun yapmaya çalıştığı araştırmanın alanının daha iyi anlaşılabilmesi için kullandığı bu resimde ayrıca, sosyal dünyanın farklı kurumlarını simgeleyen nesnelere de anlatılmıştır. Örneğin, evlilik bir meşale ile; defin törenleri bir ölü küllü vazosu ile; diller eski ve yeni Latin alfabesinden harflerle işaretlenmiş bir tablet ile; ilk devlet yapıları, otoriteyi temsil eden değnek demetleri ile ve benzeri pek çok kurum değişik nesnelere temsil edilmiştir.³² Bu temsil ilişkisi, Vico'nun hem amacı, hem yöntemi açısından önem taşır. Zira yorumlamaya ve vizyon yapılandırmaya yönelik bir çerçeve oluşturmaya çalışan kültürel çalışmalarda da, semboller ve onların kullanımları vurgulanmaktadır.³³

Vico'nun Yeni Bilim'de yöntemsel olarak kullandığı bir diğer araç da kronolojik tablodur. Kronolojik tablo bütünlüğü sağlamanın yanı sıra bu bilimin inceleme nesnesinin sınırlarını da belirlemiştir. Vico kronolojik tabloyu, tarih bilgisinin alanını belirlemek için kullanmış, bu tabloyu Mısırlıların üç çağ anlayışına bağlı kalarak düzenlemiştir. O, kronolojik tablonun amacını da şöyle açıklamıştır:

²⁹ Vico, parag.915, sf. 405.

³⁰ Porta, "Comperative Analysis: Case Orineted versus Variable Oriented Resarsch" içinde *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*. sf. 203.

³¹ Sven Steinmo, "Historical Institutionalism", içinde *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*. sf. 123-124.

³² Vico, sf. 23-50.

³³ Micheal Ceating, "Culture and Social Science", içinde *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*, sf. 109-110.

Bu Kronolojik Tablo, evrensel tufandan başlayıp İbranilerle devam ederek İkinci Kartaca Savaşı'na kadar, eski uluslar olan Kaldeliler, İskitler, Fenikeliler, Mısırlılar, Grekler ve Romalıların dünyasını ana hatlarıyla çizer. Bu tabloda, bilginler topluluğu tarafından belli zamanlara ve yerlere tahsis edilmiş, büyük üne sahip insanlar ve onların yaptıkları da görülmektedir.³⁴

Yukarıda da değinildiği üzere, dil, adetler, hukuk sistemleri, yönetim biçimleri gibi kültürün öğelerinin, üç çağ bağlamında incelenmesi, Vico' nun yönteminde karşılaştırmaya önem verdiğini göstermektedir. Karşılaştırma, Yeni Bilim'de özellikle kurumlar üzerinden yapılmış ve birbirini tanımayan uluslar arasında ortak olan kurumlar araştırılmıştır. Bilginin nerede ortaya çıktığını göstermeyi amaçlayan Vico, aşamalı olarak uluslarda gerçekleşen gelişmeyi de söz konusu kurum ve değerleri karşılaştırarak sunmuştur. Vico'nun bu karşılaştırmayı yaparken, özellikle bilginin başlangıcı meselesine önem vermesinin sonucu olarak, yöntem açısından şiire verdiği rol de dikkate değerdir. Vico için şiir hem bir sanat, hem de dilin ilk biçimini yansıtan bir aktarım aracı olmuştur.³⁵

Bunun yanında, “retorik”, Vico'nun Kartezyen yönteme alternatif olarak önerdiği bir öğrenme aracı olmuştur. Ona göre retorik, tarihsel bilginin aktarılmasında etkili bir yöntemdir Vico için şairler ve ozanlar, tarihsel olaylara ilişkin ilk hikayelerin aktarıcılarıdır. Öte yandan, tarihi anlayabilmek için tarihçi, olayları kendi zamanının koşullarında değil, gerçekleştiği koşullar içinde düşünmelidir. Burada önemli olan tarihe ilişkin anlama ve yorumlama sürecinde hatalara düşülmemesidir.³⁶

“Yeni Bilim” in yöntemine ilişkin tüm bu veriler ile Vico çalışma alanıyla uyumlu bir yöntem geliştirmeye çalışmıştır. Nitekim en başta belirtildiği gibi, onun temel kaygısı, döneminin bilim anlayışı karşısında, kültürel-tarihsel alana ilişkin “yeni” bir bilim sunmak olmuştur. Vico'nun karşılaştırma ve kronolojinin yardımıyla çalışma alanının sınırlarını belirleme gibi yöntem özellikleri günümüzde de tarih biliminde kullanılmakta olan yöntemlerdir. Böylece Vico'nun sadece eleştirel değil aynı zaman da yaratıcı olabileceği de anlaşılmaktadır.

³⁴ Vico, parag. 43, sf. 55.

³⁵ A.g.e., İkinci Kitap, sf. 147-364.

³⁶ Henry J. Perkinson, “Giambattista Vico and "The Method of Studies in Our Times": A Criticism of Descartes' Influence on Modern Education”, *History of Education Quarterly*, Vol. 2, No. 1 (March, 1962): sf. 43.

IV. Sonuç

Bu çalışmada Vico'nun tarih düşüncesini, onun düşünsel arka planını belirleyen etkenlerle ilişkili olarak incelemek amaçlanmıştır. Bu çerçevede, tarih felsefesinin temel problemleri bağlamında, Vico'nun bilim ve yöntem kavramlarına değinilmiş, Vico'nun temel eseri olan “Yeni Bilim”, çalışmada ana kaynak olarak kullanılmıştır. Vico'nun Yeni Bilim’de *neden tarihe dayalı bir alternatif bilim ortaya koymak istediğini görmek, bununla ilişkili olarak, kurmak istediği bilimin gerçekten yeni olup olmadığı* tartışılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede araştırma, Vico'nun doğa bilimlerinin hakim olduğu bir yüzyılda, “yeni bilimi” hangi sorunlar bağlamında ortaya koymak istediğini anlamak etrafında şekillenmiştir.

Vico'nun tarihi bir bilim olarak ele aldığı ve onun ilkeleri ortaya koyduğu *Yeni Bilim* bir yapıt olarak düşünce tarihinin en önemli eserlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Vico söz konusu eseri 1725’te yayımlamıştır. Bu yapıtında Vico, evrensel bir tarih anlayışı geliştirmiş; Bacon ve Descartesçi Kartezyen bilim anlayışına karşı gelmiştir. Vico bu eserinde Tanrı'nın yarattığı tabiatın yanında insanın kendi yarattığı dünya olan toplum ve kültür dünyasının nasıl bir yöntemle incelenmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Doğa bilimleri metodolojisi karşısında yeni bir metodolojinin, yani tarih ve toplum bilimleri metodolojisinin olanaklı olabileceğini göstermiştir. “Hakikat ile olgu birbirine geçer/birbirini dönüştürür” (Verum-factum) ilkesinde açığa çıkartılan gerçek, hakikatin bilgisi için en doğru kalkış noktasının toplumsal-tarihsel dünya olduğu gerçeğidir.³⁷ Bundan böyle hakikatin ölçütü denen şey, Kartezyen bilgi anlayışında olduğu gibi artık zihnimizdeki tasarımların açık ve seçik oluşundan ibaret olmayacaktır. Zira, Vico’ya göre zihnimizdeki tasarımların açık ve seçik oluşu hakikatin ölçütünü bize vermez. Aksine, bu açık seçiklik bize ancak psikolojik ve öznel bir ölçüt sağlar. Kişi burada hakiki olana değil, kendi inandığı zihinsel nesnesine bağlanmıştır. Vico’ya göre bilgilenme denen şey zihnimizdeki tasarımlar arasındaki bir ilişki ve bu ilişkinin doğruluğu sorunu değil, kendimiz ve zihnimiz dışındaki toplumsal ve tarihsel bir dünyada yarattıklarımız ve yarattığımızın bilinmesidir. Vico'nun saptaması şöyledir: “İnsan ancak kendi yarattığı şeyi tam olarak bilebilir”.³⁸ Onun yarattığı dünya ise, tarihsel ve toplumsal dünyadır ve bu dünyayı bilmek bize hakikatin bilgisini getirecek olandır. Dolayısıyla, Yeni Bilim’in temel amacı tarihsel ve toplumsal bu dünyayı, bu dünyayı oluşturan dil, gelenek,

³⁷ A.g.e. , sf. 14.

³⁸ A.g.e

hukuk, mitoloji, sanat ve felsefe yoluyla bilmeyi, onu anlamlandırmayı ve doğa bilimlerine karşıt olan kendine ait metodolojiyi ortaya koymayı gerektirir.

Döngüselci tarih anlayışı, her tarihsel durumun kendi iç yapısı aracılığıyla anlaşılması, tarihsel yaşamın mitolojik, filolojik, hukuksal ve dinsel yönden kavranması gerektiği ve buna benzer birçok düşünce Vico'nun bize sunduğu anlayıştır. Vico *Yeni Bilim*'i "ideal sonsuz tarih" fikri çerçevesinde değerlendirmiştir. Ona göre, her ulusun doğuş, büyüme, yükselme, iniş ve düşüş itibarıyla ebedi döngüsel bir kaderi vardır. Vico bunu "ideal sonsuz tarihi" olarak adlandırmıştır.

Kendi çağında yeterince değeri bilinmeyen ve de önemsenmeyen Vico'nun düşünce tarihine en önemli katkısı, tarih felsefesi ve tarih bilimine getirmiş olduğu yenilikler ve özgün düşüncelerdir. Vico'nun tarihe yönelişin ve tarihi bilmenin herhangi bir yarardan dolayı değil başlı başına kendisi için önemli olduğunu söylemesi ve tarihe belli ilkeler ve kurallarla yaklaşması, Yeni Çağ'daki gelecek kuşakların tarihe ve tarih bilimine farklı bir metodolojiyle yaklaşmalarına imkan sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Babbie, Earl. *The Practice of Social Research*. Belmont: Thomsan Wadsworth, 2007

Collingwood, R. G. " Part II the Influence of Christianity" pp. 47-84, in *The Idea of History*. Oxford: Oxford University Press, 1946.

Descartes, Rene. *Yöntem Üzerine Konuşmalar* (çev. Afşar Timuçin). İstanbul: Bulut Yayınları, 2010.

Perkinson Henry J. "Giambattista Vico and "The Method of Studies in Our Times": A Criticism of Descartes' Influence on Modern Education". *History of Education Quarterly*, Vol. 2, No. 1 (March 1962): 30-46.

Porta, Donatella Della and Michael Keating. *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*. NY: Cambridge University Press, 2008.

Timur, Taner. *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi*. İstanbul: Yordam Yayınları, 2011.

Vico, Giambattista. *Yeni Bilim*. (ing. çev: Sema Önal Akkaş) Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007.

Vico, Giambattista Bayer, Thora Ilin Verene, Donald Phillip. *Giambattista Vico: Keys to the New Science : Translations, Commentaries, and Essays*. NY: Cornell University Press, 2008.

1960 SONRASI TÜKETİM KÜLTÜRÜNÜN SANATA YANSIMALARI**Ebru DEDE³⁹****ÖZET**

Aşırı tüketimin insan hayatı üzerinde çeşitli yönlerden olumsuz etkileri bulunmaktadır. Daha fazla mutluluk manipülasyonu ile psikolojik olarak etki altına alınan insanlar doğaya ve ekonomiye zarar vermektedir. Global markalar nedeniyle kültürel yaşam önemini yitirmektedir. 1960'lardan itibaren tüketim kültürünü eleştiren sanat eserleri üretilmiştir. Tüketimle ilgili sanat eserlerinin sayısı sanatçılar, sanat kurumları, organizasyonlar ve sanat fakülteleri tarafından artırılmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Tüketim, kültür, sanat**ABSTRACT**

Excessive consumption has various negative impacts on human life in many different ways. People, have been affected psychologically by promising more happiness with manipulation through the ads, give damage to the nature and the economy. Because of global trends, cultural life has lost its importance. The works of art that criticize the consumption culture, have been produced since the 1960s. The number of artworks about consumption has to be increased by artists, art institutions, organizations and the faculties of art.

Keywords: Consumption, culture, art

---

³⁹ * Öğr.Gör., Kadir Has Üniversitesi, ebru.dede@khas.edu.tr

1. Giriş

Toplum, çeşitli yönlerden tüketim kültüründen etkilenmektedir. Tüketim kültürü ve reklamlar, yeni iletişim araçlarıyla tüm dünyaya aynı özendirici görüntüleri sunarak, farklı kültürlerden insanların giderek birbirlerine daha fazla benzemesine yol açmaktadır. Küreselleşmenin yarattığı bir dizi sorun bu tüketim çılgınlığıyla bütünleşerek, insan davranışını hızla etkisi altına almıştır. Yerel kültür ile evrensel kültürün arasında; başkalarına benzemek isteme ile kendisi olmak arasında sıkışıp kalan bir insan psikolojisi oluşmuştur. Bu psikolojiyle insanlar sürekli olarak satın alma arzusunda olup, bir türlü doyuma ulaşamamaktadır. Modernizmin yarattığı ve demokratik olarak görülen “herkesin aynı şeye sahip olabilmesi” önceleri hızlı bir heyecan ve mutluluk yaratırken zamanla yerini mutsuzluğa ve kuşkuya bırakmıştır.

Tüketim kültürü, Mike Featherstone’a göre, değişen göstergeler, imajlar ve simgeler ağıyla bütünleşmiştir.⁴⁰ Featherstone, bu bütünleşme içindeki tüketim kültürünü üç perspektifte ele almıştır: Bunlardan ilki, kapitalist meta üretiminin genişlemesi; ikincisi toplumsal statü edinme isteği; üçüncüsü ise tüketicinin bilinçaltına hitap edilerek hazlar, rüyalar ve arzular yaratılmasının ortaya koyduğu psikolojik sorunlardır.⁴¹ Bu makalede, Featherstone’un üç perspektifine göre tüketimin yarattığı sorunlar ele alınmış, tüketime yönelik sanat eserleri de bu üç perspektife göre ayrıştırılmıştır.

2. Tüketimin Birikimsel Boyutu

Günümüzde ürünlerin hızlı bir şekilde tüketildiği gözlenmektedir. Bu hızlı tüketimin nedenlerinden birisi ürünlerin kullanılmadan atılmasıdır. Alışveriş yaparak doyum sağlama isteği ya da hediye kültürü nedeniyle ihtiyaç duyulmayan ürünlerin birikmesi buna yol açmaktadır. Hızlı tüketimin bir başka nedeni ise sürekli yenilenen modellere uyum sağlama isteğidir. Bunun en belirgin örneği cep telefonlarıdır.

⁴⁰ Featherstone, M. (Temmuz 1996) 199

⁴¹ A.e. 36-37

Baudrillard, bunu müsriflik ve nesne açlığı olarak değerlendirmiştir. Nesne açlığı, yeniden üretimle güvence altına alınmaktadır.⁴² Tüketim, dolaylı olarak bir vergi ya da zorunluluk gibi hissettirilen bilinçdışı bir kurumun oluşturduğu bir düzende, ekonomi sistemini de bütünüyle kapsamaktadır.⁴³ Ekonomik sistem, üretim ile tüketim arasındaki dengeyle bağlantılıdır.

Hızlı tüketimi sağlayan üretim sürekli olarak genişlemektedir. Amaçlanan, bireylerin tüketimini manipülasyon yoluyla arttırmaktır. Reklamlar ve medya desteğiyle, birikimsel meta üretiminin giderek artışına karşı sürekli tüketmeye kanalize edilmiş bir kitle kültürü doğmuştur.⁴⁴ Giderek daha fazla ürünün satın alınmasıyla geçirilen günlük yaşantı ve boş zaman faaliyetleri, satın alınan malların uçsuz bucaksız çeşitliliğine neden olmaktadır.⁴⁵

Tüm dünyayı kapsayan bu üretim ve tüketim sistemini ekonomik açıdan kısaca açıklamakta fayda vardır. Baudrillard'a göre, bu sistemin oluşumunun nedeni Marksizm (her şeyin üretime dayandırılarak kültür kavramının da ekonomiye bağlanması) olmuştur. Ürünler birer toplumsal gösterge halini almış, bunlar toplumsal eşitlik söylemi altında çoğaltılmış ve göstergeler ekonomik politik unsur olagelmıştır.⁴⁶ Bugün gelinen noktada ise toplumsal eşitlik gerçekleşmiş değildir.

1970'li yıllardan itibaren bugünü etkisi altına alan Post-Fordist dönemde⁴⁷, küresel pazar ve bunun etrafından şekillenen küresel ekonomiden söz edilmektedir. Ülkeler bir şekilde bu küresel pazara, küresel ekonomiye ve birikim rejimine dâhil olmak zorundadır.⁴⁸ Ürünler küresel olarak üretilmekte ve tüm dünyada pazarlanmaktadır. Böylece uluslar arası finans alanında büyük bir değişim oluşmakta ve ekonomik faaliyetler bu değişimi dengelemekte yetersiz kalmaktadır. Antonio Gramsci, küresel ekonomiyi irdelemiş ve

---

⁴² Baudrillard, J. (2010b) 45-46

⁴³ A.e.26-47

⁴⁴ Featherstone, M. (Temmuz 1996) 37-38

⁴⁵ Featherstone, M. (Temmuz 1996) 41-42

⁴⁶ Connor, S. (Ekim 2005) 77

⁴⁷ Dağdelen, İ. (Haziran 2005) (<http://www.mevzuatdergisi.com/2005/06a/05.htm>, 09.12.2014)

⁴⁸ Özkan Y.E. ve Sidal S. (Güz 2008) (http://www.egitimsen.org.tr/ekler/e24d2e2334d5eb55cc37d545d424558_ek.pdf 03.06.2013)

belirlediği krizler arasında, ulus ötesi kapitalizm ile yeni sınıflar oluştuğunu, eşitliğin söz konusu olmadığını ortaya koymuştur.⁴⁹

Eşitlik vaadini yerine getirmeyen tüketim, ihtiyaç duyulmayan her ürünü gerekli kılacak bir başka ürün daha ve onun yanında bir ürün daha, giderek büyüyen zincirleme bir halkayı herkes için vazgeçilmez kılmaktadır.⁵⁰ Baudrillard'ın “çöp sepeti uygarlığı” olarak tanımladığı bu ortam, ne yöne baksak görebileceğimiz ve istatistiksel bir sonuçtur. Bu durum, sunulan malların miktarının gereksiz yere yinelenmesi dolayısıyladır. Aynı zamanda, ürünlerin gerekli olup olmaması ve dayanma süresi gibi niteliklerinin göz ardı edilmesiyle fırlatılıp atılması durumudur. Kullanılan ya da kullanılmayan ürünler bolluğu tamamen savurganlıktır ve yaşama anlam katıyor aldatmacası yaratmaktadır.⁵¹

Alman fotoğraf sanatçısı Andreas Gursky, ilk dönemlerinde kavramsal ve minimal sanatçılarla birlikte anılmış, 1990'lerden itibaren çağdaş yaşamın gerçeklerini belgelendirmeye yönelmiştir. Hong Kong, Kahire, New York, Brezilya, Tokyo, Stokholm, Chicago, Atina, Singapur, Paris, Los Angeles ve başka şehirleri gezmiştir. Endüstriyel dünyayı yansıtan mimari yapılara, büyük apartmanlara, iş merkezlerine, antrepolara, turistik yerlere, otellere odaklanarak, ticari ortamları, küreselleşmeyi etkileyen markaları görüntülemiştir. Endüstriyel ortamın devasa boyutunu, büyük boy bastırıldığı fotoğraflarıyla sunmuştur. Resim 1'deki fotoğrafı, New York Modern Sanatlar Müzesi, New York Matthew Marks Galerisi ve Köln Monika Sprüth Galerisinde sergilenmiştir.⁵²

Andreas Gursky'nin bu çalışmasında, günlük yaşantımızda alışkın olduğumuz bir market fotoğrafı yer alır. Fotoğrafta seri üretim marka ürünler, onları ilgi odağı olmak için birbirleriyle yarışır hale getiren ambalajlarıyla, raflara dizilmiştir. Gursky'nin bu fotoğrafta vurgulamak istediği, her üründe tekrarlanan “99 Cent (Kuruş)” etiketleridir. Ürünleri ucuz göstermenin bir yolu olan ve ülkemizde de sıklıkla uygulanan bu yöntem ile insanlar bilerek ya da bilmeyerek, ucuzluk gösterisine kanarak daha fazla satın almaya yönelmekte ve evlerini bu ürünlerle doldurarak birikimsel üretimi ve tüketimi desteklemektedir.

⁴⁹ Şenalp M. G.ve Şenalp Ö. (<http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2012/08/19-Senalp.pdf> 03.06.2013)

⁵⁰ Baudrillard, J. (2010b) 15-18

⁵¹ A.e.40-42

⁵² <http://www.moma.org/interactives/exhibitions/2001/gursky/> (02.06.2013)

Tüketim kültürüne ait ürünleri, çoğaltarak farklı görünümde sunduğu çalışmalarıyla Chris Jordan, tüketimde birikime odaklanmış sanatçılardan birisidir. Resim 2'deki eserinde, 260 000 kapı anahtarının, Amerika Birleşik Devletlerinde her dakikada yakılan motorlu araç benzin galonunun sayısına eşit olmasından yola çıktığını belirtmiştir.⁵³ Jordan, küresel tüketim ürünleriyle ilgili fotoğraflardan çok sayıda eser üretmiştir. Tüketim ürünlerinin, atıkların, plastiğin çevreye verdiği zarara değinen sanatçı, tüketimin insanlarda yarattığı kötü alışkanlıklara dikkat çekmek istemektedir. “Yeşil hareketin sanatçısı” olarak görülmekte ve insanların tüketimlerinden kaynaklanan çöplerin birikimi ve bu birikimin yol açtığı zararı vurgulamaktadır.⁵⁴

Görsel sanat eserlerinde genellikle aranan espas duygusu, Chris Jordan'ın eserinde bilinçli olarak yer almamaktadır. Jordan, belirli bir tüketim ürününü tek bir yüzeyde çoğaltarak ve tıka basa doldurarak gerçekleştirdiği eserinde, espasın eksikliğini ve dolayısıyla nefessiz kalmayı hissettirmektedir. Espas eksikliği ile birikmiş nesnelere anlamsızlığı ve tüketimin birikimselliği yeniden sorgulanabilmektedir.

Plastik bardakları estetik bir formla mekâna yerleştirerek espası ihmal etmeyen Tara Donovan ise (Resim 3), bir distopya önerisi olarak, yeni bir doğa oluşturmuştur. Geri dönüştürülemeyen plastik ürünlerin hayatımızı büyük ölçekte kapladığı günümüzde, yapay bir doğa oluşturmaktadır Donovan. Işık ve gölge oyunları ile patikalar, tepeler, vadiler şeklinde dizilmiş beyaz plastik bardaklar gerçek doğa görünümüne yapay bir zıtlık oluşturmaktadır.⁵⁵ Donovan, kullan ve at kolaylığı nedeniyle sahiplendiğimiz plastik ürünleri, yine onları beğeneceğimiz bir forma sokarak yeniden bize sunmaktadır. Doğal olanla yapay olanı ters yüz ederek beklentilerimizi boşa çıkarmaktadır. Aynı zamanda doğaya nasıl zarar verdiğimizizi bize hatırlatmaktadır.

Sylvie Fleury ise alışverişin cazibesini yansıtan marka ürünlerin çantalarını 300x300 cm ebadında kurgulayarak olduklarından daha fazla büyültmüş (Resim 4) ve böylece

⁵³ <http://www.chrisjordan.com/gallery/rtn/#car-keys> (31.05.2013)

⁵⁴ [http://en.wikipedia.org/wiki/Chris_Jordan_\(artist\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Chris_Jordan_(artist)) (31.05.2013)

⁵⁵ Lucie-Smith, E. (2008) 53

izleyiciyi bu eserin karşısında küçültmüştür. Almak istesek alamayacağımız kadar büyük boyuttaki bu çantalar artık cazibesini yitirmekte, onun yerine rahatsız edici bir duygu bırakmaktadır. Çantaların içindeki ürünleri göstermeyen Fleury, aynı zamanda günün moda markalarına olan düşkünlüğü ele almaktadır. Bu düşkünlükle alışverişin sayısal olarak artışı, bu eserle artık izleyiciyi (tüketiciyi) “satın alırsam büyürüm” duygusundan uzaklaştırmakta ve hatta onu küçülme duygusuna itmektedir.

Sarah Sze ise, endüstriyel atık ürünleri bir araya getirerek fantastik bir eser sunmuştur (Resim 5). Mekânda bıraktığı espas ve oluşturduğu formun estetiği oldukça cazibeli bir görüntü oluşturmuştur. Hâlbuki yaklaşarak baktığımızda bunlar çevreye giderek daha fazla yaydığımız çöplerdir. Formun estetiği ile malzemenin sevimsizliği kendi içinde bir tezatlık oluşturmaktadır. İzleyici bu eserin karşısında şunu düşünmelidir: “Tükettiklerimle daha güzel bir dünya mı oluşturuyorum gerçekten?”

3. Tüketimin Kültürel Boyutu

Baudrillard, tüketim sisteminin bütün kategorileri birbirine bulaşabilir kıldığını söylemekte ve türlerin karışmasını “kültürün fotokopileşmesi” olarak yorumlamaktadır. Her tür etkinlik kültür olarak adlandırılmaktadır. Reklamlardaki göstergeler, kültürleri fotokopileştirmektedir.⁵⁶ Steven Connor’a göre, postmodernist kültür söz konusu olduğunda, kültürü diğer şeylerden ayırt etmek imkânsızlaşmaktadır. Tüketim kapitalizmine karşı durulmaya çalışıldığında, kültürden destek almanın yolu kalmamıştır. Postmodern dönemde, farklılaşma tamamen çökmekte gibidir.⁵⁷ Farklı kültürlere aitmiş gibi görünen imgeler, gerçekten kültürlerin belirleyici özelliklerine sahip olmak yerine, yeni toplumsal yapılar, yeni kültürler oluşturacak politikalara hizmet etmektedir.⁵⁸

“Yeni kültür” tartışmasında, Mike Featherstone, sözü edilenin aslında “kültür olmayan” bir kültür ya da “postkültür” şeklinde tanımlanması mümkün müdür, sorusunu ortaya atmaktadır. Kültürel geleneklerin nitelikleri ortadan kalkmakta, kültürler arasındaki

⁵⁶ Baudrillard, J. (2010a) 14-15

⁵⁷ Connor, S. (2015) 70-71

⁵⁸ A.e. 328-329

ayırıcı sınırlar buharlaşmaktadır.⁵⁹ “Popüler” olanın kabul gördüğü, özendirildiği yeni bir kültür oluşmaktadır.

“Popüler Kültür” William Warner’a göre, kültürün alanına tamamen girmiştir. Kültürün sessizliğinin (sükûnetinin) yitirilişi kutsanmış ve bugün artık bir eğlence olarak algılanmaya başlamıştır. Warner, kültürün ne olduğunu, neyi içermesi gerektiğini sorgulamıştır.⁶⁰ Kültürün içeriğini oluşturan etkenlerden birisi yeni iletişim ağlarıdır. Yeni iletişim ağlarıyla gerçekleştirilen ilişkiler, yerelden ziyade evrenseldir. Bütün toplumlarda artık her şey sıradan ve birbirinden farksızdır. Bireyler tek bir sisteme ait makineler gibi birbirlerine bağlıdır. Sürekli karşımıza çıkan medyatik görüntüler nedeniyle sessizliğe zaman yoktur. Öyle ki, her şey bir anda sessiz olsa dahi bunun farkına varmayarak boş televizyon ekranlarını hayranlıkla izleyen zihniyetlerle dolu bir sistem yaratılmıştır.⁶¹

Televizyonda, internette, basılı medyada ve açık alanlarda karşılaştığımız reklamlar bireylere değil toplumlara, kültürel sisteme seslenmekte ve onu etkisi altına alarak kendi kurduğu okuma ve yorumlama sürecinde hiyerarşikleşmiş toplumda değer görme ihtiyacını arzu edilir kılmaktadır.⁶² Tüketim kültürü, bireyi aşan toplumsal bir olgudur. Tüketici her ne kadar bireyselliğini ortaya koymak adına farklılaşma yolunda birtakım tercihlerde bulursa da, bu farklılaşma bütünsel düzenin içinde var olmayı kaçınılmaz kılmaktadır.⁶³

Tüketim, düzenli ve saygıdeğer bir yaşam için gereklilik ve insanların korunması için elverişli bir sığınak olmuştur. Hediye geleneği, eğlenceler, turnuvalar, karnavallar yoluyla ve gösteriş hazzıyla ya da özendirme politikalarıyla tüketim kültürü geliştirilmiştir.⁶⁴ Böylece geçmişten gelen geleneklerle yüzeysel bir bağ kuran, ancak bugünün popüler kültürüne hizmet eden yeni bir sistem oluşmuştur.

---

⁵⁹ Featherstone, M. (Temmuz 1996) 37-38

⁶⁰ Warner, W. (Winter, 1990) 726-742

⁶¹ Baudrillard J. (2010a) 18

⁶² Baudrillard, J. (2010b) 73

⁶³ Baudrillard J. (2010b) 68

⁶⁴ Featherstone M. (Temmuz 1996) 49-50

Tüketim kültürü, özellikle 1960'lı yıllarda Pop Sanat adı altında üretilen sanat yapıtlarıyla yorumlanmıştır. Pop Sanatın önemli isimlerinden Andy Warhol'un ünlü Campbell çorba tenekeleri çalışması ile National Gallery of Scotland'ın sütunları kaplanmıştır (Resim 7). Andy Warhol, kapitalizmin yarattığı popüler kültüre ait kalıpları seri üretim mantığında buldukları yerden alıp, farklı ortamlara taşımıştır.⁶⁵ Gündelik tüketim nesnelerini sanat ortamına taşıyarak bize “sınırlandırılmış sosyal bilincimizi” göstermektedir. İmajların görünüşünü değiştirmeden sunarak, onları algılama biçimimizi değiştirmektedir.⁶⁶ Söz konusu müzenin yerel kültürel imajına sahip çıkması beklenir. Hatta mimari yapısında sütunların büyük bir önemi vardır. Bu sütunların gündelik bir tüketim ürününün grafik görseli ile büyük boyutlarda tekrarlanarak kaplanması, yerel kültürümüzü günlük tüketim ürünleriyle yok ettiğimizi bize göstermektedir.

Andy Warhol, verdiği bütün demeçlerde eserlerinin tüketim toplumunun eleştirisi olmadığını dile getirmiştir.⁶⁷ Sanatçı “Ben bir makineyim, ben bir hiçim.” ...“Sanat, ticaret, reklam, her alanda çalışırım...” “Ben işlerliğin kendisiyim!” demiştir.⁶⁸ Warhol, Gene Swenson ile yaptığı “Pop Sanat Nedir?” konulu röportajda, Brecht'ten yola çıkarak şunları söylemiştir: “İnsanların birbirine benzer görünmesi, benzer hareket etmesi ve bu benzerliğin gittikçe artması kendiliğinden oluyor. Bence herkes bir makine olmalı. Bence herkes herkese benzemeli. Pop Sanat işte budur. Şeyleri bir makine gibi sevmektir. Çünkü her zaman aynı şeyleri yaparsınız. Aynı şeyleri sürekli tekrarlıyorsunuz. Ve bunu yapmayı uygun bulursunuz.” Warhol, çorba tenekelerini resmetme nedenini şöyle açıklamıştır: “Çünkü bu çorbaları içme alışkanlığım var. Her öğlen bunu tekrarlıyorum. 20 yıldır, tahminimce. Birisi bana hayatımın beni yönlendirdiğini söyledi. Bu fikri sevdim.”⁶⁹

Bu açıklamalarına karşın Warhol, tüketim kültürünün insanlar üzerinde yarattığı sorunların bilinciyle, toplumu yansıtan eserler üretmiştir. İzleyici onun eserlerinde hayranlık duyduğu kendisini seyretmektedir. İnsanlar için popüler olmak güzeldir. Herkese benzemek iyidir. Başkaları ile aynı olmak insanı toplumsal çerçeve içinde tutmakta ve onun kabul görme

---

⁶⁵ Şahiner, R. (Kasım 2008) 141

⁶⁶ A.e. 27

⁶⁷ Yılmaz, M. (Şubat 2006) 190

⁶⁸ Baudrillard, J. (2005) 43

⁶⁹ Harrison, C. & Wood, P. Ed. (2007) 747-748

potansiyelini garantilemektedir. Andy Warhol, tüketim nesnelere hayatımızın her gününü rutin bir ölçekte kapladığını minimalist bir tavırla sanat eserlerine dönüştürürken, Claes Oldenburg, bu nesnelere tek tek ancak devasa büyüklükte sergilemiştir.

Claes Oldenburg'un köpükle doldurulmuş devasa hamburgerleri (Resim 8), Amerikan reklamlarının görsel dilindeki değerler sisteminin manipüle edilmesiyle bağlantılıdır. Gündelik tüketim ürünlerini sanat nesnelere haline getiren Oldenburg, "gündelik ıvır zıvırla uğraşan, yine de onun üstüne çıkan bir sanattan yanayım", demiştir.⁷⁰ Oldenburg'un çalışmaları (Resim 9), gerçek ile hayalin mükemmel bir karışımı olarak görülmektedir. Mizahi bir üslubu olan sanatçı, tüketim kültürünün yarattığı sosyal sorunlara keskin bir yorum getirmiştir. Gündelik hayat nesnelere öyle bir biçimde sunmuştur ki, izleyiciler bu nesnelere olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmek durumunda kalmaktadırlar.⁷¹ Kapitalist tüketim ürünlerini açık halk alanlarına yerleştirerek sunduğu yapıtlarında Oldenburg'un getirdiği yorum, banallik üzerinedir. Her gün kullanılan bu ürünler, açık alanlarda devasa boyutlarda izlendiğinde izleyicinin gözünde de banalleşmektedir.⁷²

Günlük yaşantımızda bizi gereğinden fazla iştaha sürükleyen bu ürünler, Oldenburg'un eserlerinde yapay malzeme kullanımıyla ve devasa boyutlarıyla iştah kapatıcı görünüme bürünmektedirler. Sağlık açısından bırakmamız gereken yeme alışkanlıklarımızdan olan hamburger ve spagetti, dünyanın neresine gidersek gidelim karşımıza çıkan, her kültürün yöresel yiyecekleri arasında onlarla kaynaştırılmış yiyeceklerdir. Yurt dışı seyahatlerinde yerel yiyeceklere güven duymayan ve çoğunluğu oluşturan bir kitle bunlara daha fazla yönelmektedir. Günlük yaşantının yoğunluğu ve alışveriş merkezlerinde geçen uzun saatler de bizi fast-food denilen bu yiyeceklere yöneltmektedir. Hayatımızda büyük bir yeri olan bu yiyecekleri boyumuzdan daha büyük halde izlemek, evrensel yeme kültürümüzün yarattığı zararın gerçek boyutunu görmemizi sağlamaktadır.

Çalışmasında hediye kültüründen yola çıkan Pascale Marthine Tayou (Resim 10), hediye paketlerini bir araya getirerek oluşturduğu dünyayı anımsatan küresel bir formla, evrenselliğe de vurgu yapmaktadır. Galerinin ortasında tavana asılı duran eserine "Boş

⁷⁰ Lucie-Smith, E. (2004) 284-285

⁷¹ <http://www.bookrags.com/biography/claes-oldenburg/> (31.05.2013)

⁷² <http://artwelove.com/artist/-id/7af5aa08> (31.05.2013)

Hediye” adını vererek, tüm dünyada hediye kültürünün içinin boşaldığını ve giderek anlamsızlaştığını düşündürmektedir. İçi boşalan hediye paketi, süslü ambalajı ve kurdelesini ile derinlikten ve işe yararlıktan yoksundur. Bir nevi küçük çocukların evcilik oyununa benzer şekilde “-miş gibi” yapmaya dönüşen (boş) hediye kültürü, sosyal ortamın ritüellerinden birisi haline gelmiştir. Kültürel bir gelenek olan “hediye verme” yüzeyselleşerek tüketime hizmet etmektedir.

Rachel Harrison, aşırı nesne dolu dünyada heykel sanatını var etmekten duyduğu kaygıyı eserlerine yansıtmaktadır. Çalışmalarında sanat ile tüketim kültürü arasında ilişki kurmaktadır.⁷³ 2007 tarihli “Büyük İskender” adlı eserinde (Resim 11) tüketim kültürü, sanat ve tarih arasında ilişki kurmaktadır. Rengârenk tüketim nesnelere arasında kırmızı peleriniyle izleyiciyi selamlayan Büyük İskender, bugünün ikonlarının yerini almış ve kültürel anlamından uzaklaşarak komikleştirilmiştir. Tarihte geçen olayları, kültürel kodlar olarak içimizde taşıyorsak eğer, artık bu en derindeki kodlarımıza kadar tüketim kültüründen etkilenmekte olduğumuzu vurgulamaktadır.

Jac Leirner, çeşitli markaları grafiksel olarak bir araya getirerek minimalist bir anlatımla galeri mekânının duvarlarını kaplamış, dünyanın çeşitli bölgelerinin grafik görüntülerini de markaların arasına yerleştirmiştir. (Resim 12 detay) Leirner her ne kadar farklı parçaları yan yana eşit düzlemde bir araya getirirse de, tanıdık gelen markalar algıda seçicilik ile görsel hiyerarşide ilk sıraya yerleşmektedir. Çalışmasına “Konstruktivizm POP” ismini veren Leirner, popüler olanın kültür üzerindeki yapılaşmasına gönderme yapmaktadır.

4. Tüketime Psikolojik Boyutu

Nietzsche’in İktidar İstenci’nde belirttiği üzere, insanlar daha fazlasına, daha iyisine, daha hızlı ve daha sık sahip olma istenciyle ve saklama içgüdüleriyle güç kazanarak yaşam mücadelesine girmektedir.⁷⁴ İhtiyaçlar, reklamlar aracılığıyla basit bir biçimde mutluluk antropolojisine bağlanmaktadır. Tüketmek, mutluluğun ve kurtuluşun göstergesi olarak

---

⁷³ <http://www.afterall.org/journal/issue.11/stuff.rachel.harrisons.sculpture> (08.12.2014)

⁷⁴ Baudrillard, J. (2010b) 42-43

sunulmaktadır.⁷⁵ Sonsuz tüketebilme gücüne sahip olanlarla tüketim yeterliliğine sahip olmayanlar arasında önemli bir ayırım yaratılmış ve toplum, manipülasyona uğramış mutlular ve küçük görülen mutsuzlar olarak ikiye bölünmüştür. Bu bölünmede, birinciler ikincilerin sefaletine katılmadığı için tercihlerinden dolayı yüceltilmekte ve haklı olduklarına inandırılmaktadırlar.⁷⁶

Tüketime inandırmanın psikolojik taktiklerinden birisi “koru yaratmak” olmuştur. Psikolojik olarak insanlara korku aşılandığında, kurtarıcı rolünü üstlenecek bir kahraman gerekmektedir. Kahramanın rolünü belirleyen ise yine tüketim kültürüdür. Kitle kültüründe, üretim ve tüketim kahramanlarının örnek gösterilmesi ve onların yaşantısına özendirilmesi yoluyla bu kahramanlar çoğaltılmak istenmektedir. Magazinler aracılığıyla büyük savurganların ikonlaştırılması söz konusudur. Övgüye değer gösterilen gereksizce ve ölçüsüzce harcayabilme gücüdür.⁷⁷

İnsanlar kahramanlara benzemek ya da onlara yakın olmak istemekte, böylece toplumsal statü kazanacaklarını düşlemektedir. Pierre Bourdieu’ye göre, insanlar tükettikleri ürünlerle, markalarla damgalanmakta ve hiyerarşik olarak konumlandırılmaktadır. Piyasaya sürülen yeni ürünler, birer statü işareti olarak sunulmakta ve toplum içinde en üstte yer alabilmek isteyen insanlar tarafından kapıştırılmaktadır. Üst sınıfta yer alabilme arzusunda olan insanlar, sonsuz tüketime, mülkiyetçiliğe, hayat tarzını sürekli yenilemeye ve değiştirmeye yöneltilmektedir. İnsanlara tatmin edici hayat tarzının nasıl oluşturulacağına yönelik tüketim öğütleri verilmektedir: Kadınların, erkeklerin giyim kuşam, parfüm, şampuan ile daha fazla arzu edilir olarak gösterilmesi söz konusu olmaktadır.⁷⁸

Tüketim kültürü arzulara hitap ettiği kadar yalnızlık duygusuna da çözüm aramaktadır. Marshall McLuhan’ın belirttiği üzere, bir nesne, nesne olmaktan öte, bir arkadaş, bir arkadaş ortamı sağlayıcı, dünyaya egemen kılıcı, özetle “büyüsel bir nesne” olmaktadır.⁷⁹ Burjuvazi, tüm üretim ve iletişim araçlarının hâkimiyetini elinde tutmaktadır. Bu hâkimiyet burjuvaya,

---

⁷⁵ Baudrillard, J. (2010b) 51-52

⁷⁶ Bauman, Z. (2003) 331

⁷⁷ Baudrillard, J. (2010b) 44-45

⁷⁸ Featherstone, M. (Temmuz 1996) 45-46;58

⁷⁹ Yılmaz, M. (Şubat 2006) 380

tüm insanları yönlendirebilme üstünlüğü sağlamaktadır. İletişim araçları sayesinde her yerde ulaşılabilen insanları ikna edebilmeleri için artık dini ritüellere ihtiyaç yoktur.⁸⁰

Schmitt ve Simonson'a göre, tüketimin bu denli artmış olması, tüketilen ürünlerin işleviyle ilgili olmayıp, daha ziyade subliminal sembolik anlamıyla (bilinçaltı mesajlarıyla) ilgilidir. Ticari ürünler, insanların bilinçaltını etkileyecek şekilde özellikle oluşturulan bir aura içinde sunulmakta, böylece tüketici duygusal olarak etki altına alınmakta ve satın almaya yönlendirilmektedir.⁸¹

Bu yönlendirme modern dünyamızın özünü oluşturan reklamlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Baudrillard, reklam dünyasını, yaşadığımız dünyanın üstünde bir dünya olarak değerlendirmekte ve dünyanın sermaye güçleri tarafından yönetilmesi sayesinde insanları büyümesine alarak kurban ettiğini belirtmektedir. Tüketilen ürünler, birer nesne olarak tuhaf bir çekicilikle tüketicilerden yani öznenen daha üstün bir konuma yükselmiştir. Tüketimden oluşan hayat, hileli bir oyun gibidir.⁸²

Richard Prince, "Marlboro Man" eserinde (Resim 13), Marlboro ambalajında kullanılan ve bir ikon haline getirilerek kahramanlık duygusu uyandıran kovboyu silikleştirmiş ve arkasında daha fazla boşluk bırakarak kadrajını değiştirmiştir. Prince bu çalışmasında, tüm dünyada yaygınlaşmış bir sigara markası olan Marlboro'nun adamını (kahramanını) zihinlerden silmekte ve algı penceremizden dışarıya doğru itmektir. Tüketim kültürünce yüceltilen Marlboro adamı, büyüsel bir ayinle uğurlanıyor gibidir. Bu çalışmasıyla Prince, insanların kahraman beklentisini boşa çıkarmaktadır. Beklenen kahraman izleyiciye doğru gelmemekte, hatta ondan uzaklaşmaktadır. Böylece sanatçı, Marlboro reklamlarının bilinçaltında oluşturduğu kahramanı yok etmektedir.

Reklam afişi havası veren çalışmalarında Barbara Kruger'in dikkat çektiği şey, tüketim ve eğlence duygusunu sürekli körükleyen medyanın ikiyüzlülüğü ve reklamların iç yüzüdür.⁸³ "I shop therefore I am: Alışveriş ediyorum, öyleyse varım" mesajında (Resim 14),

---

⁸⁰ Yılmaz, M. (Şubat 2006) 381

⁸¹ Kuspit, D. (Nisan 1999)

⁸² Baudrillard, J. (2014) 39-40

⁸³ Yılmaz, M. (Şubat 2006) 319;379

varlıktan kast edilen “ben” oluştur. Kişi, benliğine ancak alışveriş ederek kavuşabilmektedir. “Sen tükettiğin şeysin” sloganının yaygın olarak kullanılmasıyla⁸⁴ gelişen bu benlik ya da varoluş duygusu insanların bilinçaltına işlemektedir.

Barbara Kruger, yine reklam grafiği düzenindeki “Face it: Yüzleş! Luxurious garment won’t make you rich or beautiful: Lüks giyim seni daha zengin ya da güzel yapmaz” yazdığı çalışmasında (Resim 15), bilinçaltına yönelik reklamların aksine doğrudan mantığa seslenmektedir. “Yüzleş!” sloganı bir nevi giysinin üzerinde etiket gibi görünen gerçek metni okumaya yönlendirmektedir. Kolay anlaşılır ve kabul edilir bir ifadeyle reklamların psikolojik etkisini tersyüz etmektedir.

Jenny Holzer’in eserleri genel olarak tüketim kültürünün ne tür bir birey, ne tür bir toplum yarattığına odaklıdır. Holzer’in sözleri, kolektif bilinçaltına yönelen bir iç ses gibidir: “Protect me from what I want: Beni Arzularımdan Korum!”⁸⁵ (Resim 16) Holzer’in bu eseri, bir galeri ya da müze ortamından çıkmış, gündelik yaşamla ilgili olması nedeniyle, günlük yaşantımızın akıp gittiği işlek caddelerde devasa boyutlarda sergilenmiştir. Fakat günümüzde, anlamının tüketim kültürüne karşı eleştirel bir gönderi içerdiğini anlasak da bu esere baka baka alışveriş yapmaya gidecek kadar koşullandırıldık ve robotlaştırıldık.

Bu robotlaşmanın nedenine bir cevap olarak Samuel Carter, tüketime duyduğumuz güveni kendi bayrağının üzerine yazarak (Resim 17) tescillemiştir. Tüketime duyduğumuz güven, bayrağımıza duyduğumuz güven kadar olmuştur. Ne kadar milliyetçi duygulara sahipsek, tüketimi de o derece sahiplenmiş durumdayız. Ait olma ihtiyacımız, psikolojik bir ihtiyaç olarak toplumun beklentileriyle karşılıklı etkileşim halindedir. Sosyal ortamın beklentileri tüketime hizmet ettiği sürece, psikolojik ihtiyaçlar da bunun karşısında güvence altında olmaktadır.

Carter’in bu çalışmasıyla sanat tüketime yenik düşmekte, hatta tüketimi milliyetçilik duyguları düzeyinde hissettirmektedir. Fotoğrafın, enstalasyonun, videonun sanat ortamında yaygınlaştığı günümüzde, Carter bayrağı bir nesne olarak kullanmamış, tuvali üzerinde gelişigüzel bir stille ve detayları yok ederek resmetmiştir. Sanatçı burada plastik bir tarz

⁸⁴ Warner, W. (Winter, 1990) 726-742

⁸⁵ Antmen, A. (Aralık 2008) 279-280

oluşturmaktan ziyade, bayrağın gerçekliğiyle oynamış dolayısıyla milliyetçilik ve ait olma duygularının yitip gitmekte olduğunu anlatmış, bunun nedenini de mesajı aracılığıyla tüketime duyduğumuz güvene bağlamıştır.

5. Sonuç

Günümüzün tüketim anlayışı, pek çok açıdan dengelenmesi güç bir sistem yaratmıştır. Bu sistemde birbiriyle iç içe örülmüş pek çok sorun mevcuttur. Bu sorunlardan en önemlisi kültür sorunudur. Kültürler giderek birbirine karışmakta, yüzeyselleşmekte ve kendilerine has özelliklerinden uzaklaşmaktadır. Dünya çapında yaygınlaşan markalarla, uluslararası ticaret ve internet aracılığıyla geniş bir alanda yoğun bir üretim söz konusudur. Bu birikimsel üretime henüz uyarlanamayan ekonomik yapılaşmayla nereye varılacağı tamamen ayrı bir sorundur. Tüketim kültürünün insanlara korkunç bir gelecek vaat ettiğinin bilinmesine rağmen, bu sistemin yarattığı uyum ve mutluluk aldatmacası insanlar tarafından benimsenmiş görünmektedir.

Uyum ve mutluluğun birer aldatmaca olduğunu kanıtlayan insan ilişkilerinde oluşan büyük mesafeler ve yalnızlaşma duygusudur. İnsan ilişkilerindeki samimiyetin yerini kariyer ya da sosyal statü elde etme hırsı almıştır. Bunu sağlamanın yollarından birisi de tüketim kültürünün işaret ettiği nesnelere sahip olmaktır. Tüketim kültürü sadece sosyal yaşamı değil aynı zamanda aşk ve aile gibi özel duygularla ilgili kavramları da etkisi altına almış, bunları da maddiyata dönüştürmüştür. Örneğin, hukuken boşanma davalarında tarafların maddi varlıklarını korumak amacıyla evlilik sözleşmesi gündeme getirilmekteyken, manevi kayıplar söz konusu edilmemektedir.

Tüm bunlar insanların psikolojisini derinden etkilemiştir. İnsanlar birbirinden uzaklaşarak televizyon karşısındaki reklamların bilinçaltlarına yönelik komutasına göre hareket etmeye başlamıştır. İnsana ve sevgiye özlem duyan, içinde bulunduğu olumsuz psikolojiden kurtulmak isteyen insan, buna erişebilmek için kendisine sunulan çeşitli nesnelere satın alarak kendisini avutmaya çalışmaktadır. Bu nesnelere kullanıp kullanmayacağı önemli değildir, ya da işe yarayıp yaramayacakları. Nesnelere, birer gösterge olarak diğer insanlara karşı bir gösteriş olarak var olmaktadır.

Toplum olarak tüm bu aldatmacaların farkında olunsa da, aldanmaya karşı büyüsel bir eğilime girilmiştir. Böyle bir ortamda sanat, nesnelerin bolluğunu, markaların aldatmacasını, tüketim çılgınlığını, savurganlığı, reklamların insan psikolojisine olumsuz etkisini eleştiren çalışmalara yönelmekle birlikte, böylesi bir tüketim ortamından duyulan hoşnutluğu da sergilemektedir.

Tüm dünyayı saran tüketim ağının yarattığı yoğun birikime odaklanan sanatçılardan Andreas Gursky, Chris Jordan, Tara Donovan ve Slyvie Fleury üretim ve tüketim bolluğunu eleştirmektedirler. Andreas Gursky ucuzluk yanılsamasını gözler önüne sererken, Slyvie Fleury marka çantaların cazibesini büyülterek ironileştirmiştir. Chris Jordan tüketim bolluğunun yol açtığı zararlara istatistikî veriler olarak değinmektedir. Tara Donovan doğada en uzun süre yok olan plastik kaplarla distopya kurgulamış, doğanın yerine alternatif olarak sunmuştur. Bu eserler bir araya geldiğinde arzular, yanılsamalar ve cazibeye karşılık doğanın yok oluşu arasında bir seçme şansı sunar gibidir. Yeniden bir seçme şansı ya da daha fazla tüketme kararından geri dönme isteği... sanat ile hayat arasında bir köprü kurulabilirse mümkün olabilecektir.

Doğanın yok oluşuna karşı belirli bir duyarlılık gözlense de, bir şekilde tüketim insan hayatında kültürel olarak öylesine yer etmiştir ki, yeni bir seçim yapmak olası değil gibidir. Andy Warhol'un çorba tenekelerinin ulusal bir müzenin devasa sütunları üzerinde görmek kültürün yerini alan günlük tüketim nesnesini yüceltmenin önüne geçebilmiş midir? Pascale Marthine Tayou'nun sergilediği boş hediye paketleri, halen bir ritüel olarak sürdürülen hediye kültürünün içinin boşaldığını ve insan ilişkilerinde oluşan mesafeyi anlatabilmiş midir? Rachel Harrison'un tüketim nesneleri arasındaki Büyük İskender heykeli, bu nesnelerin anlamsızlığını gösterebilmekte midir? Claes Oldenburg'un hamburger ve spagetti yapıyı yapaylaştırması ve devleştirmesi, tüm dünyada yaygınlaşmış bu fast food ürünlerine karşı duyulan iştahı kapatabilmekte midir? Jac Leirner'in boşluk bırakmadan sıraladığı marka logolar, markaların çevreye bu kadar yayılmasına karşılık rahatsızlık yaratmakta mıdır? Bu sanat eserleri, tüketimin toplumu kültürel olarak etkilemesinin önüne geçebilecek etkiye midir? Yeterince anlaşılır mıdır?

Barbara Kruger'in reklam afişi düzenindeki eserleri ve Jenny Holzer'in büyük ışıklı tabelasındaki mesaj gayet anlaşılır ve net olmakla birlikte, tüketim kültürü insanların

psikolojisini bilinçaltı mesajlarla tamamen etkisi altına almış olduğundan, değişimi sağlayabilmekte midir? Richard Prince, Marlboro adamını zihinlerden silebilmiş midir? Yoksa Samuel Carter'ın belirttiği gibi tüketime halen güvenilmekte midir?

Tüketim çılgınlığı ile övünülmesine de tüketim sürdürülmekte, beğeni ve özenti yaratmaya devam etmektedir. Bu durum oldukça az sayıda sanat eserine yansıtılmıştır. Var olan eserler de sanat kurumlarınca yeterince desteklenmemiş ve yaygınlaştırılmamıştır. Tüketim kültürüne hizmet eden reklamlar ise her yerde karşımıza çıkmakta, bilinçaltımıza işlemektedir.

Espas bırakmadan yayılan tüketim ağının içinde kalan sanat, tüketim kültürünü bize çok az yansıtmakta ve sanat olarak tüketim kültürü bağlamında etkisini yitirmektedir. Mevcut sanat eserleri, devasa boyutlarına, çarpıcılığına ve net mesajlarına rağmen tüketim kültürünü kabullenmişliğimizin karşısında zayıf kalmaktadır.

Tüketim kültürünün sanatçılar tarafından neden bu kadar az konu edildiği sorgulanmalıdır. Konuyu sanatçı, küratör ve izleyici bağlamında ele almalıdır. Sanatçının ve sanat kurumlarının bu üçlemede daha fazla belirleyici ve etken rol oynaması gerekmektedir. Sanatın ne olduğu bu noktada yeniden düşünülmelidir. Sanat, gerçek hayata bir eleştiri getirmeli ve izleyiciyi içinde bulunduğu ve onu kapsayan, içine alan koşulları yeniden düşünmeye, sorgulamaya yönlendirmelidir.

Tüketim kültürünün birikimsel olarak doğaya ve ekonomiye zararını, yerel kültürel değerlerin ve özelliklerin yitirilmesine yol açmasını, insanların psikolojisine etkisini ve daha pek çok olası etkilerini konu alan sanat eserlerinin sayıları artırılmalıdır. Bu amaçla, üniversitelerin güzel sanatlar fakültelerinde öğrenciler için belirlenen ortak bir tema oluşturulabilir. Sanat kurumlarının düzenlediği yarışmalarda böyle bir tema seçilebilir. Tüketim kültürü odaklı sanat eserleri, sanat müzelerinin organize edeceği karma sergilerde bir araya getirilebilir. Bu şekilde sanatçıların konuya olan ilgisi artacak, daha fazla eser topluma kazandırılacak ve daha fazla izleyiciyle buluşturulabilecektir.

Sanat eserleri artık sadece galerilerde ve müzelerde sergilenmemekte aynı zamanda kamusal alanda ve dijital ortamda daha fazla izleyiciye seslenebilmektedir. İnternet

aracılığıyla sanal sergiler yapılabilmektedir. Instagram gibi cep telefonu uygulamalarıyla görsel sanat eserleri hızla yayılmaktadır. Bu teknolojik medya, her ne kadar tüketim ürünleri ve de tüketimin araçları olsa da, sanatın da bir aracı olarak, tüketimin aşırılığına karşı direnmek amacıyla kullanılabilir.

Dolayısıyla sanatçılar, “sanatçı duyarlılıklarına” sahip çıkarak, sanat kurumlarından destek beklemeden tüketim kültürünü eleştiren eserler üreterek bu yeni medya ortamlarında yaygınlaştırabilirler. Kamu alanında ve yeni medyada sunulabilecek tüketim konulu performans sanatı ile konu daha inandırıcı hale getirilebilir. İnteraktif sanat ile izleyici de konuya dâhil edilerek toplum da tüketim kültürünün eleştiricisi kılınabilir.

KAYNAKÇA

- Akdenizli, F. (2008). *1960 Sonrası Türk Grafik Tasarımında Ulusal Üslup Sorunsalı*. (Sanatta Yeterlilik Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Antmen, A.(Aralık 2008). *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar, Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla*. İstanbul: Sel.
- Baudrillard, J. (2014). *Sanat Komplosu*. Sylvere Lotringer (Sunuş). Elçin Gen & Işık Ergüden (Çev.). Ali Artun (Ed.). İstanbul: İletişim (5).
- Baudrillard, J. (2010a). *Kötülüğün Şeffaflığı Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*. I. Ergüden (Çev.). İstanbul: Ayrıntı (4).
- Baudrillard, J. (2010b). *Tüketim Toplumu Söylenceleri Yapıları*. H. Deliceçaylı. ve F. Keskin (Çev.). İstanbul: Ayrıntı (4).
- Baudrillard, J. (2005). *The Conspiracy of Art*. A. Hodges (Çev.). S. Lotringer (Ed.). New York: Semiotext(e).
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. İ. Türkmen (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (Şubat 1998). *Postmodern Etik*. A. Türker (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

- Bulut C. (2006). *Grafik Tasarımda Çokkültürlülük* . (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Connor, S. (Ekim 2005). *Postmodernist Kültür, Çağdaş Olanın Kuramlarına Bir Giriş*. D. Şahiner (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi (2).
- Elden, M. (Kış 2005). Glokal Reklam Kampanyalarında Yaratıcılığın Önemi. *Ahmet Yesevi Üniversitesi*, (32) 65-82 Erişim: <http://www.yesevi.edu.tr/bilig/biligTur/pdf/32/65-82.pdf> 25.05.2013
- Featherstone, M. (Temmuz 1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. M. Küçük (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Harrison, C. & Wood, P. (Ed.) (2007). *Art in Theory, 1900-2000, An Anthology of Changing Ideas*. Avustralya: Blackwell (3).
- Hegeman, S. (Spring – Summer 2000). Haunted by Mass Culture, *American Literary History*, 12 (1/2) 298-317, Oxford University
- Kuspit, D. (Nisan 1999). Art is dead: long live aesthetic management. *New Art Examiner*, 08868115. Cilt 26. Sayı 7.
- Kuspit, D. (Ekim 2006). *Sanatın Sonu*. Y. Tezgiden (Çev.). İstanbul: Metis, (2).
- Lucie-Smith, E. (2004). *20.Yüzyılda Görsel Sanatlar*. E. Kılıç vd. (Çev.). İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat.
- Lucie-Smith, E. (2008). *Sanat ve Bugün*. Çev. Osman Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı (Akbank Kültür ve Sanat Dizisi)
- Manovich, L. (Winter 2009). The Practice of Everyday (Media) Life: From Mass Consumption to Mass Cultural Production?. *Critical Inquiry*, 35 (2) 319-331, The University of Chicago.
- Özkan, Y.E.& Sıdal S. (Güz 2008). Kentin Dönüşümü ve Yoksulluk. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 6 (24) 22-49. Erişim: http://www.egitimsen.org.tr/ekler/e24d2e2334d5eb55cc37d545d424558_ek.pdf 03.06.2013
- Şahiner, R. (Kasım 2008). *Sanatta Postmodern Kırılmalar ya da Modernin Yapıbozumu*. İstanbul: Yeni İnsan.

Şenalp, M. G. ve Şenalp, Ö., “Ulusötesi Kapitalizm, Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye’de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu”, *Praksis* 19, 191-240 Erişim:

<http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2012/08/19-Senalp.pdf> 03.06.2013

Warner, W. (Winter 1990). The Resistance to Popular Culture. *Jstor, American Literary History*, 2 (4) 726-742, Oxford University.

Yılmaz, M. (Şubat 2006). *Modernizmden Postmodernizme Sanat*. A. N. Yılmaz (Ed.). Ankara: Ütopya.

<http://artwelve.com/artist/-id/7af5aa08> (31.05.2013)

[http://en.wikipedia.org/wiki/Chris_Jordan_\(artist\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Chris_Jordan_(artist)) (31.05.2013)

<http://jmarinel.blogspot.com/2011/01/i-elements-of-3d-design.html> (31.05.2013)

<http://www.bookrags.com/biography/claes-oldenburg/> (31.05.2013)

<http://www.chrisjordan.com/gallery/rtn/#car-keys> (31.05.2013)

http://www.istanbulmodern.org/tr/sergiler/gecmis-sergiler/andreas-gursky_185.html (02.06.2013)

<http://www.moma.org/interactives/exhibitions/2001/gursky/> (02.06.2013)

http://38.media.tumblr.com/tumblr_lta94wtUeM1qldww8o1_500.jpg (08.12.2014)

<http://www.taylorwimpeyspain.com/blog/wp-content/uploads/2011/05/fleuryshoppingbags.jpg>
08.12.2014)

<http://4.bp.blogspot.com/-OIKt5dZz2Ac/UScrwoozFeI/AAAAAAAAAJ-o/jgwZYPz0Ue8/s1600/1361463823g.jpg> (07.12.2014)

<http://s5.photobucket.com/user/smirza/media/moma2.jpg.html> (08.12.2014)

http://content-portal.istoe.com.br/istoeimagens/imagens/mi_515355430731379.jpg (08.12.2014)

http://1.bp.blogspot.com/PXGzGyZ3ILo/S_Fv-n-TPdI/AAAAAAAAAD4/uN6QMBpMeQk/s1600/Picture+7.png (08.12.2014)

<http://fineartamerica.com/featured/consumption-samuel-carter.html> (08.12.2014)

RESİMLER

Resim 1: Andreas Gursky, “99 Cent II Diptychon”, kromojenik renkli baskı, 207x337 cm, 2001

Resim 2: Chris Jordan, Car keys, 2011, 60x86”

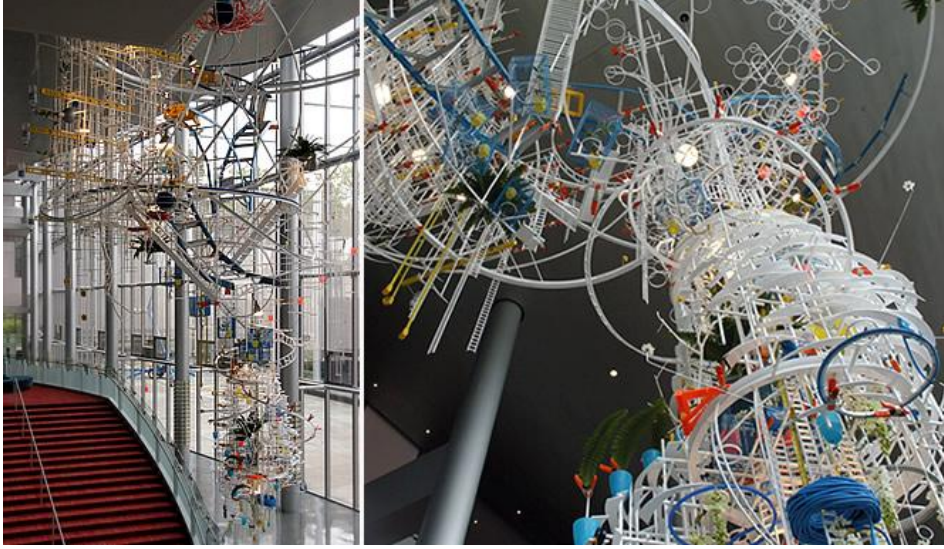

Resim 3: Tara Donovan, İsimsiz (Plastik bardaklar), 2006

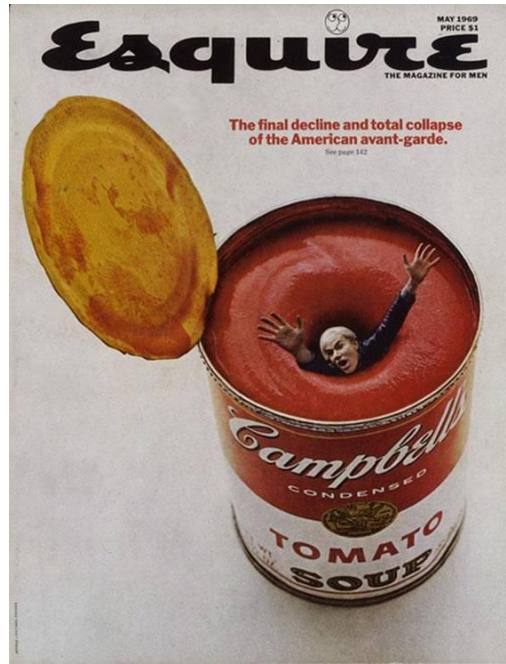

Resim 4: Sylvie Fleury, Kışkırtıcı ürünler, 300x300 cm, 1995

Resim 5: Sarah Sze, Eşit ve Ters Tepki, 2005

Resim 6: Andy Warhol (1928-1987), Mayıs 1969 Esquire Dergi Kapağı

Resim 7: Andy Warhol, National Gallery of Scotland

Resim 8: Claes Oldenburg, Dev Hamburger, 1962.
Köpükle doldurulmuş, boyanmış yelken bezi (yaklaşık 1,32x2,13 m.)
Ontario Sanat Galerisi, Toronto (1967'de satın alındı)⁸⁶

⁸⁶ Lucie-Smith, E. (2004). 284

Resim 9: Çatala Yaslanmış Köfte ve Spagetti III
Claes Oldenburg ve Coosje van Bruggen

Resim 10: Pascale Marthine Tayou, Boş Hediye, 2013

Resim 11: Rachel Harrison, Büyük İskender, 2007

Resim 12: Jac Leirner, Konstruktivizm Pop, 1989

Resim 13: Richard Prince, Marlboro Man, 1989

Resim 14: Barbara Kruger (1945-)

Resim 15: Barbara Kruger, 2007

Resim 16: Jenny Holzer (1950-)

Resim 17:
Samuel Carter,
2011 dolayları.

**ETNOARKEOLOJİK BİR BAKIŞ AÇISIYLA M.Ö. II. BİN YILLARINDA DOĞU ANADOLU
YAYLA KÜLTÜRÜ VE YAYLA MİMARİSİ⁸⁷**

Fecri POLAT⁸⁸

ÖZET

Bu çalışmada, Doğu Anadolu'da M.Ö. II. binde yaşayan kültürleri etnoarkeolojik açıdan anlamak ve yorumlamak amacıyla, günümüz yaylacılık faaliyetleri ve yayla mimarisinde yaşanan formasyon süreci incelenmiştir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde M.Ö. II. binde yaşanan göçebe yaşam tarzı nedeniyle, bu dönem formasyon süreci açısından arkeolojik bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Doğu Anadolu'da M.Ö. II. binde yaşamış olan toplumların yaşam tarzlarını ve geleneklerini daha iyi anlamamız için, aynı coğrafyada, aynı geçim ekonomisinin devamı olduğuna inandığımız; günümüzde de halen devam etmekte olan yayla kültürü ve yayla mimarisi incelenmiştir. Özellikle M.Ö. II. binde, bölgede, mimari açıdan yaşanan formasyon sürecini anlamak amacıyla, farklı dönemlerde tamamen terk edilmiş günümüz yaylalarında yaşanan formasyon-transformasyon süreci incelenmiş ve farklı bir açıdan değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Doğu Anadolu, Ağrı, Diyarın, Etnoarkeoloji, yayla, yaylacılık, mimari, Arkeoloji

ABSTRACT

---

⁸⁷ Bu makale "Doğu Anadolu Yayla Kültürü ve Yayla Mimarisi (Etnoarkeolojik Bir Bakış)" isimli Yüksek Lisans tez çalışmamdan üretilmiştir.

⁸⁸ Çanakkale Tübingen Troia Vakfı, polatfecri@gmail.com

In this study, living cultures in terms of ethno-archaeological in order to understand and interpret in the 2nd millennium BC in East Anatolia, formation process, which is consist of today's transhumance activities and in plateau architecture, has been examined.

In the 2nd millennium BC, because of nomadic lifestyle In East Anatolia region, this period appears to be archaeological problem in terms of formation process. Therefore, in East Anatolia, for better understand lifestyle and traditions of communities who lived in the 2nd millennium BC, plateau culture and plateau architecture which ongoing at present, has been examined. We believe that same subsistence economy continue in same geography. Especially, In the 2nd millennium BC in region, in order to formation process which is consist of in terms of architecture, formation-transformation process which is consist of today's at plateaus that's are completely abandoned in different periods, has been examined and evaluated from a different stand point.

Key Words: Turkey, East Anatolia, Agrı, Diyardin, Ethnoarchaeology, plateau, transhumance, architecture, Archaeology

Doğu Anadolu Yayla Kültürü ve Yayla Mimarisi

Bu çalışmada M.Ö. II. bin yıllarında(Orta Tunç Çağı) Doğu Anadolu'daki yerleşim dokusunda ve insanların yaşam biçiminde yaşanan değişiklikler ele alınmıştır. Bu dönemde yaşanan değişimler, günümüz yayla mimarisi incelenerek etnoarkeolojik açıdan değerlendirilmiştir⁸⁹.

Bu konu ile ilgili daha önce arkeolojik buluntular yardımıyla bazı çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'deki özel ve resmi müzelere, koleksiyonlara boya bezemeli kaplar⁹⁰ geldiği gözlenmiş, araştırmacılar tarafından bunların Kuzeybatı İran'dan gelmiş olabileceği düşünülmüştür. Doğu

⁸⁹ Günümüz yayla mimarisi konusunda ki arazi çalışması ve belgeleme 2009-2010 yıllarında yapılmıştır.

⁹⁰ "M.Ö. 3. binyılın ikinci yarısı ve daha çok da M.Ö. 2. binyılın başlarından itibaren Yakın Doğu'da birtakım boyalı çanak çömlek kültürlerinin varlığı bilinir. Bunlar doğudan batıya doğru şöyle sıralanabilirler: Orta Batı İran'da Godin III Kültürü; Kuzey Mezopotamya ve kısmen Fırat vadisi üzerinden Kuzey Suriye ve Malatya-Elazığ yöresine değin dağılmış olan Habur Kültürü; yoğun olarak batıda Çukurova ve Amik Ovası'ndan Ugarit'e değin uzanan kıyı şeridinde karşılaşılan Kilikia-Suriye Boyalıları Kültürü; Doğu Anadolu'nun batı ucunda şimdi Keban Baraj Gölü'nün suları altında kalmış Altınova'dan Malatya civarına kadar nispeten küçük bir alanda etkili olan Elazığ-Malatya Boyalıları Kültürü; Orta Anadolu'da daha çok Kızılırmak kavsinin güneyinde etkili görünen Alishar III Kültürü. Her biri Orta Tunç Çağ boyunca etkin görünen bu kültürlerin dağılımları birbirleriyle ilişkileri ve kökenleri gibi sorunlar uzun yıllardan beri ayrı ayrı çalışmalara konu olmuştur"(Özfirat, 2001, s.1).

Anadolu Bölgesi'ndeki birçok yerleşim alanında ilginç boya bezemeleri bulunan çanak çömlekler bulunmuştur. Bunların Urartu boyalıları mı yoksa başka bir döneme mi ait olduğu ilk başta anlaşılammıştı. Bu kapların tüm olarak nekropollerden çıkmış olma olasılığı düşünülmüştür. Fakat o dönemde Van Gölü havzasında nekropollerin varlığından bir iz yoktu. Acaba bu kaplar gerçekten de Kuzeybatı İran'dan mı gelmişlerdi. Aynur Özfirat, Van Gölü havzasındaki yüksek yaylalarda yaptığı araştırmalarda, Van Gölü'nün batısı, Sütey Yaylası, Doğubayazıt, Muş ve Malazgirt'te bazı mezarlar saptanmıştır ve bu keşifle söz konusu boyalıların nereden geldiği sorusuna yanıt aranmıştır(Özfirat, 2001,s. IX-X).

Yakın zamana kadar Urartular'ın prototarihleri ve M.Ö. II. binyılda Doğu Anadolu'da yaşamış olan kültürler hakkında bilgi yoktu⁹¹. M.Ö. III. binyılda bölgede yoğun yerleşme olmasına karşın, M.Ö. II. binde yerleşim yerlerinde bir seyrelme olmuştur⁹². Höyüklerdeki mimari dokunun zayıfladığı ve geçici birer yerleşim yeri haline geldiklerini söylemek mümkündür. Bu yüksek yaylalardaki değişimin sebebi neydi sorusuna yanıtlar aranmaya başlanmış, eski çiftçi köylülerinin nereye gittikleri merak konusu olmuştur. Bu merak Erken Transkafkasya Dönemi halklarının Orta Tunç Çağı'nda eski yaşam tarzları olan göçebelige geri dönmüş olabilecekleri gibi düşünceler ortaya çıkarmıştır(Özfirat, 2001, s. IX-X).

Bölgede yapılan çalışmaların çoğu M.Ö. III. bin ve I. bin dönemleri üzerine yoğunlaştığı için M.Ö. II. bin(Orta Tunç Çağı) ile ilgili bilgi eksikliği olmuştur. Bu eksikliğin sebebi ise, söz konusu kültürün yüksek ve ulaşımı zor yaylalarda yaşanmış olmasıdır(Özfirat, 2001, s. 2). Bu dönemde insanlar yerleşik yaşam sürdürmek yerine yaylalara çıkmış ve kıl çadırlarda yaşamaya başlamışlardı⁹³. Göçebe aşiret dönemi ile birlikte, güçlü beyler ortaya çıkmıştı. Ancak bu sosyo-ekonomik değişimin istila ve benzeri nedenlere bağlı olduğu düşünülse de, bu nedenler halen tam olarak anlaşılammıştır(Özfirat, 2001, s. X).

⁹¹“...Boyalı çanak-çömlek kültürlerinin yer aldığı coğrafi alanda daha sonra güçlü bir devlet kuran Urartuların yazılı kaynakları, özellikle kral Menua, Arğiştı I ve Sardur'un icraatlarını anlatan annallerdeki, Van Gölü çevresinde fethedilen ülkelerini çokluğu aynı bölgede süregelen kültürel çeşitliliğin yüzyıllar sonraki ilginç belgeleridir. Bunun yanı sıra III. bin yıldaki bölgedeki yoğun yerleşme birimlerinin II. bin'de rastlanmaması adeta karanlık bir dönemin ardından her açıdan şaşırtıcı Urartu Uygarlığının bölgede yer alması Urartuların kökeni sorununu ülkemiz arkeolojisinin ilginç problemlerinden biri haline getirmektedir”(Özfirat, 2001, s. XII).

⁹²A. Tuba Ökse Sivas bölgesinde yaptığı araştırmalar sonucunda Hitit öncesi yaşanan yerleşim değişikliklerini ortaya koymuştur. Bu çalışmada Doğu Anadolu'dan Orta Anadolu'ya geçiş yapılan yüksek dağlarda Orta Tunç Çağı'nda yerleşim yerlerinde bir seyrelme olduğu gözlenmiştir(Ökse, 2005, s. 63).

⁹³ Son Tunç Çağı'nda Doğu Anadolu'da yerleşik yaşam Orta Tunç Çağı'nın başlarında başlayan kesinti hala devam etmekteydi. Malatya-Elazığ yöresi halkını Hurri kökenli insanların oluşturduğu Kuzeydoğu Anadolu da tam bir göçebe aşiret düzeni devam etmekteydi. Yerleşik yaşam yerine insanlar, küçükbaş hayvan sürüleriyle yarı göçebe bir yaşam sürdürüyorlardı. Bölge Nari ve Uruatri adını taşıyan birçok kabile arasında paylaşılmıştı. (Ökse, 2005, s. 65).

Yaşam tarzları gereği bu insanlar kalıcı bir mimari bırakmamışlardır. Bu yüzden bu kültürler hakkındaki bilgi eksikliği, “*bu insanların mimari alanda çok fazla iz bırakmamalarının sebebinin göçebe bir hayat sürüp, yaylaya çıkmaları mıdır?*” Sorusuna yanıt aranmasına yol açmıştır. Bu kültürlerin, yaşam tarzlarının, nasıl bir mimari oluşturdukları ve bu mimarinin hangi nedenlerden dolayı günümüze kadar ulaşamadığının daha iyi anlaşılması için; Doğu Anadolu yüksek yaylalarında yaşayan kültürlerden geriye çok fazla mimari kalıntı olmamasının sebebi neydi? Yaylalarda formasyon(tahribat/yok olma süreci) süreci nasıl olmaktadır? Sorularına yanıt bulabilmek ve yaylada yaşayan insanların günlük yaşamlarıyla ilgili bilgi elde etmek amacıyla günümüz yaylalarının incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Görüldüğü gibi Doğu Anadolu Bölgesi’nde arkeoloji açısından sorunlar devam etmektedir. Belirtilen dönemle ilgili sorunları aydınlatmada arkeolojik malzemenin yetersiz olması, arkeolojiye yardımcı bilimlerden etnoarkeolojik bir çalışmanın gerekliliğini zorunlu hale getirmiştir.

Yöntem ve Çalışma Alanları

Bu kapsamda, Ağrı İli, Diyadin İlçesi’nin Van/Erciş sınırına yakın yer alan yüksek yaylalar seçilmiştir. Yanıkçukur (Tendurek), Gedik (Güduk), Saitbey, İsa Salman (Gomık), köylerinin çevresinde bulunan yaylalar çalışılmıştır⁹⁴(harita 1-3). Sırasıyla; Gedik (Güduk) Yaylası, Vari⁹⁵ Meci Ozmin, Vari Küliya, İsa Salman (Gomık) Yaylası, Zozan⁹⁶ Gerçilek, Gom⁹⁷a Sebri, Goma Bro (Pijek), Hokle Keresi, Yanıkçukur (Tendurek) Yaylası, Vari Pi, Hacı Hasan Yaylası, Vari Hiseyn, Koği Şiğa ve Kaplantaş (Qeprani) Komu yaylaları dolaşılmış, yayla sakinlerinin günlük yaşamları ve yayla mimarileri incelenmiştir(harita 3/1-3/2)⁹⁸. Bunlardan; Gedik (Güduk) Yaylası, Vari Meci Ozmin, Vari

⁹⁴ Çalışmamız içerisinde yer alan köyler ve çevresindeki yaylalar yaklaşık 130 kilometre karelik bir alanı kapsamaktadırlar. Önemli olan bir diğer durum ise bu çalışma alanının içerisinde yer alan tarım alanları köy çevreleri de dahil olmak üzere % 1’in altında bir alanı kapsamaktadır. Yüksek yaylalarda tarım yapılmadığından, toprak devinimi olmaz ve geçmişte birer düz yerleşme şeklinde olan yayla kültürlerinin yaşam alanlarının tespiti zorlaşmaktadır.

⁹⁵ “Var”, yayla mimari yerleşim alanı anlamında kullanılmaktadır.

⁹⁶ “Zozan” bölgede yaylaya verilen isim.

⁹⁷ “Gom” bölgede ahıra verilen isim. Bazen kişisel yaylalarda ahırlar yapılır, bu yaylalar o ahırın ismini alır.

⁹⁸ Bu yaylalardan, Zozan Gerçilek, Goma Sebri, Goma Bro (Pijek), Hokle Keresi, Hacı Hasan Yaylaları, Diyadin sınırları içinde yer alan, fakat çalışma alanımıza uzak olan, Çalıha, Aşağıakpazar, Oğuloba ve Hıdık köylerine ait yaylalardır. Çalışma alanımız içerisinde yer aldıklarından dolayı, çalışmamız içerisinde yer verilmiştir.(harita 3/2).

Küliya ve Hacı Hasan yaylaları ayrıntılı incelenmiştir. Vari Küliya 50, Vari Meci Ozmin 20, Gedik (Güduk) Yaylası ise yaklaşık 5 yıl önce terkedilmiş yaylalardır. Bu yaylaların farklı terkedilme süreleri, bu sürelerin formasyon süreci üzerindeki etkileri ve neden terkedildikleri gibi konular çalışmamız açısından önem taşımaktadır. Hem günlük yaşam tarzları, hem mimarileri hem de kullandıkları araç gereçler bakımından, eski kültürlerin birçok özelliklerini taşıdıkları için bu bölge çalışma alanı olarak seçilmiş ve araştırmamızın sonunda bu düşüncenin haklılığı ortaya çıkmıştır(Polat, 2013, s. 1 vd.).

Günümüze yakın zamanda terkedilmiş yaylalarda yıllara göre karşılaştırmalar yapılmış ve yapılan çalışmanın sonucunda yaylalarda hızlı bir formasyon yaşandığı ve elli yıl gibi kısa bir sürede⁹⁹ neredeyse yüzeydeki tüm izlerin kaybolduğu tespit edilmiştir(resim 4-8). Bölge arkeolojisinin de bu bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekir.

Yaylalarda Yaşam Tarzı ve Yerleşim Yapısı

Bölge arkeolojisine baktığımız zaman M.Ö. II. binyılda yaşanan sorunun ve bilgi eksikliğinin nedeni, bu dönemde insanların yerleşim alanlarını terk edip yaylalara çıkışı ile açıklandığını belirtmiştik(Erzen, 1984, s. 7-23; Polat, 2013,s. 95-106)¹⁰⁰. İnsanların yaylada yaşamaya başlamaları yani yaşam tarzlarındaki değişiklikler, bu insanların mekânlarının da değişmesine yol açmıştır (Cribb, 1991, s. 221). Kıl çadırlar ve genelde harçsız yapılan basit taş evler inşa ederek yaşamaya başlayan bu insanlar mekânlarını ve yerleşim alanlarını hayvanlarının göçü ya da çevresel sorunlardan daha çok güvenlik sebebiyle sık sık değiştirme gereği duymuşlardır¹⁰¹. Binlerce yıl önce yaşanan bu değişim sırasında yerleşim gören merkezi höyüklerde yer alan büyük yapıların dahi toprakla kaplandığını düşündüğümüzde bu yüksek yaylalarda hiçbir ize rastlamamak doğaldır¹⁰². Aslında bu yapıların

⁹⁹ Bu süre M.Ö. II. bin yılları ile kıyaslandığı zaman gayet kısa olarak algılanmaktadır.

¹⁰⁰Fakat bu terk etme bazı yerleşim alanları için geçerli değildir. Sos höyük gibi bazı yerleşim yerlerinde mevsimlik yerleşimlerin devam ettiği bilinmektedir. Bunun yanında bazı yerleşim alanları çok sık terk edilip yeniden yerleşim olduğu için çok kalın bir dolgu tabakası olduğu gözlenmektedir. Bu da çevresel ve geçimsel nedenlerden daha çok büyük bir güvenlik problemi olmuş olabileceğini akla getirmektedir.

¹⁰¹ Sos Höyükte yaşanan mimari değişimler, burada sosyo-ekonomik bir değişim olduğuna işaret etmektedir. M.Ö. III. binin ikinci yarısına tarihlenen, zemini yerin altında olan ve yuvarlak köşeli, dal örgü ve çamurdan yapılma duvarlara sahip ev bu yerleşim yerinde sadece mevsimlik oturulduğu fikrini akla getirmektedir. Birbirinden bağımsız ve hafif malzemelerle inşa edilen bu evlerin varlığı bu görüşü güçlendirmektedir. Ayrıca bu tür evlerin içinde taşınabilir ocak altlarının ele geçmesi bu insanların burada mevsimlik yaşadıkları düşüncesini daha da inanılır hale getirmektedir. Yani burada geçici olarak yaylacılık ya da çiftçilik yaptıkları söylenebilir(A.Sagona, Erkmen; C. Sagona, Thomas, 1996, s. 37; A. Sagona, Erkmen, C. Sagona, Howells, 1997, s. 184).

¹⁰² Bunun en büyük sebebi sık sık bahsettiğimiz gibi insanların kışlarını daha sıcak olan vadi yataklarında veya eski yerleşim alanları olan (günümüzde höyük olarak adlandırılan) yerlerde geçirmeleridir.

birçoğu yok olmamakta, sadece toprakla örtülmektedir¹⁰³. Fakat kesintisiz bir yerleşim olmaması; yapı malzemesi olarak sadece taş kullanılması¹⁰⁴, terkedilme sonrasında malzeme yığılmasını engellemiştir. Bu nedenlerden dolayı yüksek yaylalarda höyükleşme olmamıştır.¹⁰⁵.

Arkeolojide bu tür mevsimlik yerleşme alanlarının tespiti yüzeyde malzeme olmaması nedeniyle oldukça güçtür. Özellikle bu yerleşme yerlerinin günümüzde de olduğu gibi tarıma kapalı, yüksek ve engebeli yaylalarda olması bu tespiti daha güç hale getirmektedir. Fakat herhangi bir dönemde yerleşme yeri olarak kullanılan alan günümüzde tarla vb. olarak kullanılırsa, toprak devinimi olduğundan dolayı toprak altında kalan malzeme yüzeye çıkar ve ancak bu şekilde tespit etmek mümkün olur. Doğu Anadolu'daki yaylalarda olduğu gibi sürülmeyen toprakta da herhangi bir devinim olmamaktadır. Çayır ve mera olarak kullanılan toprağın altında yer alan ve zaten çok az olan arkeolojik malzeme (tabaka) yüzeye çıkmamakta, böylece toprağın altında kalan yerleşmelerin tespiti de çok zorlaşmaktadır.

Yapılan yüzey araştırmaları sonucu bu yüksek yaylalarda yerleşim olabileceği anlaşılmıştır¹⁰⁶. Bu yüzey araştırmaları sırasında yaylalarda yer alan olası nekropol alanlarında yoğun olarak rastlanan çanak çömlek kalıntıları, dikkati yüksek yaylalara çekmiştir. Bu kadar fazla çanak çömlek kalıntısının yerleşim olmaksızın yüzeye çıkamayacağını düşündürmektedir. Fakat buralarda ele geçirilen malzemelerin büyük bir bölümünün mezarlık alanlarından kaçak kazılar sonucu elde edilmesi, sadece çanak çömleğe bakılarak Doğu Anadolu'da II. binyılda yoğun olarak yaşanmış olan değişimin anlaşılması olası değildir (Özfirat,2001, s. XII). Bölgedeki mezarlar ise günümüzde de olduğu gibi yerleşim alanlarının dışına kurulmuş olmalıdır. Bu yüzden mezarlık alanlarını çıkış noktası olarak yerleşim yerlerini tespit etmek çok zordur. Üstelik konar göçer toplumun mezarlığını yaz ve kış aylarında kullandıkları alanların her birine yakın bir noktada yani yerleşim alanlarının uzağında yapmış olma olasılığı da yüksektir.

¹⁰³ Günümüz yaylalarına baktığımız zaman terk edildikten kısa bir süre sonra yapıların yıkılmaya başladığı, 20 yıllık bir yaylada yapıların toprak altında kaldığı ve 50 yıl sonra ise yapıların tamamen dağılıp toprakla kaplandığı ve bunun yanında hiçbir höyükleşme olmadığı gözlemlenmiştir.

¹⁰⁴ Taş yapılar harçsız örülmekte bu yüzden dağılan taşlar tekrar alıp kullanılmaktadır. Harçsız ve basit duvarlar yüzünden bir yığılma olmamaktadır. Kerpiç gibi yapı malzemeleri tekrar kullanılmadığından yerleşme alanlarında yıkıldıkları zaman düzlenir ve üzerine yeni yapılar inşa edilir ve böylece bir höyükleşme olur.

¹⁰⁵ Aynı zamanda Tunç çağından bu güne kullanılan ve bölgede yer alan birçok yaylada halen höyükleşme olmamıştır. Çünkü yayladaki basit yapılar harçsız olduğundan ve çok büyük yapılar inşa edilmediğinden dolayı yıkılan bölümler çok çabuk onarılmakta veya aktarılıp yeniden inşa edilmektedir. Bu da höyükleşmenin önünde bir engeldir.

¹⁰⁶ Özellikle Aynur Özfirat'ın bölgede yaptığı yüzey araştırmaları sonucu birçok tespit yapılmıştır.

Yayla Mimarisi ve Yayla Yerleşimlerinin Niteliği

Yayla mimarisi denince akla gelen ilk şeyler çadır, basit yapılar ve geçici yerleşim alanıdır. Bu faktörler, geçmişte yapılan yaylacılık faaliyetlerinin günümüze arkeolojik sorunlar olarak yansımaya neden olmuştur. Yayla mimarisi yayla terkedildikten kısa bir süre sonra dağılmaya başlar ve yaylacılık yapıldığına dair tüm izler büyük bir hızla kaybolmaya başlar¹⁰⁷(resim1-8). Bu nedenle de geçici yerleşim izleri olarak nitelendirilen izler¹⁰⁸ dışında mimari kalıntı olmayışı, yayla mimarisini, arkeolojik sorunlar arasına yerleştirmektedir.

Fakat bu dönemde ki mimarinin arkeolojik yansımalarını, (terk edilen) ya da başka bir deyimle, tamamen belirlenemeyen nedenlerle boşaltılan höyüklerde bulmaktayız. Zayıflayan mimari içinde geçici yapılara rastlamamız mümkündür. Çünkü yaşanan değişim devamlı yerleşim gören höyüklerde mimariye yansımış, geçici ve basit yapılar inşa edilmiştir.

Doğu Anadolu'da İlk Tunç Çağı yerleşmeleri üzerinde; yüksekliğin, rüzgarın ve engebeli oluşunun ekonomik açılardan etkileri olmuştur. Yayla yaşamına bağımlı yaşamayı gerektiren bu durum, günümüz yaylacılığının şekillenmesinde de etkilidir. Yaylaların yüksek ve engebeli alanlarda oluşu malzeme taşınmasını zorlaştırmakta, bu nedenle geçici ve basit yapılar inşa edilmektedir¹⁰⁹(resim 1).

M.Ö. II. binde(Orta Tunç Çağı) bölgede göçebe ve yarı göçebe çobanlığın izleri olduğuna değinilmiştir (Polat, 2013, s. 24-27, 93-109). Bu kültürün İlk Tunç Çağı'ndan itibaren farklı alanlardan birçok bölgeye dağılmış olabileceği tahmin edilmektedir(Yakar, 2007, s. 356).

Delikli tutamakları olan siyah ačkılı çanak çömlek¹¹⁰, ocaklar ve ocak altlıklarının taşınabilir formda olması¹¹¹, bu toplulukların devamlı hareket halinde olduklarının bir göstergesidir¹¹² (resim 9-

¹⁰⁷ Daha önce de bahsettiğimiz gibi yaylaların bir kısmı, hayvanların çoğalması ve kışlık ot ihtiyacının artması nedeniyle çayır olarak kullanılmaktadır. Terk edilen yayladaki mimariye ait taşlar ise insanlar tarafından toplanır.(resim 8).

¹⁰⁸ Kazık delikleri, çukurlar vb.

¹⁰⁹Bu yaylalarda ev veya ahır yapımında kullanılan taş dışında tüm malzemeler at ve eşeklerle taşınmaktadır. Bu yaylaların mimarisi çok uzun vadede oluşturulur. Taş bulmak kolay olsa da damı örtmek, kapı-pencere için kullanılan malzemeyi buraya taşımak oldukça zahmetli bir iştir.

¹¹⁰ Bu çanak çömlekler günümüz yaylacıları tarafından da kullanılmaktadır(resim 11).

10). Özellikle bölgede rastlanan dal örgü ve çamur sıvalı yapıların planı mevsimlik yerleşmeler olduğunu gösterir (Cribb, 1991, s. 221) (resim 12-13, çizim 2-3).

M.Ö. II. Bin'de Yerleşim ve Kültürlerin Yapısı

Özellikle M.Ö. II. binde yoğun bir yerleşim olmadığı anlaşılmaktadır. İlk Tunç Çağı I-II yerleşmelerinin yoğunluğu karşısında, Orta Tunç Çağı'nda yerleşmelerde bir azalma olduğu gözlenmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında sosyo-politik etkenlerin etkisi olabilir. M.Ö. III. binyıl sonlarına doğru, Transkafkasya'da ortaya çıkan bu etno-kültürel durum, giderek güneye doğru yayılmaya başlamıştır. Bu durum, kurgan¹¹³ mezarlarıyla öne çıkan Trialeti Kültürünü geliştirmiştir(Yakar, 2007, s. 356-357).

Bölgede yer alan Sos Höyük, Bulamaç Höyük, Karaz, Pulur, Güzelova gibi yerleşmeler, burada Son Tunç Çağı'nda yerleşme olduğunu göstermektedir(Koşay-Turfan,1959, s. 349-413; Koşay-Vary, 1964; Koşay-Vary, 1967). Fakat bu bölgede, Anadolu'nun diğer bölgelerine oranla M.Ö. II. bine ait büyük yerleşim yerleri yoktur. Bu durum bölgede yaşandığını bildiğimiz II. bin yerleşmeleri ile ilgili bilgilerimizin kısıtlı kalmasına neden olmuştur(Yakar, 2007, s. 357).

Bölgede yapılan kazılar, bu dönemde aşiret gruplarınca kullanılan seyrek ve küçük yerleşmelerin oluştuğunu gösterir(Sevin, 2011, s. 342-348; Yakar, 2007, s. 357). Bölgede ele geçen M.Ö. II. ve I. binin ilk dönemlerine ait olan çanak çömlek, bu toplulukların Transkafkasya ile bağlantısını göstermektedir¹¹⁴. Bu göçebe ve yarı göçebe toplulukların M.Ö. II. binde Doğu Anadolu'daki geniş otlaklara geldiğini söyleyebiliriz. Çünkü Transkafkasya'daki Trialeti Kültürüne ait çanak çömleğe benzer bir çanak çömleğin bölgede ele geçmesi bu düşüncüyü desteklemektedir¹¹⁵. Aynı dönem içerisinde anaerkil sistem de son bulmuştur (Sevin, 2011, s. 346-348). Çünkü materyal kültür üzerinde

¹¹¹Bu ocak formlarla ilgili ayrıntılı bilgi için(Sagona vd. 1996, s. 22-52; A. Sagona, C. Sagona, Özkorucuklu, 1996, s. 151-155; Yaylalı, 2008, s. 187).

¹¹²Bu tür ocakların devamı sayabileceğimiz, aynı işleve sahip, fakat form olarak farklı olan seyyar ocaklar günümüz yaylacıları tarafından da kullanılmaktadır(resim 14)

¹¹³ Mezarın üstüne taş ve toprak yığılması ile oluşan tepeye kurgan adı verilmektedir.

¹¹⁴ Bu kültürün diğer bir karakteristik özelliği ise boya bezemeli çanak çömleklerdir. Bunlar Orta Tunç Çağı II (M.Ö. 1850-1700/1600) ve III (M.Ö. 1700-1600/1450) dönemlerinde yaşanan kültürlerin en önemli göstergesidir(Sevin, 2011, s. 353). Bu dönemi temsil eden boya bezemeli çanak çömlekler için ayrıntılı bilgi için(Özfirat, 2001, s. 1 vd.; Özfirat, 1994, s. 359-377; Özfirat, 2000, s. 359-362; Belli-Bahşaliyev, 2001, s. 13-60).

¹¹⁵ Transkafkasya'da yer alan bu çanak çömlek kültürü, Van Urmiye boyalı çanak çömleği ile benzerlik göstermektedir(Çilingiroğlu, 1983, s. 25-29; Çilingiroğlu, 1984, s. 129-140).

etki eden bu önemli değişim insanların inançları üzerinde de etkili olmuştur¹¹⁶. Bu dönemin önemli özelliklerinden bir tanesi de kurgan türü mezarların ortaya çıkmasıdır. Bu mezarlar bu dönemin en önemli kalıntıları arasında yer almaktadır. Yaylalar ve kışlaklar arasında yaşamlarını kıl çadır ve basit mimari yapılarda sürdüren bu toplulukların yaşantıları hakkında fazla bir kalıntı yoktur¹¹⁷. İlk örneklerine M.Ö. III. binde Markopi ve Bedeni¹¹⁸ mezarlıklarında rastlanan kurgan türü mezarlar M.Ö. II. binde yaygınlaşmıştır. Türkiye'deki en büyük¹¹⁹ kurgan mezarlar Ağrı'nın doğusundaki Suluçem'de yer almaktadır¹²⁰. Mezar hediyeleri bu yeni dönemin gelişimi konusunda bilgi sağlar¹²¹. Fakat özellikle İlk Tunç Çağı'na ait mezarların soyulmuş olması bu mezar geleneği ile ilgili bilgi eksikliğine yol açmıştır¹²².

Hasankale ve Erzurum arasında yer alan Sos Höyük, Uzun Ahmet, Eskişehir Tepe ve Bulamaç Höyük gibi yerleşmeler, bu dağlık arazide Tunç Çağı ile ilgili bilgi veren birkaç höyük arasındadır. Çok önemli mimari kalıntı vermeseler dahi; Pulur, Karaz, Güzelova ve Sos Höyük bu dönemle ilgili bilgi sağlayan en önemli yerleşimlerdir. Bu yerleşimlerden elde edilen bilgiler, M.Ö. II. binde, Doğu Anadolu Bölgesi'nde çoban toplulukları olduğunu göstermektedir(Yakar, 2007,s. 357) Özellikle Pulur'da ele geçen ve M.Ö. II. bine ait olduğu tespit edilen mezar buluntularının, Ordu'daki Trialeti Kültürüne ait kurganlarda ele geçirilen buluntularla benzerlik göstermesi bu düşüncüyü desteklemektedir(Çilingiroğlu, 1986, s. 311-322; Çilingiroğlu, 1984, s. 129-140).

Sos Höyük M.Ö. III. binyıldan itibaren yerleşim görmüştür(Sagona vd. 1996, s. 33). Sos Höyük'te yaşanan değişimler, burada sosyo-ekonomik bir değişimin de olduğunu göstermektedir. Fakat M.Ö. III. binin ikinci yarısına tarihlenen; zemini yerin altında olan ve yuvarlak köşeli, dal örgü ve çamurdan

¹¹⁶ Yaşanan bu değişimin izlerine mezar yapılarında rastlanmaktadır.

¹¹⁷ Bu durum bölgede etnoarkeolojik bir araştırma yapmamızı zorunlu hale getirmiştir.

¹¹⁸ Bu iki yerleşim Tiflis yakınlarında yer almaktadır.

¹¹⁹ Bu yöredeki en büyük kurgan, yaklaşık 60 m. çapında ve 10 m. yüksekliğindedir. Merkezi konumlu tepe olan ana kurgan bunu kuşatan 5-6 m. çapında 9-10 kadar tepelikten oluşur. Kazılmamış olmakla birlikte ana tepe ve bunu çeviren tepeliklerin altına birden fazla kişinin gömülmüş olması mümkündür. Tepenin orta yerine yapılan taştan ya da ahşaptan mezar odalarının tabanları keçe ve hayvan postları ile kaplanmaktaydı(Sevin, 2011, s. 348-349). Keçe günümüz göçbeleri tarafından halen serecek malzemesi olarak kullanılmaktadır.

¹²⁰ Bu mezarlar 8x6 metre boyutlarındaki ahşap kütüklerden yapılmış bir odanın taş ve toprakla örtülmesiyle oluşmuştur. Bu örtü 6 metre yüksekliğinde ve 80 metre kadar çapındadır(Sevin, 2011, s. 348). Ayrıca bu alan hayvan besiciliği bakımından da elverişli olanaklara sahiptir.

¹²¹ Soylularla birlikte, öteki dünyada kendisine hizmet etmesi için hizmetlileri, içine yiyecek ve içecek konulmuş, boya bezemeli monokrom çanak çömlekler, tunçtan silahlar, gümüş ve altın kaplar ve çok sayıda boncuk ve takılar gömülüyordu. Bazı mezarlarda cesetle birlikte dört tekerlekli (kağm) arabalar bulunmaktadır(Sevin, 2011, s. 349).

¹²² Kurgan mezar geleneği ile ilgili ayrıntılı bilgi için(Sevin, 2011, s. 348-349, 352-353; Belli-Bahşaliyev, 2001, s. 13-60; Özfırat, 2000, s. 359-362; A. Çilingiroğlu, 1983, s. 25-29; Özfırat, 2001, s. 1 vd.).

duvarlara sahip ev, (Sagona vd. 1996, s. 37; Sagona vd. 1997, s. 184).¹²³ bu yerleşim yerinde sadece mevsimlik oturulduğu fikrini akla getirmektedir (resim 12). Birbirinden bağımsız ve hafif malzemelerle inşa edilen bu evlerin varlığı bu görüşü desteklemektedir. Burada geçici olarak yaylacılık veya çiftçilik yaptıkları söylenebilir(Sagona vd. 1996, s. 37). Daha sonra bu evlerin yerini daha kalıcı bir mimari almıştır(Yakar, 2007, 358).

Sos Höyük'te M.Ö. II. binyıl kalıntılarına baktığımız zaman, kalın bir dolgu tabakası olduğunu görmekteyiz. Dolgu tabakasının bu kadar kalın olması, daha önce de bahsettiğimiz gibi(Polat, 2013, s. 106-109) bu dönem de düzenli yerleşilmediğini gösterir. Kalıntılar çoğunlukla, toprak zeminler, kabaca ve dairevi tekneye benzer çukurluklardan oluşur¹²⁴ (resim 13). Orta Tunç Çağı'na ait çapları 2 metreye kadar ulaşan çukurlar(Sagona vd. 1997, s. 184) ve Trialeti geleneğinde iki mezar saptanmıştır. Bu mezarlar burada yaşayan insanların Transkafkasya Kültürü ile ilişkide olduklarını gösterir(Yakar, 2007, s. 358).

Dayanıklı mimari kalıntıların olmayışı evlerin saz ve hasırdan yapıldığını, bu evlerin de ahşap direklerle desteklendiğini akla getirmektedir(Sagona vd. 1997, s. 184, lev. 4).¹²⁵ Bu da yerleşimlerin sürekli olmadığını göstergeleridir(Sagona vd. 1997, s. 184).

Aynı şekilde Van Havzası'nda da III. binyıl sonlarına doğru yerleşim dokusunda bir değişim olduğu gözlenmektedir. Bu değişim bölgedeki tarım alanlarının azlığına bağlı olarak hayvancılığı ön plana çıkaran Transkafkasyalı ve Kuzeybatı İranlı göçebe aşiretlerin istilasını sonucu olduğu ileri sürülmektedir(Yakar, 2007,s. 359). Buna bağlı olarak Dilkaya ve Tilkitepe(Korfmann, 1982, s. 19 vdd, 179 vd.) gibi yerleşmeler tamamen terkedilmişlerdir. Fakat Karagündüz gibi yerleşmeler tamamen terkedilmiş olmasalar da kısmi bir değişim yaşanmıştır(Sevin ve diğ., 2000, s. 847-881; Yakar, 2007, 359; Sevin, 2011, s. 342-348). Bu bölgede yaşayan II. binyıl toplulukları iki tür çanak çömlek üretmişlerdir. Bunlar bölgede ele geçen tek renkli ve boyalı çanak çömleklerdir(Çilingiroğlu, 1986, s. 311-322). Tüm bu veriler bölgede göçebe ve yarı göçebeliğin hakim olduğunu göstermektedir. Van Bölgesi'nde de bulunan mezarlar birer belge özelliği taşımaktadır. Bölgede yer alan; Karagündüz, Sütay Yaylası, Ernis ve Dilkaya (Van), Ani (Kars), Tütek (Doğubayazıt) bu mezarlıklar açısından zengin yerlerdir(Yakar, 2007, s. 359; Özfırat, 2000, s. 359-362; Sevin, 2011, s. 342-348).

¹²³Günümüzdeki yaylalarda yer alan ve künde adı verilen yapılar, yerin içine açılan çukurların içine taş duvar örülerek yapılmaktadır.

¹²⁴Bu tip çukurluklara elli yıllık terk edilmiş yaylalarda rastlanmaktadır(resim 7).

¹²⁵ Fakat bu direk izlerinin kara çadırlara ait olması da muhtemeldir.

Ayrıca Hakkâri'de bulunan, kabartmalarla bezeli 13 taş stel de Orta Tunç Çağı zengin aşiret beylerine işaret eden önemli buluntular arasında yer almaktadır. Çadırlarda yaşayan bu beylerin zenginliği büyük olasılıkla madencilğe dayanmaktaydı (Sevin-Özfirat, 1998, s. 6-9; Sevin, 2011, s. 360-364).

Bu veriler ışığında, M.Ö. II. binde Doğu Anadolu'da bir değişim yaşandığı gözlenmektedir. Yaşanan bu değişimin mimari üzerinde etkili olduğu yapılan kazılar sonucu anlaşılmaktadır. Özellikle Sos Höyük gibi yerleşmelere bakıldığında zaman mimaride yaşanan değişim, sosyal yaşamın ne derece değiştiğinin bir yansıması gibidir. Fakat yapılan kazıların yetersiz olması, bu bölgede M.Ö. II. binle ilgili bilgilerimizin kısıtlı kalmasına yol açmaktadır. Bunun yanında bölgede M.Ö. II. binde sürdürülen yaşam tarzına bağlı olarak da veriler günümüze ulaşmamıştır¹²⁶. Özellikle mimari yapıların geçici bir özellik taşıması, mimari kalıntıların günümüze ulaşmasını engellemiştir. Zayıf arkeolojik verilere dayanılarak değerlendirilen Doğu Anadolu Orta Tunç Çağı'nın daha iyi anlaşılması için yeni kazıların yanı sıra, yeni etnoarkeolojik çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Genel Değerlendirme

Bu çalışmada, Doğu Anadolu'daki M.Ö. II. bin kültürleri ve yerleşim sistemleri yorumlanmıştır. Ele alınan bölgede M.Ö. II. bine ait sorun ve sorulara uzun yıllardan bu yana cevap aranmamıştır. Ancak söz konusu sorulara cevap verecek nitelikli verilere ulaşmanın gücü, konuyu etnoarkeolojik açıdan, yeniden ele almayı ve değerlendirmeyi gerekli kılmıştır.

M.Ö. II. binde bölgede hakim olan göçebe yaşam tarzı, kendisini en çok formasyon sürecinde göstermektedir. Bu dönem, formasyon süreci açısından, karşımıza arkeolojik bir problem olarak çıkmaktadır. Bu nedenle yaşam tarzlarını ve geleneklerini daha iyi anlamamız için, aynı coğrafyada aynı geçim ekonomisinin devamı olduğuna inandığımız; günümüzde devam etmekte olan benzer yayla kültürü ve mimari yapıları incelenmiş, sorun, farklı açıdan değerlendirilmiştir (çizim 1).

---

¹²⁶ Bölgede Orta Tunç Çağı yerleşmelerinin geçici bir özellik taşıması ve döneme ait mimari kalıntıların yayla mimarisi ile benzerlik taşıması nedeniyle, günümüz yayla mimarisi ile karşılaştırma yapıldığında o dönemki mimarinin ve sosyal yaşamın daha iyi anlaşılacağını düşünmekteyiz.

Bazı araştırmacılar, bu değişimin farklı kökene sahip olan ve dışarıdan bölgeye gelen yeni bir kültürün etkisiyle olduğunu söylemişlerdir(Erzen, 1984, s. 7-23; Sevin, 2011, s. 344-348). Bu teoride, yaşanan değişimin bir istila sonucu olmuş olabileceği fikri yatmaktadır. Özellikle daha yakın bir geçmişte yaşanmış olan istilalar¹²⁷ sırasında da, bölgede yaşayan insanların evlerini terk edip, istila bitene kadar göçebe olarak yaşadıkları bilinmektedir. Bu da, M.Ö. II. binde de, kapsamlı bir istila sonucu insanların evlerini terk edip yaylada yaşamaya başladıkları fikrini akla getirmektedir. Ya da bölgeyi istila eden insanlar, bölge şartlarına uyum sağlamış ve göçebe bir yaşam sürdürmüşlerdir. Bunların yanında bölgeyi istila eden halkın göçebe oldukları ve kendi kültürlerini burada yaşayan insanlara benimsetmiş olabilecekleri fikri daha yakın gelmektedir.

Belli ve Konyar, bölgede yaşayan yerel halkın kendi içinde bir değişim geçirdiğini savunur¹²⁸. Yakar ve Sevin ise; bu değişimi iklime ve çevresel faktörlere bağlamaktadır¹²⁹. Fakat bu iki görüşün birbirine yakın olması gerekmektedir. Çünkü kendi içinde bir değişimin olması için de iklim ve çevresel faktörler etkili olmaktadır.

Bu durumun bu kadar geniş bir coğrafyada yaşanmış olması, iklimi ve çevresel özellikleri önemli faktörler olarak öne çıkarır. 1974 yılında polenler üzerine yapılan çalışmalar Van Havzası'nın eski çağlardaki iklimi hakkında bilgiler sağlamıştır(Sevim, 2011, s. 344). Van Gölü çökelleri üzerine yapılan araştırmalar, Doğu Anadolu'da M.Ö. 4500-4400 yıllarına kadar iklim koşullarının ağaç yetişmeyecek kadar kuru ve soğuk olduğu sonucunu ortaya koymuştur. M.Ö. 4400 ile 1400 yılları arasında ise bozkır bitkilerin yerini ormanlar almıştır¹³⁰. Bunun yanında İlk Tunç Çağı'nın sonları ile Orta Tunç Çağı'nın sonları arasında geçen zaman diliminde insanın yaşam tarzını etkileyecek derecede büyük bir iklim değişikliği olmamıştır¹³¹.

¹²⁷ “Moğolların saldırıları sonucu 13. yüzyılda birçok toprak terk edilmiştir(Ercan,2008, s. 64).

¹²⁸ Hemen hemen tüm bilim adamları bölgede bir ıssızlaşma olduğunu kabul etmişlerdir. Bu ıssızlaşmanın, Doğu Anadolu, Transkafkasya ve Kuzeybatı İran'daki höyüklerde yaşandığı söylenmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan insanları sanki yerleşik yaşamı ve tarımı bırakarak suyu ve otu bol olan yaylalara göç etmişlerdir. Bu araştırmacılara göre, yaylaların sunmuş olduğu bu elverişli yaşam tarzı benimsenmiş ve M.Ö. II. binde hayvancılığa dayalı yarı göçebe yaşam biçimi neredeyse karakteristik bir hal almıştır. Fakat bölgede yaşanan bu iç değişim de çevresel faktörlere bağlanmıştır. Höyüklerin iklim koşullarına bağlı olarak terk edildikleri söylenmiştir(Belli-Konyar, 2003, s. 3).

¹²⁹ İTÇ II yerleşmelerinin yoğunluğu ile karşılaştırıldığında, M.Ö. III. binyıldan başlamak üzere, yerleşik toplulukların sayısında bir azalma olduğunu söylemek mümkündür. Bu duruma çevresel, politik ya da hem çevresel hem de politik nedenler yol açmış olabilir(Yakar, 2007, s. 356-357; Sevin, 2011, s. 344).

¹³⁰ Bu değişim M.Ö. III. binyıl içinde tamamlanmıştır.

¹³¹ “Bu bölgede M.Ö. VI. ya da V. binyıldan beri hüküm süren sıcak ve kurak yazlar ve sert kışların doğal bitki örtüsü üzerinde çok fazla etkili olup olmadığı konusu şüphelidir. Diğer yanda aşırı soğuk kışların yüksek irtifalarda ormanların doğal yenilenmesini güçleştirdiği gerçeği göz ardı edilemez. M.Ö. II. ve I. binyıllarda ağaç örtüsünün yoğun ve yaygın olduğu tahmin edilmektedir. Ormanların insan eliyle tahrip edilmesi

Görüldüğü üzere bu değişimi; hızla değişen iklim ve çevresel faktörlerle açıklamak olası değildir¹³². Fakat şu da bir gerçektir ki, Doğu Anadolu toplumları daha İlk Tunç Çağı'ndan itibaren kısmen yarı göçebe bir yaşam sürdürmüşlerdir¹³³. Süphan Dağı eteklerinde yer alan Sütey Yaylası'nın Orta Tunç Çağı'nda da yoğun yerleşim gördüğü saptanmıştır¹³⁴. Bu tür gelişmeler Doğu Anadolu'da yer alan yaylaların geneli için geçerlidir. M.Ö. II. binde yaşanmış olan iklim değişimleri insanları hayvancılık yapmaya itmiş olabilir. Fakat gelişen göçebe ve yarı göçebe yaşam biçimi yeni bir sosyo-ekonomik düzenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bölgedeki aşiret düzeninin temellerinin bu dönemde atılmış olabileceği düşünülmektedir¹³⁵. Bu dönem bölgedeki aşiretlerin sayısının 40-60 arasında değiştiği düşünülmektedir(Sevin, 2011, s.346).

Bölgede coğrafi koşullar ve iklimin hayvancılığa elverişli olduğu ve göçebe yaşamla hayvanlardan elde edilen gelirden bir istikrar olduğu ve seçimin bu nedenle göçebelikten yana kullanıldığı öne sürülmüştür. Bu şartlar, bölge insanı tarafından geçmişten günümüze göçebe ve yarı göçebe yaşamın benimsenmesine yol açmıştır. Bu durum geçim ekonomisinin temelini oluşturmuştur.¹³⁶ Fakat bu toplumları bu denli derinden etkileyen büyük değişimi sadece çevresel faktörler ve bu faktörlerin insanlara sağladığı olanaklarla açıklamak oldukça zayıf bir ihtimaldir(Sevin, 2011, s. 346).

---

muhtemelen İlk Tunç Çağı ya da belki daha da öncesinde başlamıştır. Ancak Doğu Anadolu'nun büyük kesiminde Orta Çağ sonlarında dahi ormanlar bulunması nedeniyle bu tahribat çevre üzerinde büyük ve yoğun bir etki yaratmamıştır." (Yakar, 2007, s. 334; Sevin, 2011, s. 345).

¹³²Bu bölgede Ormanlara verilen en büyük zararlar Osmanlı Dönemi ve biraz öncesinde yoğunluk kazanmıştır. Bu konu ile ayrıntılı bilgiler için(Sinclair, 1987).

¹³³O dönemde bir geçiş evresi olarak, köyden yarı göçbeliğe geçiş olurken, günümüz toplumlarında ise geçiş evresi yarı göçbelikten yerleşik yaşama dönüş şeklindedir. Ayrıca yapılan tüm araç gereçler, süs eşyaları göz alıcı bir teknoloji, hüner ve estetiğe kavuşmuştur. Materyal kültürde yaşanan bu önemli değişikliklere bakıldığı zaman tüm bu değişime yol açan etkenlerin tek bir nedene bağlanmayacağını gösterir.

¹³⁴Sütey Yaylası günümüzde de yoğun bir şekilde yerleşme gören aktif bir yayladır. Özfırat bu yayla ve çevresindeki diğer yaylalarda yoğun çanak çömlek kalıntısı saptamıştır(Özfırat, 2001, s. IX-XI).

¹³⁵ Fakat araştırmamız esnasında, gördüğümüz bölge insanından aldığımız bilgilere göre, şimdi bölgede yaşayan insanlar bölgeye yaklaşık 500 yıl önce İran tarafından gelmişlerdir. Diyardin ilçesindeki halkın büyük bir kısmının bölgeye 500 yıl önce gelen yedi kardeşin soyundan oldukları aldığımız diğer bir bilgidir. Her bir kardeşin soyundan gelenler birer aşiret olmuşlardır.

¹³⁶ Günümüzde ve geçmişte, bölgede yaşayan halklar göçebe ve yarı göçebe yaşamı benimsemişlerdir. Örneğin yakın bir geçmişe kadar güneydoğunun koyun ve keçi besleyen, Türk Yörük ve Kürt kökenli kimi aşiretleri Doğu Anadolu yüksek yaylalarını yoğun olarak kullanmaktaydılar. Hatta bu gün bile Van Havzası'nda Alacadağ ve Süphan, Ağrı bölgesinde Balıkgözü, Suluçem, Sinek ve Tendürek yaylaları her yıl Temmuz ayından Eylül ayına değin, on binlerce küçükbaş hayvana yetecek olanaklar sunar(Sevim, 2011, s. 346).

Çünkü bu dönem içerisinde ormanlar üzerinde herhangi olumsuz bir etki olmamıştır. Ormanların yoğun bir şekilde tahrip edilmesi günümüze yakın bir zamanda olmuştur. Buna bağlı olarak iklimde de radikal bir değişim yaşandığı söylenemez. “*Yine de, Tunç Çağı bölgesel mimarisinde bile iklim ve sosyo-ekonomik faktörler, şiddetli bir depremde zarar görme tehlikesinden daha ağır basmıştır*”(Yakar, 2007, s.141).¹³⁷

Etnografik kayıtlar, kırsal yerleşme dokusundaki değişikliklerin ekonomik ya da demografik değişikliklerden kaynaklandığını göstermektedir. Bu tür değişikliklerin kırsal mimari ve toprak kullanımı üzerindeki etkileri, birkaç habitat üzerinde yapılan çalışmalarla iyi bir şekilde belgelenmiştir. 19. yüzyılda hayvancılık sadece tarım, bağcılık ve bahçeciliği tamamlayan bir faktördür. Bu nedenle, içinde Ermeni çiftçilerinde bulunduğu Kars ve Artvin’in bazı ilçeleri ile dağ vadilerindeki kırsal yerleşmeler daha sürekli hale gelmiştir. Sarp dağ yamaçlarındaki tarlaların, toprak kaybını önlemek için geniş kapsamlı teraslama gerektirmesi nedeniyle, bu çiftçiler ovalardaki çiftçilere oranla daha çok çalışmak zorundaydılar. I. Dünya Savaşı’nın ardından geniş çaplı hayvancılık, büyük ölçüde yoğun tarımın yerini almış ve bunun sonucunda dağlık arazi bölgenin çoğu kısmında, yerleşme dokusu köklü değişikliklere maruz kalmıştır(Yakar, 2007, s. 347). Bu durum geçim ekonomisinin insan yaşamı üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Bölge Arkeolojisine baktığımız zaman M.Ö. II. binyılda yaşanan sorunun ve bilgi eksikliğinin nedeni, bu dönemde insanların yerleşim alanlarını terk edip yaylalara çıkışı ile açıklanmaktadır(Polat, 2013, s. 93-106)¹³⁸. İnsanların yaylada yaşamaya başlamaları yani yaşam tarzlarındaki değişiklik mekânların da değişmesine yol açmıştır(Cribb, 1991, s. 221). Kıl çadırlar ve genelde harçsız yapılan basit taş evler inşa ederek yaşamaya başlayan bu topluluklar mekânlarını ve yerleşim alanlarını hayvanlarının göçüne ya da çevresel sorunlardan daha çok güvenlik sebebiyle sık sık değiştirme gereği duymuşlardır¹³⁹. Binlerce yıl önce yaşanan bu değişim sırasında yerleşim gören merkezi höyüklerde

¹³⁷ “*Ağaç örtüsünün geniş çaplı yok edilmesi nedeniyle antropojenik faktörler, doğunun dağlık arazisindeki iklim değişikliğini etkilemiştir. Bu bölgede ağaçlar çeşitli nedenlerle kesilmiştir, ancak en sistematik zarara, kırsal toplulukların yerleşik düzene geçmesiyle başlayan otlak ve ekili alanlar gereksinimi yol açmıştır. Son zamanlara ait örnekler, çoban gruplarında ormanlara ciddi zarar verebileceğini göstermiştir. Dağ otlaklarında otlatılan keçi sürülerinin ağaç filizleri ve yapraklarını yemesiyle verilen zarar, sürekli ve mevsimlik yerleşmelerin yoğunluğuyla orantılıdır. Bu nedenle Tunç ve Demir Çağlarında bu zararın çok büyük boyutlu olmadığını varsayabiliriz*”(Yakar, 2007, s. 334-335).

¹³⁸Fakat bu terketme bazı yerleşim alanları için geçerli değildir. Sos höyük gibi bazı yerleşim yerlerinde mevsimlik yerleşimlerin devam ettiği bilinmektedir. Bunun yanında bazı yerleşim alanları çok sık terkedilip yeniden yerleşim olduğu için çok kalın bir dolgu tabakası olduğu gözlenmektedir. Bu da çevresel ve geçimsel nedenlerden daha çok büyük bir güvenlik problemi olmuş olabileceğini akla getirmektedir.

¹³⁹ Sos Höyükte yaşanan mimari değişimler, burada sosyo-ekonomik bir değişim olduğuna işaret etmektedir. M.Ö. III. binin ikinci yarısına tarihlenen, zemini yerin altında olan ve yuvarlak köşeli, dal örgü ve çamurdan

yer alan büyük yapıların dahi toprakla kaplandığını düşündüğümüzde bu yüksek yaylalarda hiçbir ize rastlamamak doğaldır¹⁴⁰. Aslında bu yapıların birçoğu yok olmamakta, sadece toprakla örtülmektedir¹⁴¹. Fakat kesintisiz bir yerleşim olmaması; yapı malzemesi olarak sadece taş kullanılması, terkedilme sonrasında malzeme yığılmasını engellemiştir. Yüksek yaylalarda höyükleşmenin olmaması, bu nedenlere bağlanabilir¹⁴².

Arkeolojide bu tür mevsimlik yerleşme alanlarının tespiti yüzeyde malzeme olmaması nedeniyle oldukça güçtür. Özellikle bu yerleşme yerlerinin günümüzde de olduğu gibi tarıma kapalı yüksek ve engebeli yaylalarda olması, tespiti daha güç hale getirmektedir. Fakat herhangi bir dönemde yerleşme yeri olarak kullanılan alan günümüzde tarla vb. olarak kullanılırsa, toprak devinimi olduğundan dolayı toprak altında kalan malzeme yüzeye çıkar ve ancak bu şekilde tespit etmek mümkün olur. Fakat Doğu Anadolu yaylaları tarıma elverişli alanlar olmadığından, tarım yapılmamaktadır. Sürülmeyen toprakta da herhangi bir devinim olmamaktadır. Çayır ve mera olarak kullanılan toprağın altında yer alan ve zaten çok az olan arkeolojik malzeme yüzeye çıkmamakta, böylece toprağın altında kalan yerleşmelerin tespiti de çok zorlaşmaktadır. Özfirat tarafından yapılan yüzey araştırmaları sonucu bu yüksek yaylalarda yerleşim olmuş olabileceği anlaşılmıştır¹⁴³. Bu yüzey araştırmaları sırasında bu yaylalarda yer alan olası nekropol alanlarında yoğun olarak rastlanan çanak çömlek kalıntıları dikkati yüksek yaylalara çekmiş ve bu kadar fazla çanak çömlek kalıntısının yerleşim olmaksızın yüzeye çıkamayacağını akıllara getirmiştir. Fakat buralarda ele geçirilen malzemelerin büyük bir bölümünün mezarlık alanlarından kaçak kazılar sonucu elde edilmiş olması, sadece çanak çömleğe bakılarak Doğu Anadolu'da II. binyılda yoğun olarak yaşanmış olan değişimin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır (Özfirat, 2001, s. XII). Bölgedeki mezarlar ise günümüzde de olduğu gibi yerleşim alanlarının dışına kurulmuş olmalıdır. Bu yüzden mezarlık alanlarını çıkış noktası olarak yerleşim yerlerini tespit etmek çok zordur.

---

yapılma duvarlara sahip ev bu yerleşim yerinde sadece mevsimlik oturulduğu fikrini akla getirmektedir. Birbirinden bağımsız ve hafif malzemelerle inşa edilen bu evlerin varlığı bu görüşü güçlendirmektedir. Ayrıca bu tür evlerin içinde taşınabilir ocak altlarının ele geçmesi bu insanların burada mevsimlik yaşadıkları düşüncesini daha da inanılır hale getirmektedir. Yani burada geçici olarak yaylacılık ya da çiftçilik yaptıkları söylenebilir (Sagona vd. 1996, s. 37; Sagona vd. 1997, s. 184).

¹⁴⁰ Bunun en büyük sebebi sık sık bahsettiğimiz gibi insanların kışlarını daha sıcak olan vadi yataklarında veya eski yerleşim alanları olan (günümüzde höyük olarak adlandırılan) yerlerde geçirmeleridir.

¹⁴¹ Günümüz yaylalarına baktığımız zaman ter edildikten kısa bir süre sonra yapıların yıkılmaya başladığı, 20 yıllık bir yaylada yapıların toprak altında kaldığı ve 50 yıl sonra ise yapıların tamamen dağılıp toprakla kaplandığı ve bunun yanında hiçbir höyükleşme olmadığı gözlemlenmiştir (resim 4-7)

¹⁴² Aynı zamanda Tunç çağından bu güne kullanılan ve bölgede yer alan birçok yaylada halen höyükleşme olmamıştır. Çünkü yayladaki basit yapılar harçsız olduğundan ve çok büyük yapılar inşa edilmediğinden dolayı yıkılan bölümler çok çabuk onarılmakta veya aktarılıp yeniden inşa edilmektedir. Bu da höyükleşmenin önünde bir engeldir (resim 1).

¹⁴³ Özellikle A. Özfirat'ın bölgede yaptığı yüzey araştırmaları sonucu birçok tespit yapılmıştır.

Hem arkeolojik verilerin yetersizliği, hem de M.Ö. II. binle ilgili fazla araştırma yapılmamış olmasından dolayı, bir fikir birliği sağlanamamıştır. Fakat dönemle ilgili teoriler içerisinde en akla yatkın olan; bu bölgede yaşanan değişimin dışarıdan gelen başka bir kültürün etkisiyle olduğudur. Çünkü bu dönem içerisinde bir iklim değişikliğinin olmadığı belirtilmiştir. Bu insanların kendi içlerinde çıkan geniş kapsamlı bir isyan sonucu¹⁴⁴ yaşamlarında değişikliğe gittikleri aklımıza gelse de, M.Ö. II. binde büyük bir devlet olgusu olmadığından bu tür kapsamlı bir isyanın yaşanmış olma olasılığı düşüktür. Bu kültür kendi içinde bir değişim yaşamış olsaydı; yaşam biçimi dışında kültürel (ideolojik vs.) anlamda büyük bir değişimin olmaması gerekirdi.

Bu bağlamda, bize göre, bu değişim dışarıdan gelen farklı bir kültürün ve saldırının etkisi ile yaşanmıştır. Çünkü yüksek yaylalarda ele geçirilen tüm arkeolojik veriler, yeni bir kültürün izlerini taşımaktadır. Doğu Anadolu'ya gelen bu kültürün, daha önce bu bölgede yaşayan kültürleri bölgeden uzaklaştırıp kendi kültürünü mü yaşadı, yoksa burada yaşayan kültürlerin yaşam tarzlarını değiştirecek kadar etkili mi olduğu konusunu şu an elde edilen arkeolojik verilerle anlamak zordur. Fakat bu kültürel değişimin dışarıdan gelen bir topluluğun etkisiyle yaşandığı bir gerçektir.

Sonuç olarak, bu değişimin yaşandığı yüksek yaylalarda, M.Ö. II. Binde(Orta Tunç Çağı), yaşayan bu kültürün özelliği, farklı çanak çömlek kullanımının yanı sıra, kurgan geleneğinin görülmesidir. Doğu Anadolu yüksek yaylasında yer alan Orta Tunç Çağı'na ait çok büyük boyutlarda olan ve zengin gömü hediyeleri bulunan kurganlar yer alır, fakat yerleşime ait kalıntılar

¹⁴⁴ Örneğin, Celali isyanları sırasında insanlar, can ve mal güvenliklerini sağlamak için yüksek yaylalara çıkmışlardır. "17. yy. sonlarından itibaren Osmanlı sosyal ve askeri yapısının bozulması sonucunda çeşitli bölgelerde Celali İsyanları çıkmış ve yerleşik halkın sıkıntısı artmıştır. Celaliler döneminde isyancılarla konar-göçer aşiretlerin hareketleri birbirine karışmıştır. Yerleşik halk bu unsurların baskılarına karşı, kadılar aracılığıyla devlete sürekli şikâyet mektubu göndermişler ve kendilerini korumaları için silahlanmalarına izin verilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine devlet bölgelerde güvenliği sağlayabilmek için "İl erleri" (günümüzdeki köy korucuları) adıyla halktan bazı kişileri silahlandırmıştır. Fakat zamanla il erlerinden de celaliler çıkmış, halktan birçoğu da çiftini çubuğunu bırakıp dağa çıkarak "Çift Bozan" denilen isyan grubunu oluşturmuştur. Alınan önlemlere rağmen bu dönemde, ne konar-göçer aşiretleri devlete ve toprağa bağlamak, ne celali gruplarını halktan soyutlamak ve dolayısıyla ne de bölgelerde asayiş sağlamak mümkün olabilmıştır. Diğer yandan bu gelişmelere bakıldığında, konar-göçer aşiretlerin yerleşik halka karşı zarar verici tutumlarının yalnız yaşam tarzlarından kaynaklanmadığı, aynı zamanda yerleşmiş nüfusu, devletin kendilerine karşı kullanacağı hazır güçler olarak görmelerinden de kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Uzun savaş ve isyan yıllarında halkın can ve mal güvenliğinin sağlanamayışı üretimin düşmesine, toprak gelirinin azalmasına, köylerin harap olmasına ve boşalmasına neden olmuştur. Osmanlı bu yüzden bazı ıslahatlar yapmak zorunda kalmıştır. Bu ıslahatlar ve sağlanan olanaklarla konar- göçer aşiretlerden bazıları kendilerinden yerleşik hayata geçmek istemişler ve çadır kurarak ya da konakladıkları geçici mekânlarda ev yaparak yerleşmişlerdir. Yerleşen nüfus arttıkça bu göçebe yerleri yeni köy ve kasabalara dönüşmüştür. 18. yy. iskan siyasetinde Celali İsyanlarının etkisi daha da artmıştır. Celalilerin huzur vermediği reaya kitleler halinde toprağı terk etmekte ve köyler boşalmaktaydı. Devletin köylerde aldığı önlemler fayda vermeyince halk, Celali unsurlarının ulaşamayacağı yerlerde kurulan yerleşim birimlerinde iskan edilmişlerdir(Babuş, 2006, s. 32-33; Marufoğlu, 2005, s. 621-638).

yoktur(Özfirat, 2001, s. 114). Bu çalışmayla M.Ö. II. binde kullanılan geçici mimarının günümüze ulaşmamasının sebepleri, höyükleşme sorunu ve günümüzde yerleşim yerlerinin tespit edilememesinin nedenlerinin anlaşılması için farklı bir bakış açısı sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Babuş, F. (2006). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Belli, O., Bahşaliyev, V. (2001). *Nahçıvan Bölgesi'nde Orta ve Son Tunç Çağı Boya Bezemeli Çanak Çömlek Kültürü*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Belli, O., Konyar, E. (2003). *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropolleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Cribb, R. (1991). *Nomads in Archaeology*. Cambridge.
- Çilingiroğlu, A. (1983). Van Gölü Havzasında M.Ö. 2. Bin Kültürüne Ait Bazı Veriler. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. I: 25–29, 1983.
- (1984). The Second Millenium Painted Pottery Tradition of the Van Lake Basin. *Anatolian Studies*. 34:129-140.
- (1986). Van Bölgesi ve Ordu İli Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. IV: 311–322.
- Ercan, F. (2008). *Kırsal Yapıda Toplumsal Değişim*. İstanbul: Ezgi Matbaacılık.
- Erzen, A. (1984). *Doğu Anadolu ve Urartular*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Korfmann, M. (1982). *Tilkitepe. Die Ersten Ansätze Prahistorischer Forschung in der Östlichen Türkei*. Istanbuler Mitteilungen Beiheft 26. Tübingen.
- Koşay, H. Z., H. Vary. (1964). *Pulur Kazısı, 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları. 24.

- (1967). *Güzelova (Turfanç) Erzurum Kazısı 1961*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları (46). Fen Edebiyat Fakültesi Araştırmaları 20.
- Koşay, H. Z., K. Turfan. (1959). Erzurum-Karaz Kazısı Raporu, *Bellekten* 23/91: 349-413.
- Marufoğlu, S. (2005). Osmanlı Döneminde Kuzey Irak'ta Devlet-Aşiret İlişkileri, 1831-1914. Ankara: *Türk Tarih Kongresi*. II(XIV). 621-638.
- Ökse, A. T. (1993). Verbreitung der Transkaukasischen Kultur in der Sivas-Region. *Istanbulur Mitteilungen* 43: 133-146.
- (1994). Sivas İli 1992 Yüzev Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*: XI: 243-258.
- (1995). Sivas İli 1993 Yüzev Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*: XII: 317-329.
- (2005). Sivas'da Hitit Çağı Öncesi Yerleşim Sistemlerinde Devamlılık ve Değişim. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*: 22/1: 63-72.
- Özfirat, A. (1994). M.Ö. II. Binyıl Doğu Anadolu Boyalı Seramik Kültürleri Üzerine Araştırmalar. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*: XI: 359-377.
- (1999). 1997 Yılı Bitlis-Muş Yüzev Araştırması: Tunç ve Demir Çağlar. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (II)XVI: 1-22.
- (2000). Doğu Anadolu'da M.Ö. II. Binyıl Kültürlerinin Araştırılması. *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara.
- (2001). *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri(M.Ö. II. Binyıl)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Polat, F. (2013). *Doğu Anadolu Yayla Kültürü ve Yayla Mimarisi(Etnoarkeolojik Bir Bakış)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sagona, A., Erkmen, M., Sagona, C., Thomas, I. (1996). Excavations at Sos Höyük 1995: Second Preliminary Report. *Anatolian Studies*. XLVI: 22-52.
- Sagona, A., Erkmen, M., Sagona, C., Howells, S. (1997). Excavations at Sos Höyük 1996. Third Preliminary Report. *Anatolica*. XXIII: 181-226.
- Sagona, A., Sagona, C., Özkorucuklu, H. (1996). Excavations at Sos Höyük 1994, *Kazı Sonuçları Toplantısı*. (I) XVII: 151-155.

Sevin, V., Özfirat, A. (1998). Anadolu'da Yeni Bir Uygarlık/Hakkari Stelleri: Hubuskia Prensleri. *Arkeoloji ve Sanat*. 87.

Sevin, V., Özfirat, A., Kavaklı, E. (2000). Van Karagündüz Höyüğü Kazıları (1997 Çalışmaları). *Belleten*. LXIII/238: 847-881.

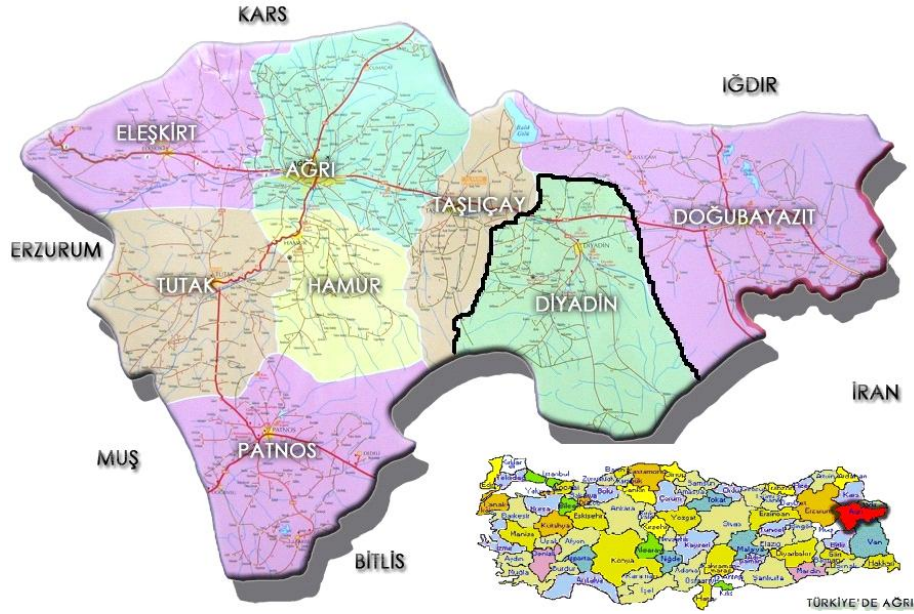
Sevin, V. (2011). Orta ve Son Tunç Çağı Doğu Anadolu: Yaylalarda Yükselen Uygarlık. *Arkeoatlas*, Özel Sayı, İstanbul.

Sinclair, T. A. (1987). *Eastern Turkey; An Architectural and Archaeological Survey*. London.

Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*. (çev. Selen Hırçın Riegel). İstanbul: Homer Kitabevi. İstanbul.

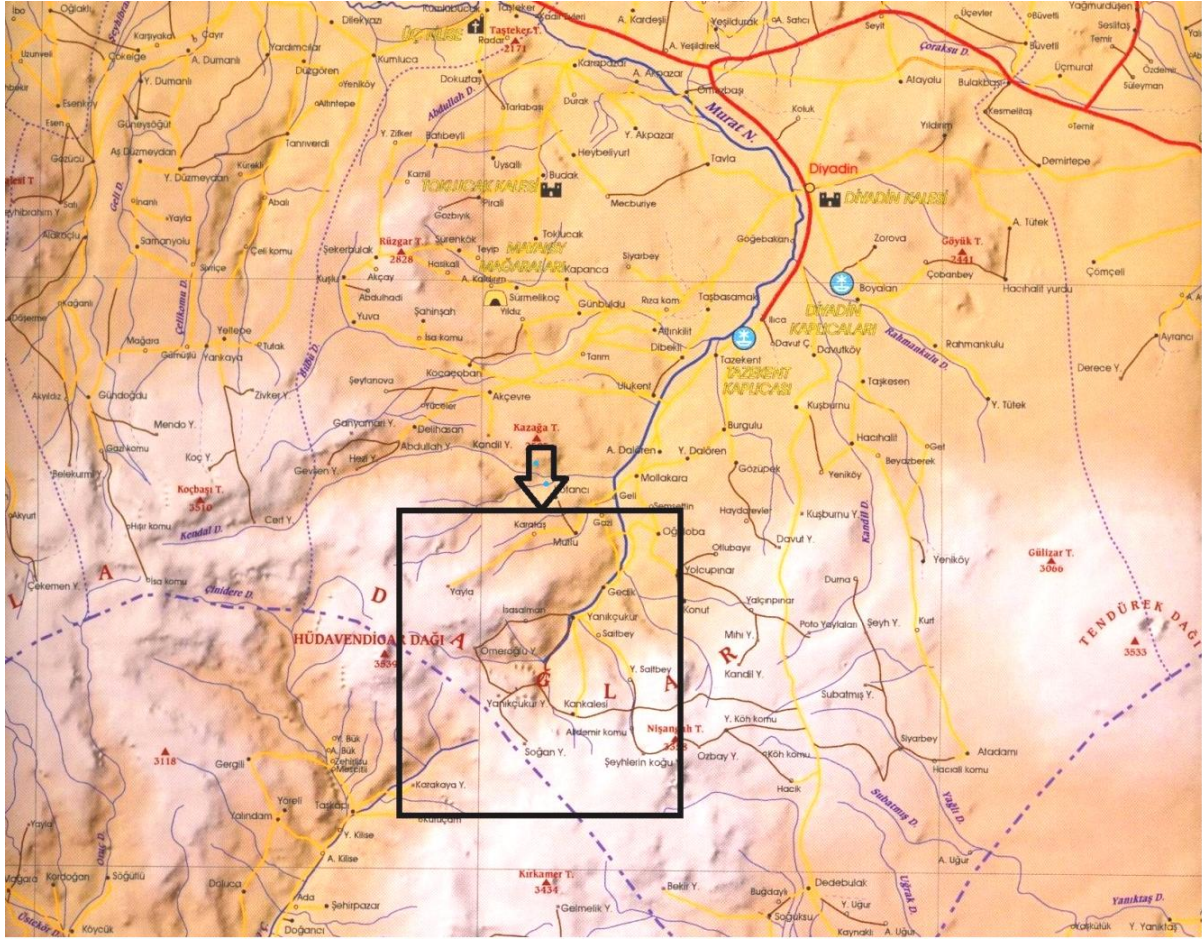
Yaylalı, S. (2008). Doğu Anadolu Erken Tunç Çağ Kültürü. *Doğudan Yükselen Işık; Arkeoloji Yazıları*, İstanbul.

HARİTALAR

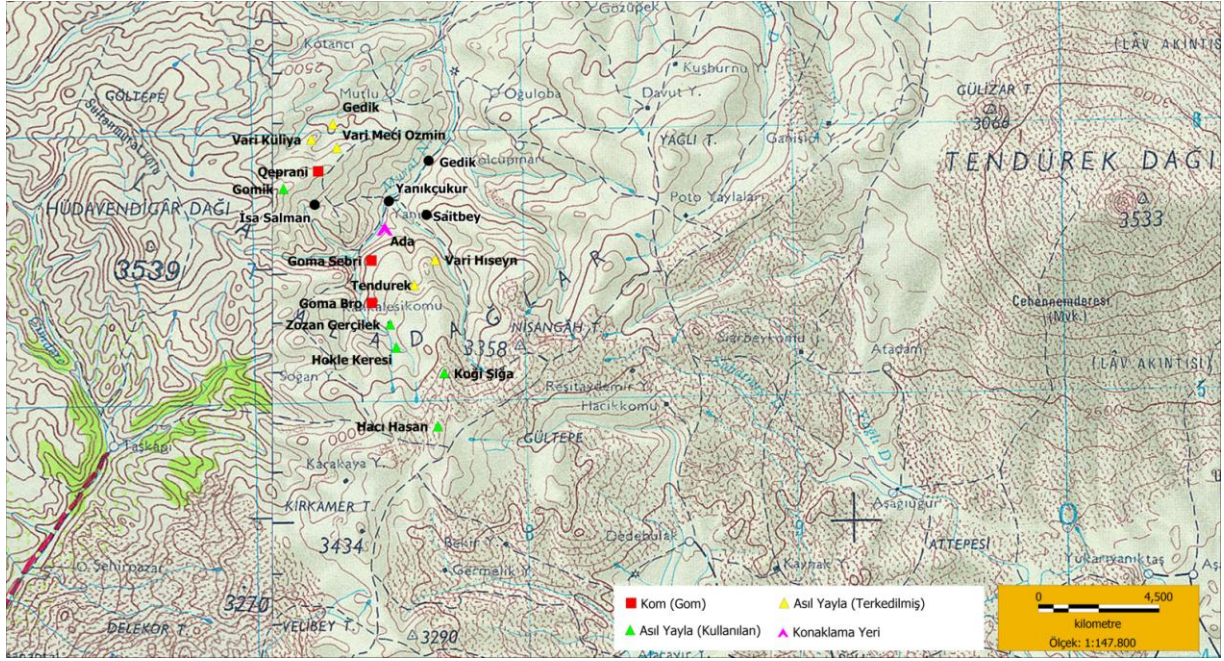

Harita 1: Türkiye’de Ağrı, Diyadin

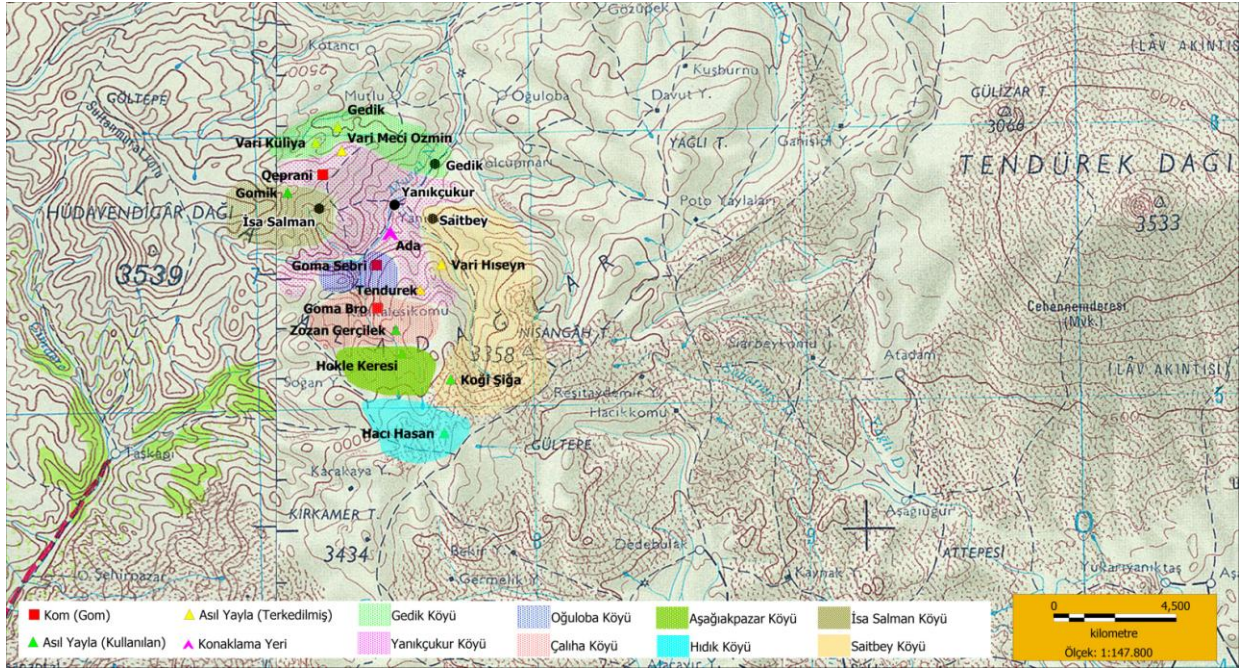

Harita 2: Diyadin Haritası; Çalışma Yapılan Alan (Türkiye Coğrafya Atlası: 2004)

Harita 3-1: Çalışma Alanı

Harita 3-2: Çalışma Alanı

RESİMLER

Resim 1: Bir Yıl İçinde Duvarların % 30-40'nın Yıkıldığı Gözlenmektedir(Gedik (Güduk) Yaylası-2010).

Resim 2: Su Basmanı; Yirmi Yıllık Terkedilmiş Yayladan Geriye Kalan (Vari Meci Ozmin-2010).

Resim 3: Yirmi Yıl İçinde Duvarların % 50-70'inin Yıkıldığı Gözlenmektedir(Vari Meci Ozmin-2010).

Resim 4: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylada İzler Neredeyse Kaybolmaya Yakındır (Vari Küliya-2010).

Resim 5: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Büyük Taşlarla İnşa Edilmiş Yapılarından Geride Kalan İzler(Vari Küliya-2010).

Resim 6: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Büyük Taşlarla İnşa Edilmiş Yapılarından Geride Kalan İzler(Vari Küliya-2010).

Resim 7: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylann Depo Olarak Kullanılan ve İçi Tek Sıra Taşla Örülen Çukurlarından Geride Kalan İzler(Vari Küliya-2010).

Resim 8: Yapılardan Çevreye Dağılan Taşlar Daha Sonra Alanın Çayır Olarak Kullanılması veya Otlak Alanı Olarak Kullanılması Nedeniyle Toplanır(Vari Küliya-2010).

Resim 9: Seyyar Ocak (Sagona, 1996: 32)

Resim 10: Delikli Tutamakları Olan Siyah Açıklı Çanak Çömlek

(Sagona, 1996: 32)

Resim 11: Ahşap Hütük, Çömlek ve Et Dövme Tahtası Gibi Malzemeler

Resim 12: M.Ö. II. Binyıla Ait Sıvalı Eve Ait Alan(Sagona, 1996: 31)

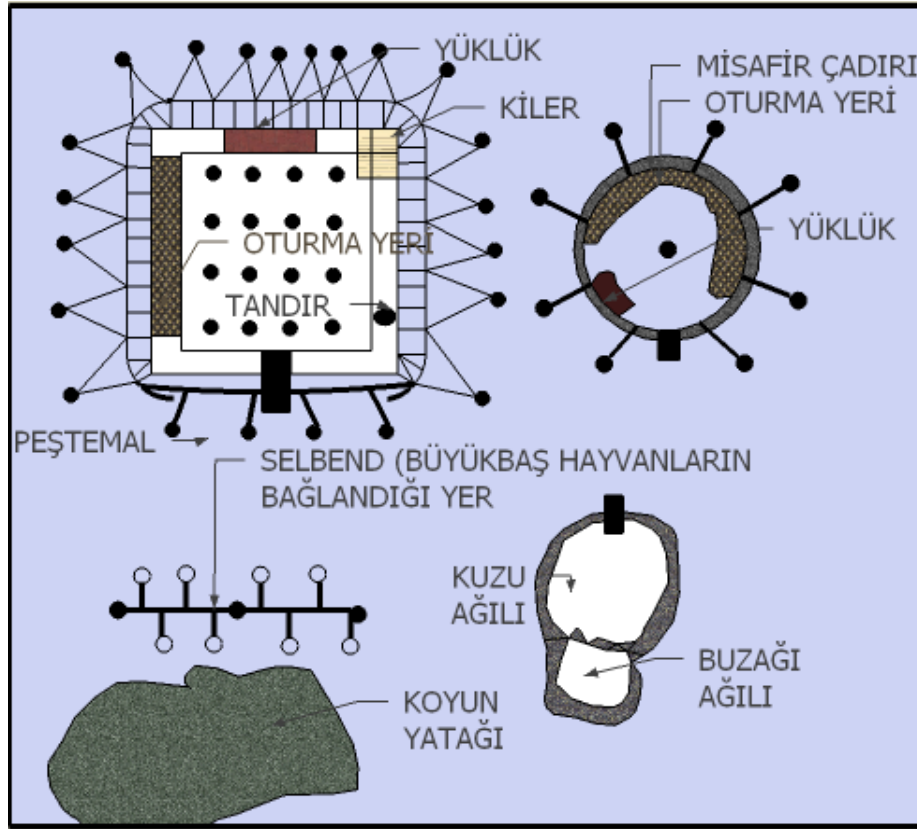
**Resim 13: Erken Bronz Çağına Ait Yuvarlak Köşeli Evden Sıvalı Alan
(Sagona, 1996: 31)**

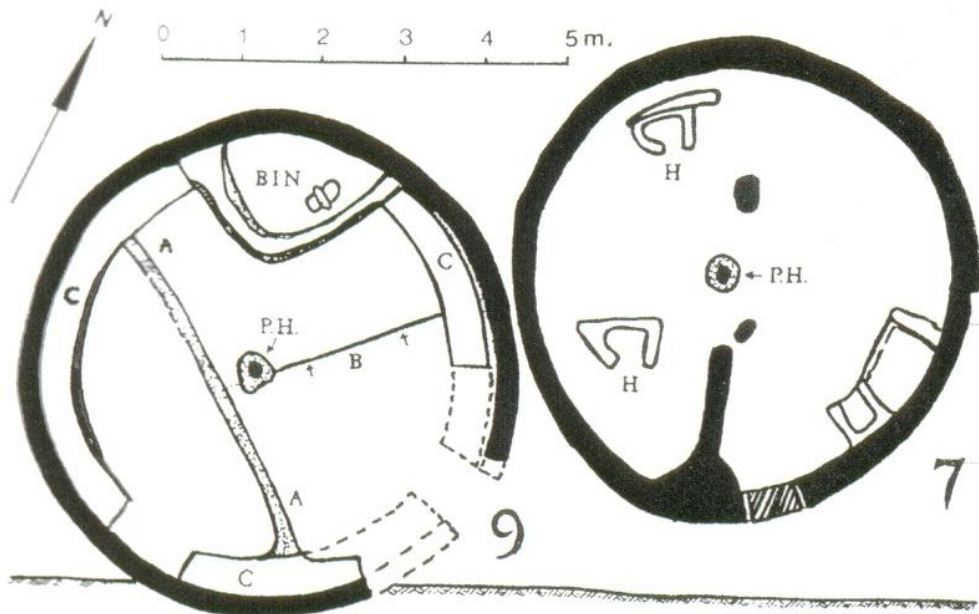

Resim 14: Günümüz Yayla ve Köylerinde Kullanılan Seyyar Ocak

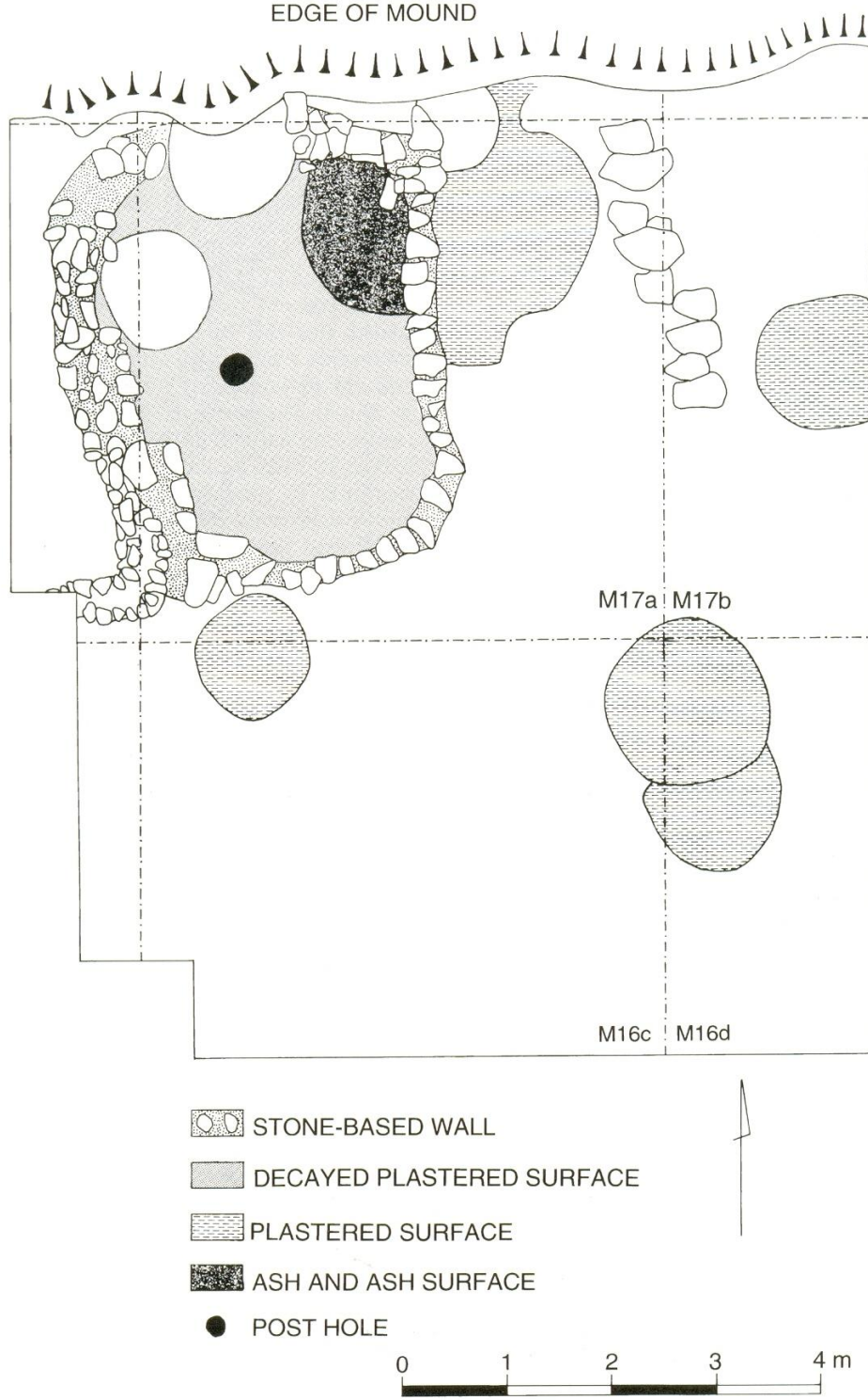
ÇİZİMLER

Çizim 1: Yayla Bir Aileye Ait Kompleks(Kaplantaş (Qeprani) Örneği)

Çizim 2: Yuvarlak Planlı Ev (Yaylalı, 2008, s. 187.)

Çizim 3: Sos Höyük Geçici Yerleşim İzleri (Sagona, 1996, s. 35)

SANAT EĞİTİMİ İÇİN OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE AVRUPA'YA GİDEN TÜRK ÖĞRENCİLERDEKİ DİL, GÖZLEM VE BİLGİ EKSİKLİĞİNİN RESMİMİZDEKİ İÇERİKSEL DÖNÜŞÜME ETKİSİ¹⁴⁵Özgür ÖZKAN¹⁴⁶**ÖZET**

Türk resim sanatı tarihinde, ilk dönem yurt dışına bursla sanat eğitimi almaya giden öğrencilerdeki dil, gözlem ve bilgi konusundaki yetersizliklerin, zaman zaman sanatsal üretimlerine etkilerinin var olduğunu düşündüren anekdotlara rastlamak mümkündür. Bu örnekler ışığında sanatçılarımızın Avrupa'daki sanatçılar ve sanat hareketleriyle yoğun bir etkileşim içerisine girdikleri, oradaki sanatsal gelişmeleri tam anlamıyla kavramada sıkıntılar yaşadıkları ve kopyaya varan çalışmalar yaptıkları anlaşılmaktadır. Resim eğitimi almaya gönderilen öğrencilerden Türkiye'ye dönüşte sanat eğitimi veren kurumlarda görev alanların da olduğu düşünüldüğünde, Avrupa'da aldıkları eğitim konusundaki aksaklıkların Türk resim sanatının gelişimine yansımalarının da olabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Resim Sanatı, Sanat, Sanat Eğitimi, Dil

THE EFFECT OF THE SHORTCOMINGS IN LANGUAGE, OBSERVATION AND KNOWLEDGE OF THE TURKISH STUDENTS WHO HAVE TRAVELED TO EUROPE TO STUDY ART DURING THE FINAL PERIOD OF THE OTTOMAN EMPIRE ON THE CONTEXTUAL TRANSFORMATION IN TURKISH PAINTING**ABSTRACT**

---

¹⁴⁵ Bu makale; 2012 yılında DEÜ, Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Anasanat Dalında “*Çağdaş Türk Resminde Soyut ve Soyutlama Yaklaşımları Bağlamında Yapı ve İçerik Sorunları*” başlıklı sanatta yeterlik tez çalışmasında yer alan “*Avrupa'ya Resim tahsili İçin Gönderilen Öğrencilerdeki Dil, Gözlem ve Bilgi Yetersizliği Sorunu ve Bunun Resmimizdeki İçerik Dönüşümüne Etkisi*” alt başlıklı bölüm genişletilerek hazırlanmıştır.

¹⁴⁶ Araştırma Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü, ozgurozkan@mail.com

It is possible to stumble upon anecdotes that make one think that incompetence in language, observation and knowledge of the first generation of Turkish students to study art abroad with the help of scholarships, has from time to time affected their artistic production. In the light of these examples, it's clear that some of our artists had difficulty in fully comprehending the developments in European art. It is also known that, as a result of heavy interaction with European artists and movements, some of our painters have in this process made works that could be considered copies. One can observe that the dependence on Western art (which is the result of efforts in westernization), has had a negative influence on these artists with regard to exhibiting unique artistic language. Considering the fact that, some of these students who have been sent to Europe to study art, have -upon their return to Turkey- worked in institutions that provide art education; it could be seen that the problems with their education in Europe could possibly have affected the development of Turkish painting.

Key Words: Turkish Painting, Art, Art Education, Language

Giriş

Osmanlı'daki eğitim kurumlarında, yabancı dillere ilişkin kaynaklara başvurulması ve yabancı dilin eğitimde kullanılabilir hale gelmesi çok eski tarihlere kadar geriye gitmektedir. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* isimli kitabında, Mühendishane'deki eğitimin Türkçe yapıldığını; ancak Fransızca el kitaplarının kullanıldığını, Tıbbiye'de ise Fransızca eğitim¹⁴⁷ verilmesi gerekliliğinin ortaya

¹⁴⁷ Niyazi Berkes, Sultan Mahmut'un Tıbbiye'nin açılışında yaptığı söylevin kısa bir özetini şu şekilde aktarmıştır: "Bu okula, insan sağlığının korunması gibi kutsal bir ödeve kendini vererek bir okul olacağı için öncelik verdim... Tıp öğretimi Fransızca olarak yapılacaktır. Bunun neden yabancı dille yapılacağını soracaksanız. Bunu zorunlu kılan güçlükleri bildireyim... Geçmişte bizde de tıp bilimleri üzerine birçok kitap yazılmıştır. Hattâ Avrupalılar bu kitapları kendi dillerine çevirerek onlardan çok şey öğrenmişlerdi. Fakat bu kitaplar Arapça yazılmıştır. Birçok yıldan beri İslâm okullarında bu kitaplar ilgi konusu olmakta çıktıkları, bunları bilenlerin sayısı azaldığı için artık kullanılamaz olmuştur. Şimdi, tıbbi kendi dilimize çevirmek için yeniden bu kitaplara dönmek, yıllar alacak uzun ir iştir. Bu kitapları kendi dillerine çevirmekle Avrupalılar yüz yıldan fazla bir süreden beri bunlara birçok yeni katkılarda bulunmuşlardır. Bundan başka bu konuları öğretmenin yöntemlerinde büyük kolaylıklar geliştirmişlerdir. Bu yüzden tıp üzerine yazılmış Avrupa eserlerine kıyasla bu Arapça eserler artık yetersizdir. Bu eksikliklerin yeni eserlerden alınacak bilgilerle kaldırılacağı iddia edilse bile, bunlar çabucak Türkçe'ye çevrilemezler Çünkü tıp öğrenimi için gerekli olan beş, altı yıldan başka Arapça'yı iyice öğrenmek en aşağı on yıl ister. Halbuki, bir yandan ordumuz ve halkımız için iyi yetişmiş doktora, öte yandan tıp bilimlerinin kendi dilimize kazandırılmasına acele ihtiyacımız vardır. Bu yüzden Fransızca öğrenmenizi istemekten maksadım, onu surf bu dilin hatırı için öğrenmeniz değil, tıbbi öğrenmeniz ve bu bilimi adım adım kendi dilimize kazandırmaktır... Ancak bu yapıldığı zaman kendi ülkemizde tıp kendi dilimizde okutulur hale gelecektir." Bkz, Rıza Tahsin Gencer, *Mir'at-i Mekteb-i Tıbbiye*, 2. Baskı, C. 2 (İstanbul, 1328-1330/1912-1914); 3.baskı: Aykut Kazacıgil (yay.), *Tıp Fakültesi Tarihçesi* (İstanbul, 1991).

çıktığını, Harbiye’de de bazı derslerin¹⁴⁸ Fransızca verilmeye başlandığını belirtmiştir. (Berkes, 2006, s.185), Bernard Lewis, “Batılılaşma” başlıklı makalesinde¹⁴⁹ Kara Mühendishanesi (Mühendishane-i Berri-i Humayun) ve Deniz Mühendishanesi (Mühendishane-i Bahri-i Humayun) okullarında Fransızca’nın zorunlu yabancı dil olarak programda yer aldığını belirtmiştir. (Lewis, 1980, s. 162) Yabancı dilin eğitimde yerini almaya başlamasının yanında, Batı eğitim sistemini kendisine model almaya başlayan Osmanlı, bunu pekiştirecek hamleler de gerçekleştirerek yurt dışına eğitim amaçlı öğrenciler göndermeye başlamıştır. Deniz Artun’un, “Paris’ten Modernlik Tercümelere” (2007) isimli kitabında, Osmanlı’dan 1830 yılında 4 öğrencinin Avrupa’ya (Paris) gönderilen ilk öğrenciler olduğunu, 1834’te 12 öğrencinin Avrupa’ya, 1835 yılında da Mühendishane-i Berrî Humayün mezunlarından 4 öğrencinin İngiltere’ye (Londra) gönderildiğini belirtmiştir.¹⁵⁰ Cahit Bilim ise, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*’nde yayınlanan “Osmanlılar’da Avrupa’ya Öğrenci Gönderilmesi” başlıklı yazısında, Avrupa’ya gönderilen ilk öğrencilerin gidiş yılının daha eski (1827) olduğunu belirtmiştir.¹⁵¹ Deniz Artun’un 1935 yılında 4 öğrencinin Mühendishane’den İngiltere’ye gönderildiğini belirtirken, Niyazi Berkes’in *Türkiye’de Çağdaşlaşma* kitabında, bu tarihte Mühendishane’den İngiltere’ye gönderilen öğrenci sayısının 5 olduğunu, Viyana ve Paris’e de öğrenciler gönderildiğini, Paris’e giden öğrencinin ise ressam Tevfik Paşa olduğunu belirtilmiştir.¹⁵² Ferik İbrahim Paşa’nın ise Viyana’ya mı yoksa İngiltere’ye mi gittiğine ilişkin çelişkili görüşler vardır. S. Petrev Boyar, “Mühendishanede tahsilden sonra 1251 de (1835) Viyana’ya (ve bir rivayete Londra’ya) ikmalî sanat için gönderilmiştir” (Boyar, 1948, s. 23) demiştir. Celal Esad Arseven, *Türk Sanatı Tarihi Ansiklopedisi*’nde Ferik İbrahim Paşa için “tahsilini bitirdikten sonra bilgisini tamamlamak üzere

---

Aktaran: (Berkes, 2006, s. 185-186), Berkes yazısının devamında Mahmut’un öngörüsünün gerçekleştiği ve otuz yıldan az bir sürede 1866 yılında tıp okulunda öğretim dilinin Fransızcadan Türkçe’ye geçtiğini belirtmiştir. (Berkes, 2006, s. 185)

¹⁴⁸ “1846’dan sonra hendese, cebir, tamamî ve tafazulî hesa, mahrutiyat, fizik, mihanik, kimya, köprücülük, balistik ve Fransızca okutulmasına başlanmıştır.” Bkz. (Berkes, 2006, s. 193-194)

¹⁴⁹ Bernard Lewis (1955) Turkey: Vesternization, in “Unity and Variety in Müslim Civilization” Ed. by. Gustave E. von Grunebaum. *University of Chicago Press*. (Chicago ve Liege Üniversitelerinin ortak yönetimi altında Liege ve Spa şehirlerinde 1953 yılı Eylül ayında düzenlenmiş. “İslam Medeniyetinde Birlik ve Çeşitlilik” konulu Milletlerarası Kongreye sunulan tebliğ ve tartışması)

¹⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Artun, 2007, s. 32-34)

¹⁵¹ “Bkz. “Mahmut Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilatı ve İcraatı, İstanbul, 1338, s.4; Davison, s.26 Ergin, c.II. s.278 v.d., 297 306, Alaettin Gövsa, "Ethem Paşa", Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul, tarihsiz. s .125.Lewis, s.84’de Avrupa’ya ilk gönderilen öğrenciler için 1827,Lütfi,c.II.s.172’de ve Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, İstanbul,1993 ,s.133’de 1828-1829 tarihini verirler .. Ünal, s.37’de. bundan "eski talimhanenin dağılmış olan öğrencilerinden, Kara Mühendis Okulu öğrencilerinden 8 öğrenci Avrupa’ya gönderilmiştir" diye söz eder.” (Bilim, 1999, s. 18)*

Aktaran: http://kybele.anadolu.edu.tr/makaleler/ed1999_1_1/137706.pdf, Erişim: 13.07.2013

¹⁵² “...beş genç İngiltere’de Woolwich, Porsmouth ve Sandhurst okullarına gönderildi. Öteki küçük bir grup Viyana’ya, bir kişi de Fransa’ya gönderildi” (Berkes, 2006, s.194) “Bunların Mühendishâne’den yetiştikleri anlaşılabilir ve İngiltere’ye gönderilen beşi, sonradan paşa olan Bekir, Emin, Halil, Tevfik ve Derviştir. Harbiye’den seçilenler Viyana’ya gönderilmiştir. Bunlar da, sonradan paşa olan Abdülkerim, İbrahim, Üsküdarlı Ahmet, Rüstem ve Kıbrıslı Mehmet’tir. Selim ve Emin (Paşalar) Londra’ya, (Ressam) Tevfik (Paşa) Paris’e gönderilmiştir. (Mehmet Esad, 19 ve 64-65)” (Berkes, 2006, s. 210)

Viyana'ya ve bir rivayete göre de Londra'ya ve Brüksel'e gitmişti" (Arseven, s. 136) demiştir. Ahmet Kamil Gören ise, içlerinde resim eğitimi almaya giden öğrencilerin de bulunduğu Avrupa'ya gönderilmesi sürecinin başlangıç aşamasındaki yılları 1929, 1934 ve 1935 olarak belirtmektedir. (Gören, 2003, s. 96) 1793 yılında askeri okullara her ne kadar mesleki anlamda olsa da resim dersleri konulmasıyla, Türk resim sanatında Batılı bir resim anlayışıyla tanışma fırsatı bulduğu bu ilk gelişmeyi, yine bu okullarda başarılı öğrencilerin Avrupa'ya eğitim amaçlı gönderilme süreci takip etmiştir.¹⁵³ Ferik İbrahim Paşa ve Tevfik Paşa sanat için eğitime gönderilen ilk isimler olmuş ve bundan sonra da birçok öğrencinin, Avrupa'ya sanat eğitimi almaları için gönderilmesine devam edilmiştir. Tuval resim mantığının Türk resim sanatında hız kazanmasını sağlayan bu gelişmeler başta Süleyman Seyid, Şeker Ahmet Paşa gibi Türk resim sanatının öncü isimlerinin de içerisinde yer aldığı "Asker Ressamlar" olarak anılan yeni bir kuşağın doğmasını sağlamıştır.¹⁵⁴ Bu kuşak, peyzaj ve natürlümler çalışmalarlarıyla Türk resim sanatına, Realist (Gerçekçi) bir resim anlayışını taşıdıkları bilinmektedir. Bu süreçte dünyanın farklı coğrafyaları ve özellikle Türk sanatçı adaylarının da eğitim almak için tercih ettikleri Avrupa'daki en önemli yer, dönemin sanatının çekim merkezi olan Paris'tir. Sanatçılarımız burada L'Ecole Des Beaux - Arts (Güzel Sanatlar Okulu), Académie Julian (Julian Akademisi) ve özel atölyelerde dönemin önemli sanatçılarından (Gérôme, Boulangier, Cormon, Cabanel ve Jean Paul Laurens) dersler almışlardır.¹⁵⁵ Türk resim sanatının başlangıç evresinde, asker kökenli sanatçıların dışında sivil bir isim olarak ön plana çıkan bir diğer sanatçımız ise Osman Hamdi Bey'dir. Osman Hamdi Bey, eğitim aldığı Gérôme'la gelişen oryantalist etkiler taşıyan, insan figürünün Türk resim sanatında önemini vurgulamaya başladığı resimleri, eski eserlerin yurt dışına çıkmasını engellemeye yönelik ortaya koyduğu çabaları ve aynı zamanda Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulmasında öncülük etmesi ile Türk sanatı açısından önemli gelişmelere imza atmıştır. Avrupa ile sanat alanında kurulan ilişkilerin etkisiyle Fransa'daki eğitim sistemini örnek alarak 1883 yılında kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Akademisi) ile akademik bir sanat eğitimi verilmeye başlanması ve burada

¹⁵³ Ahmet Kamil Gören'in, "Türkiye'de Sanat Eğitimi Bağlamında Askeri ve Sivil Okulların Türk Resim Sanatındaki İşlevi" başlıklı yazısında, okullara resim derslerinin konulmaya başlaması ve bu anlamda eğitim alan ve veren sanatçılara ilişkin ayrıntılı bilgi yer almaktadır. Bkz. (Gören, 1996, S. 37, s. 62-70)

¹⁵⁴ Ahmet Kamil Gören'in, askeri okullarda öğrenci olup, sanat eğitimi alan ve bu konuda çalışmalarda bulunan sanatçılara yönelik ayrıntılı bir araştırması Antik & Dekor Dergisi'nde yayınlanmıştır. Bkz. (Gören, 1996, S.37, s. 62 - 70)

¹⁵⁵ Türk Sanatçılarının bu süreçte eğitim aldıkları sanatçıları; "Jean-Léon GEROME (1824 - 1904), Alexandre CABANEL (1823 - 1889), Gustave BOULANGER (1824-1888), Fernand CORMON (1845 - 1924), Jean Paul LAURENS (1838 - 1921)ilk sıraları almaktadırlar. Daha sonra ise, Jean Pierre LAURENS (1878 - 1934) ve Paul Albert LAURENS (1870 - 1934), Le comte Du NOUY (1842 - 1923), Marcel André BASCHET (1862 - 1941) ve Henri Paul ROYER (1869 - 1938, Francois SCHOMMER (1850 - 1935) gibi ustaların adı sayılabilir." (Gören, 1996, S. 34. s.102) Ayrıca bu anlamda ön plana çıkan ustalara ilişkin Ahmet Kamil Gören, Antik & Dekor dergisinin 1996 yılındaki 34, 35, 36, 37 ve 38. sayılarında tek tek ayrıntılı bir şekilde bir dizi yazı kaleme almıştır.

başarılı olan öğrencilerin yurt dışında eğitim hakkı kazanması yine Türk resim sanatı için önemlidir.¹⁵⁶ Bu sayede 1909 yılında yurt dışına eğitim amaçlı gitmeye başlayan öğrencilerin, 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın çıkması sebebiyle yurda dönmeleriyle, Asker Ressamlar'dan sonra Türk resminde yeni bir kuşağın ortaya çıktığı görülmektedir.¹⁵⁷ "1914 Kuşağı" olarak adlandırılan bu sanatçılar, Avrupa'dan Empresyonist (İzlenimci) resim anlayışını Türk resim sanatına taşıma eğilimi göstermişlerdir. Her ne kadar bu dönemde Batılı sanatçılar, Empresyonizm'den uzaklaşarak yeni arayışlar (Kübizm - 1907, Fütürizm - 1910, Ekspresyonizm - 1911, Orfizm - 1912, Süprematizm - 1913, Konstrüktivizm - 1914) içerisine girmiş olsalar da, sanatçılarımızın bu anlayışı Türk resmine taşımaları ve başarılı çalışmalar ortaya koymaları Türk resim sanatı için önem taşımaktadır. 1914 Kuşağı sanatçılarının (İbrahim Çallı, Hikmet Onat, Nazmi Ziya Güran, Feyhaman Duran, Avni Lifij, Namık İsmail) yurda döndükten sonra Sanayi-i Nefise Mektebi'nde görev aldıkları bilinmektedir. Bu hocalardan eğitim alarak 1924 yılında yurt dışına eğitime gönderilen öğrencilerin, 1929 yılında yurda dönmeleriyle yeni bir kuşağın veya birliğin kurulduğu görülmektedir. Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar olarak bilinen bu yeni kuşak/birlik¹⁵⁸, 1914 Kuşağı'nın uzun yıllar hakim olmasını sağladıkları İzlenimciliği bırakarak Türk resmine Kübizm ve Konstrüktivizm gibi yeni açılımlar getiren bir etki yaratmıştır. Asker Ressamlar, 1914 Kuşağı ve sonrasında Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği sanatçılarına bakıldığında, Türk resim sanatının Avrupa'yla kurduğu sanat trafiğinin ne kadar yoğun bir seyir izlediği görülmektedir. Eğitim amacıyla Avrupa'ya yönelmenin başlangıç aşamasında, alınacak olan eğitimin kalitesini arttırmak ve dil konusunda yaşanabilecek sıkıntıları çözmek adına, bazı girişimlerin de var olduğu bilinmektedir.

1- Eğitimde Dil Yetersizliğini Çözme Adına Ortaya Koyulan Girişimler

¹⁵⁶ Akademi'nin kurucusu ve ilk müdürü olan Osman Hamdi Bey, yurt içinde bu eğitimi verebilecek, Batı'da eğitim alıp gelmiş Türk sanatçılar olmasına rağmen, Batılı bir sanat eğitimini en iyi verecek sanatçıların Batı'dan gelmesi gerektiğini düşünerek yurt dışından eğitimciler getirtmiştir. **Salvator Valeri yağlıboya öğretmenliğine, Warnia-Zarzecki (Warnie) ise karakalem ve tezyinat öğretmenliğine getirilmiştir. 1937 yılında da benzer bir durum olarak Leopold Levy, dönemin Akademi Müdürü Burhan Toprak tarafından Resim Bölüm Başkanlığı'na getirilmiştir.**

¹⁵⁷ 1914 Kuşağı, dönemin sanatında ismi öne çıkan İbrahim Çallı yüzünden; "Çallı Kuşağı" olarak da anılmaktadır. "1914 Kuşağı ressamlarının Paris'e gidiş sırasına göre 1909'da Lifij birinci, daha sonra 1910'da Sami Yetik ve Çallı ikinci, bir ay sonra da Ali Sami ve Ruhi Arel üçüncü olarak görülmektedir. 1911'de ise Hikmet Onat Nazmi Ziya, Feyhaman Duran ve Namık İsmail dördüncü grup olarak gitmişler ve Paris'te toplam 9 kişi olmuşlardır." (Gören, 1996, S.36, s. 63)

¹⁵⁸ "... kurulan birliğin üyeleri, nizamnamelerinde şu şekilde sıralanmışlardır: Ressamlar: Refik Fazıl (Epikman), Cevat Hamit (Dereli), Şeref Kamil (Akdik), Mahmut Fehmi (Cuda), Nurullah Cemal (Berk), Hale Asaf, Ali Avni (Çelebi), Ahmet Zeki (Kocamemi); Ressam ve Heykeltraşlar: Muhittin Sebati, Ratip Aşir (Acudoğlu); Dekoratör Fahrettin Arkunlar." (Giray, 1983, s. 4) Müstakiller, Avrupa'da buldukları yıllarda; Andre Lhote, Fernand Leger ve Hans Hofmann gibi dönemin önde gelen sanatçılarından eğitim alma fırsatı bulmuşlardır.

Avrupa’da eğitime giden öğrencilerin dil problemlerini çözmek amacıyla, 1857’de Mekteb-i Osmani¹⁵⁹’nin kurulduğu bilinmektedir. Ancak bu kurum, öğrencilerin verimli bir şekilde dil öğrenemedikleri gerekçesiyle kapatılmıştır.

Kapatılma süreci, 1864 yılında okul müdürü Kaymakam Esad Bey’in, okuldaki sorunları iletmek üzere bir rapor hazırlamasıyla başlar. Öğrenci sayısının artması sorunları da beraberinde getirmiştir. Ayrıca gelen öğrencilerin yaş ortalamalarının yüksek olması ve bu öğrencilerin kendilerinden küçük öğrencilerle ders alıyor olmalarının, onlarda üzüntü ve ümitsizlik yaratacağını, bu yüzden yaşları küçük öğrencilerin gönderilmesinin daha uygun olacağını belirtmiş olsa da, bu uygun görülmemiştir. Sonuçta gelen öğrencilerden gerektiği kadar bilgili adamlar yetiştirilememiştir. Aynı zamanda bu okulun maliyeti de düşünüldüğünde lağvedilmesinin doğru olacağı ortaya çıkmış ve öğrencilerin Paris’in mevcut liselerine dağıtılma kararına varılmıştır. (Şişman, 2004, s. 51-55) Bunun sonucunda öğrencilerin kendi imkanlarıyla dil öğrenme sürecine tekrar geri dönmüştür.

2- Mekteb-i Osmani Sonrası Türkiye’de Dil Eğitimi Konusunda Yaşanan Gelişmeler

Mekteb-i Osmani ile Fransa’da yeterli başarı elde edilememesi üzerine “az masrafla daha çok sayıda öğrenci yetiştirmek maksadı ile İstanbul’da Batılı anlamda yeni bir mektep kurulması düşüncesini yaratmış, böylece 1 Eylül 1868’de Galatasaray Lisesi açılmıştır.” (Şişman, 2004, s. 56)

Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultânî)’nde, verilen Fransızca eğitim, Avrupa’ya bundan sonra gönderilen öğrencilerden bir kısmının daha donanımlı olmalarını sağlamıştır. Birçok ressamın, Galatasaray Lisesi’ni bitirdikten sonra Fransa’ya gittiğini görmekteyiz. Galatasaray Lisesi’nin, ilerleyen süreçte, her yıl düzenlenen sergiler (Galatasaray Sergileri) ile Türkiye’deki resim sanatı etkinliklerine bir dönem ev sahipliği yaptığı da bilinmektedir.

---

¹⁵⁹ “1860 da Harbiye ve mühendishaneden ikmali tahsil için pariste bulunan öğrenci subayların çoğu dağınık bir şekilde tahsil gördüklerinden bunun önüne geçilmek ve bunların nizam ve intizam altında topluca tahsil ettirilmeleri (Paris sefiri) (Reşit paşazade merhum Cemil paşa) tarafından İstanbul’a yazılmış ve terviç olunarak 1860 Paris’te (Karanel) namındaki mahalde ve (Viyola) sokağında bir (Mekteb-i Osmani) tesis edildi. Bu mektepte diğer derslerden başka Manazır resmi, hattı, resmi taklidi, resmi mücessem okutulurdu. Resim mualliminin (Rolerö Birens) isminde bir ressam olduğunu ve 1875’te kapanan bu mektepten (Seyit bey) gibi nice mahir asker ressamı yetiştirdiğini Miratı Harbiye yazmaktadır.” Bkz. (Boyar, 1948, s. 6)

Galatasaray Lisesi'nin kuruluşundan 1 yıl sonra, 1869 yılı, eğitim sistemi için önemli bir yıldır. Bu yıllarla birlikte eğitime ilişkin tüzüğün, Avrupa eğitim sistemine uyarlanması sağlanmıştır. Fransa'daki eğitim sistemini kendine temel alan bu tüzükte, eğitimin ilk, orta ve yüksek öğretim olarak 3 kademededen oluşması düşünülmüştür.¹⁶⁰

Eğitim sistemindeki bu değişiklikler, Batılılaşma gayretlerinin net bir göstergesi olurken, bu dönüşüm sanat açısından incelendiğinde, öğrencilerin eğitim esnasındaki dil yeterliliklerinin sanatsal üretimlerinde ne gibi yansımalarının olduğu sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Paris'e giden bütün sanatçılarımızın dil konusunda sıkıntı çektiklerini söylemek çok da doğru bir saptama olmayacaktır. Mekteb-i Sultani'den Fransızca eğitim alıp direkt Paris'e sanat eğitimi için gidenler ile Mekteb-i Sultani sonrası Sanayi-i Nefise'de eğitimlerini devam ettirdikten sonra Paris'e giden öğrencilerin böyle bir zorluk yaşadıklarını düşünmek yanlış olur.¹⁶¹

3- Sanatçılarımızın Eğitim Aldıkları Dönemdeki Anekdotlarında, Dil ve Avrupa'daki Sanatsal Gelişmeleri Kavrama Konusunda Yaşadıkları Yetersizliklere İlişkin Saptamalar

Sanatçılarımızdan yabancı dil bilgisi olmayanların da, Avrupa'ya gönderildikleri ve bu süreçte yaşadıkları sıkıntılara ilişkin örneklere rastlamak mümkündür. Asker kökenli ressam Ali Sami Boyar'ın şu sözleri dikkat çekicidir:

Profesör Kormon'un atölyesinde altı Türk talebe olmuştuk. Beşimizden hiç birimiz henüz Fransızca bilmediğimizden, Profesöre takdim edildiğimiz zaman bizim için neler söylediğini anlayamamıştık. 'Japonları adam ettik, haydi Türkleri de edelim, bakalım.' dediğini sonra Avni merhum bize anlattı. Avrupa'da bir yabancı, bulunduğu memleketin lisanını bilmezse, ekseriya halk onun, her hususta bilgisiz olduğuna hükmeder. İşte bizim ilk hamlede lisan bilmememiz de ilk hamlede, hoca üzerinde o tesiri bırakmıştı. (Şehsuvaroğlu, 1959, s. 73)

¹⁶⁰ “Abdülaziz devrinde mevcut olan, kurulan veya kurulması prensibe bağlanmış öğretim kademeleri şunlardı. İlk Öğretim: Sibyan okulları ve onların üstünde Rüştiye okulları Orta Öğretim: İdadiler ve onların üstünde Sultaniler (Liseler) Yüksek Öğretim: Darülfünun (Üniversite) Meslek Okulları: Mahreci Eklâm, Darümuallim (Erkek Öğretmen Okulu), Darümuallimat (Kız Öğretmen Okulu), Mektebi Mülkiye (Siyasal Bilgiler Okulu), Mülki Tıbbiye, Teknik Öğretim, Kız ve sanat Okulları.” Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, C. 10, s.377,378,379 Aktaran: <http://osmanlidonemi.blogcu.com/okullar/1843649> Erişim: 13.07.2013

¹⁶¹ Feyhaman Duran (1910 – 1914), Eşref Üren (1906 – 1910?), Fikret Mualla (1913 – 1921) Nurullah Berk (1914 – 1920?), Avni Abraş (1928 – 1938), Selim Turan (1931? – 1935), Nejat Devrim (1934 – 1941); tarih aralıklarında Mektebi Sultani'de eğitim almışlardır. Bu bilgi için Zeynep Ögel'in yayına hazırladığı Mekteb-i Sultani'den Galatasaray Lisesi'ne Ressamlar (1868-1968) kitabındaki kronolojiden faydalanılmıştır. Bu öğrencileri aldıkları Fransızca ağırlıklı eğitim gittikleri Avrupa ülkelerinde aldıkları eğitim konusunda dil problemi yaşamadıklarını düşündürmektedir.

Ali Sami Boyar'ın bu ifadesinden, Ali Avni Lifij'in Fransızca'ya yeterli düzeyde hakim olduğu, diğer kişilerin ise yabancı dil bilgilerinin olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁶² Cormon atölyesindeki eğitimleri sırasında dil bilmedikleri için bilgisiz olarak değerlendirmelerine çok üzülen öğrencilerin, bu sürecin devamında nasıl bir gelişim gösterdikleri konusunda Ahmet Kamil Gören şu ifadeleri kullanmıştır; “ ... onlar kendilerini atölyede gösterip, iyi dereceler elde ederek, üstelik çok kısa sürede dillerini geliştirerek saygın birer sanatçı olmuşlardır.” (Gören, 1994, s.74) Ali Sami Boyar, Gören'in de ifade ettiği gibi dil konusunda yaşadıkları gelişimi “Fransızca öğrenmemiz de çok gecikmedi” (Şehsuvaroğlu, 1959, s. 73) diyerek belirtmişse de, bu konudaki eksikliğin eğitim anlamında yetersizlikleri doğurabileceği de düşünülebilir. Özellikle Boyar'ın, Çallı Kuşağı sanatçılarından birisi olduğu ve bu sanatçılardan İbrahim Çallı ve Hikmet Onat'ın Türkiye'ye dönüşte Akademi'de öğretmenlik yapmaya başladıkları düşünüldüğünde, eğitim ve dil konusundaki yetersizliklerin Türk resmine yansımalarının olma olasılığını da akla getirmektedir.¹⁶³ Çallı Kuşağı'nın tuval resim mantığında uzun bir geçmişi olmayan bir ülkeye, Avrupa'da aldıkları eğitim yıllarındaki (1910 - 1914) sanatsal gelişmeleri (Kübizm, Fovizm ve Soyut resim) görmüş olmalarına rağmen, kendilerine yakın hissettikleri izlenimciliği Türk resmine taşımış olmaları, bu konuda düşünülmesi gereken bir durumdur. Böylesi bir sonucun ortaya çıkmasında sanatçılarımızın Türkiye ve Avrupa'da aldıkları eğitimin yeterli olmama olasılığını, yeni eğilimlere yönelmede sanatsal bir zihin doygunluğuna ulaşamadıklarını ya da böylesi bir eğilime yönelmede yeterli cesareti kendilerinde bulamadıklarını düşündürmektedir. Her ne kadar Çallı Kuşağı sanatçıları¹⁶⁴, Avrupa'da gelişen yeni sanat eğilimlerine yönelmemiş olmalarıyla eleştirilmiş olsalar da, Türk resminde gelişen doğanın birebir kopyasını elde etme çabası dışında ortaya koydukları samimi yaklaşımla, bireysel duygu ve yorum özellikleriyle ön plana çıkan çalışmalarına konu zenginliğini de eklemeleriyle Türk resminin gelişmesine önemli katkılarda buldukları unutulmamalıdır.

¹⁶² Ahmet Kamil Gören, Ali Sami Boyar ve Hüseyin Avni Lifij dışında Cormon atölyesinde eğitim alan diğer sanatçılarımızın; Hikmet Onat, Mehmet Ruhi Arel, İbrahim Çallı, Nazmi Ziya Güran olduklarını belirtmektedir. Bkz. (Gören, 1995, s. 74)

¹⁶³ Çallı Kuşağı sanatçılarının Avrupa'da buldukları yıllardaki sanatsal eğilimleri Türkiye'ye taşımamış olmaları eleştirilen bir durum olmuştur. Burhan Toprak “Sanat Tarihi” (1966) isimli kitabında Çallı Kuşağı'nın Fovizm, Kübizm ve Dışavurumculuk gibi eğilimleri Avrupa'da oldukları yıllarda gördüklerini belirtmiş ve “1910 ile 1914 yılları arasında bu çevrede yaşadılar ve bu kaynaşan dünyadan bize hiçbir haber getirmediler” diyerek eleştirmiştir. Bkz. (Toprak, 1966, s. 57)

¹⁶⁴ 1910 - 1914 yılları arasında Avrupa'ya eğitim almaya gönderilen öğrencilerin (İbrahim Çallı, Namık İsmail, Hikmet Onat, Feyhaman Duran, Mehmet Ruhi Arel, Nazmi Ziya Güran ve Sami Yetik) yurda dönüşleriyle birlikte, benimsedikleri izlenimci anlayışta çalışmalar ortaya koydukları görülmektedir. Bu ortak özellik onların “1914 Kuşağı” ya da dönemin sanatında ismi öne çıkan İbrahim Çallı yüzünden “Çallı Kuşağı” olarak anılmalarını sağlamıştır.

Avrupa'ya giden sanatçılarımız tarafından Türk resim sanatına getirilen "Kübizm", İzlenimcilikten sonra resim sanatımızda en çok kabul gören ve aynı zamanda en çok eleştirileri üzerine çeken sanat hareketi olmuştur¹⁶⁵. Batı sanatı, Kübizm ile resimde sağlam bir yapıyı elde etmek için, nesneyi kavrayışta aktarılanları küplere ve silindirlere indirgeyerek, kavrama yöntemini ve nesnelerin farklı açılardan elde edilen izlenimlerinin eşzamanlılık ilkesi ile tek bir resimde elde etmeye çalışılması gibi arayışları kendisine amaç edinmiştir. Sanatçılarımız, resimde Kübizm'in ortaya çıkışından yaklaşık 25 yıl sonra bu eğilime yönelerek, sadece biçimsel kaygılarla, yerel ve yöresel öğelerin Kübizm'e uydurulmasına dayalı bir yöntem izlemişlerdir. Türk resim sanatı, modernleşmenin bir yolu olarak düşündüğü bu sanat hareketini, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, yeni Türk resim sanatını ortaya koymasının bir aracı olarak düşünmüştür. Ancak burada Batı'dan devşirilen bir eğilimin tam olarak özümsememesi, Türk resim sanatında ortaya konulan çalışmalarda problemlere sebep olmuştur. Türk resminin Kübizm kavrayışı Batı'ya oranla daha iki boyutludur. Figür veya nesnenin geometrik biçimlere benzetilme kaygısıyla '*köşeleştirme*' gayreti içerisine girildiği görülmektedir (Resim 3). Kübizm hareketiyle Türk resim sanatında yaşanan bu sorunlar, kökeninde sanatçılarımızın dil, bilgi ve gözlem konusunda yaşadıkları sıkıntıların etkilerinin olabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Kübizm örneğinde olduğu gibi sanatçılarımızın Batı sanatıyla girdiği etkileşimde bocalamalar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Sanatçılarımızın, Avrupa'ya yoğun bir şekilde gidip gelme trafiğinin bir sonucu olarak Batı sanatıyla kurdukları bu etkileşim, Türk resim sanatında, Batı sanatına olan esinlenmenin fazlasıyla hissedildiği ve kopyaya kaçan çalışmaların da ortaya çıkmasını hazırlayan bir etki yaratmıştır.¹⁶⁶

Sanatçılarımızın Paris'teki eğitim süreçleri farklılık gösterse de, bazılarının, bu sürenin bir kısmını dil öğrenmeyle geçirdikleri görülmektedir. Kısa sürede tam anlamıyla bir dil öğrenmenin kişiden kişiye değişebileceği düşünülse de, aldıkları sanat eğitimi konusunda yetersizliklerin ortaya

¹⁶⁵ "*Kübist deyimi... Matisse'in ilk kez 1908'de sergilenen Braque'ın bir tablosu için kullandığı 'küçük küpler' deyiminden*" üremiştir. (Özsezgin, K. 1979, s. 20) Braque ve Picasso ile 1908 yılın ilk örneklerinin ortaya çıkmaya başlamasıyla popüler hale gelen bu eğilime (kübizm) sonradan; Lhote, Léger, Hofmann, Gleizes Juan Gris, *La Fresnaye*, Hayden ve Ozenfant gibi sanatçılar da katılmışlardır.

¹⁶⁶ Hilmi Ziya Ülken'in "Resim ve Cemiyet" Üniversite Kitabevi (1942) kitabında, Nurullah Berk'in Albert Moreau'dan esinlenerek "Tayyareciler" çalışmasını yaptığı, Zeki Faik İzer'in ise Delacroix'in "Halka Önderlik Eden Özgürlük" eserinden esinlenerek "İnkılap Yolunda" çalışmasını yaptığını belirtmiştir. Ancak Ülken'in kopyaya ilişkin bu yaptığı tespitten daha eski bir tarihte Reşat Oruz; *Modern Sanatın Mazi İle Alakası, Doğuşu ve Sanat Eseri Unsurları*, Balıkesir Halkevi Yayını, 1937 kitabında, isim vermeden Luc-Albert Moreau'dan kopyalar yapıldığını; "*San'atkârlarımız içinde meselâ Lük Alber Moro dan aynen kopya edenler ve bunu kendi eserleri gibi gösterenler varsa da bunu bir kusur saymıyor ve isimlerini saydığım gençleri Türkiye'de modern resmin inkişafına bir kıymet olarak tanıyorum*" diyerek ifade etmiştir. (Resim 1, 2)

çıkma olasılığı da vardır. Necmi Sönmez, Cumhuriyet sonrası Avrupa'ya eğitim için giden sanatçıların karşılaştıkları ve karşılaşacakları mutlu (bahtiyar) ve mutsuz (bedbaht) gelişmelerden bahsederken, dil konusundaki görüşlerini de şu şekilde ifade etmiştir:

Bahtiyar, çünkü: bayatlamış bir 1900 sanatı tesirinden kurtulmuşlar. Bahtiyar çünkü: iliklerine kadar galeri, müze, sergi dolu memleketlerde hiç olmazsa, üç dört sene yaşamışlar. Bedbaht, çünkü yaşayan sanat ile doğrudan doğruya teması geçmişlerdir. Bedbaht, çünkü onlar hiçbir hazırlıksız, yani en ufak bir göz ve sanat bilgileri olmadan yola çıkmışlardır. Bedbaht, çünkü: insan hiçbir dil bilmeden bin müşkülle bir lügat kitabından lisan öğrenebilir fakat dilini bilmediği bir memlekette ufak bir sergi kataloğunu bile seçemez, o müzelerde daima körebe oynamaya mahkumdur. Bedbaht, çünkü o belki ömrünün sonuna kadar ders vermek gibi bir sıkıntıya giren orta derecede bir ressam damgası taşıyacaktır. (Sönmez, 1998, s. 8)

Resim 1: Albert Moreau, Teyyareciler *

* Albert Moreau'ya ait bu çalışma; 1942 yılında basılan Hilmi Ziya Ülken'e ait "Resim ve Cemiyet" adlı kitabın 72. sayfasındaki 8 numaralı resimdir.

Resim 2: Nurullah Berk, Teyyareciler**

** Nurullah Berk'e ait bu çalışma; 1942 yılında basılan Hilmi Ziya Ülken'e ait "Resim ve Cemiyet" adlı kitabın 73. sayfasındaki 9 numaralı resimdir.

Resim 3: Cevat Dereli; "Balık Tutan Adam", tuval üzerine yağlıboya, 89 x 115 cm.

İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi*

Nurullah Berk, kendi yaşantısından da örnekler vererek, Akademi'de aldığı eğitim ile Paris'te André Lhote atölyesindeki aldığı eğitim konusunda Necmi Sönmez'in yukarıdaki sözlerini destekleyen şu ifadeleri kullanmıştır:

Sakınmadan söyleyeyim ki ben de anlamamıştım ilkin André Lhote'u anlamamıştım 1933 te ama 1947 de anlıyacaktım. Yazılarını, o eşsiz yazılarını bir bir okuduktan sonra. Çallı İbrahim'in öğrencisi, akademik formüller içinde bunalmış acemi ressam ne anlayabilirdi Lhote'un, kendi deyimiyle, «plastik metofoforlar»ından? (Berk, 1971, s. 59)

* Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği'nin kurucularından olan Cevat Dereli'ye ait bu resim (Berk, N; Turani, A. 1981, s. 69) yer almaktadır.

Nurullah Berk'in bu sözleri ile 1939 yılında Akademi'ye asistan olarak girdiği düşünüldüğünde; 1933 yılında değil de 1947 yılında Lhote'un sanat görüşünü anladığını belirtmesinden, eğitim açısından bu eksikliğin Akademi'ye yansımalarının da olma olasılığını bizlere göstermektedir.

Nurullah Berk *Ustalarla Konuşmalar (1971)* kitabında, Andre Lhote'un öğrencilerine davranışı ve yabancı öğrencilerin de bu durumda nasıl tutum sergilediklerini şu şekilde ifade etmiştir: "Sakinmez sözlerini, sırasında yerin dibine batırır beğenmediği etüdü. Azarı yiyip kaç kişi kaçmıştır. Çoğu yabancadır kaçanların. Anlamamışlardır hocanın söylediklerini, ayaküstü konferanslarını." (Berk, 1971, s. 59)

Mahmut Cuda ise, Hans Hofmann'ın atölyesinde aldığı eğitim ve Almanca'sı konusunda şunları belirtmiştir: "Ben, hiç Almanca bilmiyordum; çat pat Fransızca konuşuyorduk ve arkadaşlara da Fransızca tercümanlık yapıyordum. Ama ne kadar! Yavaş yavaş Almanca öğrenince correction'ları dinlemeye başladık; daha çok hareketleriyle tarif ediyordu; böyle bir çalışmaydı o." (Ergüven, 1987, s. 39 - 40)

Mahmut Cuda, "correction" olarak ifade ettiği, Hofmann'ın yapılan çalışmalar üzerindeki "düzeltmeler"inin, Ali Avni Çelebi ve Zeki Kocamemi'nin sanatsal üretimlerine olan etkisini şu sözleriyle ifade etmiştir:

... Ali ile Zeki'nin onun etkisinde altında kalmalarının başlıca nedenlerinden biri, Hofmann'ın kâğıt üzerine correction yapmış olmasıdır. Hiç dokunmaması lazım aslında; ama hocayı kötölemek için söylemiyorum bunu. Hofmann hoca olarak çok iyiydi, ancak mecburdu buna; çünkü karşısındaki dil bilmiyordu. (Ergüven, 1987, s. 40)

Avrupa'ya eğitime giden öğrencilerin Akademi'de başarılı olan öğrenciler oldukları için Akademi'deki eğitimin nasıl olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Mahmut Cuda, Akademi'deki eğitimciler ile özellikle Çallı kuşağı ve eğitim konusunda sert sözler sarf etmiştir:

Mahmut Cuda:...Bizim hocalarımızı ele alırsak: Çallı kuşağı, Empresyonizm. Çallı mesela, en çok sevdiğimiz, en çok etkisinde kalınan hoca, Allah'ın cahiliydi! Ve bizim kuşak içinde, Muhittin Sebati'den başka, lise mezunu yoktur. Hepimiz ortaokul mezunu da değiliz hepimiz. Ali, Zeki, Nurullah hep ilkokul mezunudur. Çünkü, o zaman rüştümeden talebe alınıyordu ve mümkün olduğu kadar bir ortamda yetişen, daha sonra gelip, Akademi'ye hoca oluyor! Ne öğrenmiştir ki, ne öğrenecektir! Bir ezberciliktir gidiyor.

Mehmet Ergüven: Bugün de böyle mi?

M.C.: Bugün de böyle, üstelik daha fena; çünkü, Akademi'ye Çallı kuşağının hoca olması bir zaruretti, başka ressamımız yoktu. Hükümet hoca yapabilmek için, onları Avrupa'ya göndermiş, okutmuştu. Onlar geldiler, hoca oldular; sonra biz yetiştik. Bizi de gönderdiler, ama bizi hoca yapmadılar. Oraya bir "millî damat" (Burhan Toprak) getirdiler; adam, lise hocası bile olmaya kanunen yetkili, yeterli değil; müdür yaptılar onu! O da, etrafına birtakım hocalar topladı. Biliyorsunuz işte kimleri topladığını. Onlar, bizim kuşaktan da daha kötü; çünkü, Akademi'den bile mezun değiller!

M.E.: Kimler mezun değil? İsim verebilir misiniz?

M.C.: Cemal mezun değil, Nurullah mezun değil...

M.E.: Bunların öğrenimi nedir?

M.C.: Akademi'ye gelmişler, devam etmişler, fakat mezun olmamışlardır.

M.E.: Peki, diploma göstermeden hoca olmak mümkün müydü?

M.C.: Mümkün değil tabi.

M.E.: Peki, nasıl oldu bu?

M.C.: Nasıl oldu? Şöyle oldu: Hasan Ali emretti oldu! Akademi mezuniyet imtihanı açıldı, o imtihana girdiler; hoca olduktan sonra ama...

M.E.: Bugün durum daha kötü dediniz. Oysa, bugünkü hocaların hepsi Akademi mzungu ve yine hepsi de yurt dışına gitmişler. Niçin bugünkü hocalar daha kötü oluyor?

M.C.: Şimdi bu gelen hocalar: Nurullah, Bedri, Zeki Faik İzer. Bunların sanatları orta yerde. Nurullah'ın, Cemal'in Bedri'nin sanatını ele alalım. Kendi sanatları mıdır? Cemal Tollu resim yaparken masaların üzerinde röprodüksiyonlar yığılır, her yerden bir şey alırdı. Bedri de buraya geldi, on sene Dufy'yi taklit etti; ondan sonra Picasso'ya döndü, Mattisse'e döndü, bir şeyler yaptı... (Ergüven, 1987, s. 40)

Yine bu konuyla ilişkili olarak Mahmut Cuda'ya, Akademi'deki aldıkları eğitimin yeterliği ve eğitim için gittikleri ülkelerde bunun eksikliğini hissedip hissetmedikleri ile ilişkin sorulan soru ve verdiği cevap şöyledir:

İstanbul'da Çallı'nın yanında öğrenim gördünüz. Burada öğrendiklerinizle, daha sonra Hofmann'da gördükleriniz arasında çok büyük bir fark var mıydı? Söylediklerinizden şunu çıkarıyorum ben: Türkiye'de daha köklü ve oturaklı eğitimden geçerek oraya gidebilseydiniz, çok daha farklı bir biçimde yararlanacaktınız Hofmann'dan Öyle değil mi?

Mahmut Cuda: Elbette. Mesela birçok ismi bilerek gidebilirdik; değil mi? O günün Avrupa'sında yaşayan ve ün yapmış sanatçıların birçoğunu tanıyarak gidebilirdik. Hiç değilse birkaç röprodüksiyonunu görmüş olarak gidebilirdik. Maalesef böyle bir şey yoktu. Empresyonizm'den gayri bir akımda söz konusu değildi. Çünkü o şekilde önümüze perde çekilmişti bizim. Yalnız şu var ki, buradaki öğretimle Hofmann'ın öğretimi arasındaki fark çok büyüktü. Buna bir örnek olarak da şunu söyleyeyim; Mouvement. Bir mouvement'dır gidiyor; mouvement'ı var, mouvement'ı yok. Nedir bu? Çallı resimlerimi beğeniyor, duvara astırıyor. İyi ama ben mouvement nedir bilmiyorum ki!

Hofmann'a gidince bunu öğrendiniz mi?

M.C.: Evet, bir hafta içinde öğrendim ve şaşırdım kaldım, mouvement bu kadar basit bir şey miydi diye! Ama bunu nasıl anlattı: Hofmann, sırasında sandalye üstüne çıktı, sandalyeyi havaya kaldırdı, birtakım hareketler yaptı. Çizgiler üstünde gösterdi. Bir hafta sürmedi ben mouvement'ı anladım. İşte aradaki fark bu! (Ergüven, 1987, s. 40)

Resim 4: Zeki Kocamemi'nin deseninde Hofmann'ın düzeltmeleri, *Çıplak*, 1931,

İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi *

---

* Zeki Kocamemi'ye ait desen (Çoker, A.; Bilensoy, K. 1979. s.60)'da yer almaktadır.

Resim 5: Blanche Lazzell'a ait Hofmann'ın açıklamalarının yer aldığı isimsiz desen çalışması (1937), West Virginia Üniversitesi Sanat Koleksiyonu

1931 yılında Zeki Kocamehi'nin bir deseninde Hofmann'a ait düzeltmelere (ok işaretleri) rastlamak mümkündür. (Resim 4) 1937 yılında Hofmann'ın atölyesinde ders almış olan Blanche Lazell'e¹⁶⁷ ait bir desen çalışmasının üzerinde de (Resim 5)¹⁶⁸, Mahmut Cuda'nın "corrections" olarak belirttiği Hans Hofmann'ın "düzeltmeler"ini çok net bir şekilde görebileceğimiz veriler yer almaktadır. Aynı zamanda Mahmut Cuda'nın yukarıdaki sözlerinde vurguladığı Hofmann'ın "mouvement" kelimesine de bu desende rastlanır. Çalışmasının sağ üst kısmında Hofmann, İngilizce "Left open at this side for the mouvement", yani modelin baş kısmını işaret ederek "hareket için sol tarafa doğru aç" diye not düşmüştür.

Sonuç ve Değerlendirme

¹⁶⁷ Amerikalı ressam Blanche Lazell (1878-1956), Hans Hofmann'ın eğitmenliğinde 1937 yılının yazında yaklaşık 60 yaşlarındayken 6 haftalık desen dersi almıştır.

Bkz. http://www.hollistaggart.com/artists/biography/blanche_lazzell/ (Erişim:06.03.2012)

¹⁶⁸ Blanche Lazell'e ait Hans Hofmann'ın düzeltmelerinin yer aldığı bu desen çalışması, yazarları Robert Bridges ve Kristina Olson'un yazdığı Blanche Lazzell: The Hofmann Drawings isimli kitabın kapağında yer almaktadır. (West Virginia University Press., 2004)

Sanatçıların ifadelerinin de yer aldığı örnekler ışığında, Türk resminin genelini kapsamasa da, yurt dışına giden öğrencilerde dil, gözlem ve bilgi eksikliklerinin, aldıkları eğitimin yetkinliği konusunda soru işaretleri ortaya çıkardığı görülmektedir. Sanatçılarımızın Avrupa'daki sanat atölyelerinde aldıkları eğitim süreçlerine bakıldığında, çok kısa süreli olanların da var olduğu bilinmektedir. Kısa sürede hem dil öğrenip hem sanatsal eğitimi tam anlamıyla başarmanın kolay olmadığı gibi, alınan bu eğitimin Türkiye'deki sanat alanına aktarımının da çok sağlıklı olmasını beklemenin doğru olmayacağı ortadadır. Tabii ki bu saptamanın Türk resminin genelini kapsamadığını tekrar vurgulamakta da yarar vardır. Dil ve eğitim konusundaki yetersizlikler, çağdaş resim sanatını yakalama gayreti içerisindeki Türk sanatçılarında, Batıdaki sanatsal örnekleri sorgulamadan takip eden, onları üretim aşamalarında tekrar ve tekrar gözden geçirme eğilimine dahil olunan bir süreci ortaya çıkarmıştır. Yaşanan dil, gözlem ve bilgi yetersizliğinin bir sonucu olarak da resim sanatımızın üzerindeki Batı etkisi yadsınamaz derecede büyük olmuştur. Sanatçılarımızdan Avrupa'daki sanat hareketlerinin doğru kavranmasında zorluklar yaşayanlar olduğu gibi, kopyaya varan çalışmalar ortaya koyanların da olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

Arseven, Celal Esad, *Türk Sanatı Tarihi: Menşinden Bugüne Kadar Heykel, Oyma ve Resim*, C. III, II. Fasikül, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Artun, Deniz (2007). *Paris'ten Modernlik Tercümeleleri*, İletişim Sanat Hayat Dizisi 11, İstanbul.

Berk, Nurullah (1971). *Ustalarla Konuşmalar*, Ankara Sanat, S. 4, Baylan Basım Ve Ciltevi, Ankara.

Berk, Nurullah; Turani, Adnan (19) *Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi*, Tıglat Yayınları, Cilt II, İstanbul

Berkes, Niyazi (2006). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, YKY, 9. Baskı, İstanbul.

Bilim, Cahit (1999). Osmanlılar'da Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 18 (Çevrimiçi)

http://kybele.anadolu.edu.tr/makaleler/ed1999_1_1/137706.pdf, Erişim: 13.07.2013

Boyar, Selim Pertev (1948). *Osmanlı İmparatorluğu Ve Türkiye Cumhuriyeti Devirlerinde Türk Ressamları*, Jandarma Basımevi, Ankara.

Çoker, Adnan; Bilensoy, Kemal (Eds). (1979). Zeki Kocamemi, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayını; Toplu Sergiler 5, İstanbul.

Ergüven, Mehmet (1987). Mahmut Cûda İle Hans Hofmann Üzerine Söyleşi; *Gergedan Yeryüzü Kültürü Dergisi*, No: 3.

Giray, Kıymet (1983). “Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği”, *Yeni Boyut Plastik Sanatlar Dergisi*, Yıl: 2, Kasım, S. 17, Ankara.

Gören, Ahmet Kamil (1995). Ustaların Ustası Cormon, Sanatsal Mozaik, *Sanatsal Mozaik*, S. 1, İstanbul.

Gören, Ahmet Kamil (1996). “Türk Sanatçıların Paris'teki Hocalarından: 1, Jean-Léon Gérôme (1824-1904)”, *Antik&Dekor*, Sayı: 34, İstanbul.

Gören, Ahmet Kamil (1996). “Türk Resim Sanatına Yön Veren Kuşağın Batıdaki Eğitimi: '1914 Kuşağı' Sanatçıları Paris'te”, *Antik&Dekor*, S. 36, İstanbul.

Gören, Ahmet Kamil (1996). “Türkiye’de Sanat Eğitimi Bağlamında Askeri ve Sivil Okulların Türk Resim Sanatındaki İşlevi”, *Antik&Dekor*, S. 37, İstanbul.

Gören, Ahmet Kamil (2003), Türk Resim Sanatı Tarihinin Yazımındaki Bazı Güçlükler Üzerine Bir Deneme, Anadolu Sanat 'Plastik Sanatlarda Eleştiri Sorunu' (Özel Sayısı), *Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Süreli Sanat ve Kültür Dergisi*, S. 14, Güz

Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, C. 10
Aktaran: <http://osmanlidonemi.blogcu.com/okullar/1843649> Erişim: 13.07.2013

Lewis, Bernard (1980). Batılılaşma, Çev. Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 37, S. 1-4, Ankara.

Oruz, Reşat (1937) Modern Sanatın Mazi İle Alakası, Doğuşu ve Sanat Eseri Unsurları, Balıkesir Halkevi Yayını.

Ögel, Zeynep (2009). *Mekteb-i Sultani'den Galatasaray Lisesi'ne Ressamlar (1868-1968)*, Pera Müzesi, İstanbul.

Özsezgin, Kaya (1979). Ölümünün 20. Yılında Kocamemi'nin Yapısal Sağlamlığı, Çizgi Diriliğini Temel Alan Resimleri Yeni Bir Dönem Açmıştır, *Milliyet Sanat Dergisi*, S. 323, İstanbul

Sönmez, Necmi (1998). *Hakkı Anlı (1906-1991)*, Galeri Nev, İstanbul.

Şehsuvaroğlu, Bedii Nuri (1959) *Ali Sami Boyar*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.

Şişman, Adnan (2004). *Tanzimat Döneminde Fransa'ya gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu. VII. Dizi, S. 209, Ankara.

Toprak, Burhan (1966). *Sanat Tarihi*, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (1942). *Resim ve Cemiyet*, Üniversite Kitabevi, İstanbul.

HEGEL - ROUSSEAU, MILL VE HAYEK'İN DEĞERLENDİRMELERİNDE TOPLUMDA ÖTEKİLEŞTİRİLEN 'KADIN'IN KONUMU

R.Bahar ÜSTE¹⁶⁹

Benimsemek kendi içine kapatmak ve ötekine karşı kapanmak demek değildir. "Ötekini benimsemek" toplumsal sınırların herkese – hatta ve de, birbirine yabancı olan ve birbirine karşı yabancı kalmak isteyenlere - açık olması demektir.

Jürgen Habermas (Stanberg, Ocak 1996)

ÖZET

21.yüzyılda tartışma konusu olmaktan çıkmayan *öteki*, *ötekileştirme* bağlamında *kadın* gündemde olmaya devam etmektedir. Kadın ve öteki kavramı, toplumsal konularda olduğu gibi aynı zamanda siyasal alanda da sürekli gündemdedir. Öteki ve ötekileştirme sorunu demokrasi, haklar, özgürlükler ve bunların sınırlarının nerede çizileceği ile ötekileştirilen kadının siyasal ve toplumsal anlamda nereye konulacağı, düşünülmesi gereken ciddi problemlerin olduğunu karşımıza çıkarmaktadır.

Kadının toplumsal ve siyasal sorunları, yüzyıllar boyunca öteki olarak kabul görmelerinden kaynaklanmaktadır. Yüzyıllar içerisinde birçok konuda çözüm üretmeye katkıda bulunan düşünürler, konu kadın olduğunda çözüm üretmede yetersizlik bir yana, böylesi bir çaba içerisine girme eğiliminde bile bulunmamışlardır. Düşünürlerin birçoğu, aydınlanma felsefesi içerisinde demokrasi, haklar ve özgürlükler konusunda yüzyılları aydınlatacak meşaleler yakmalarına karşın, kadın bu ışıktan mahrum edilmiştir.

Günümüzde sadece Türkiye’de değil, birçok ülkede, kadın ile ilgili konularda karşılaşılan olumsuz tablolar, siyasal ve toplumsal düşüncelerin oydaşma içerisinde hareket ederek konunun değerlendirilmesi gerekliliğini işaret etmektedir. Yapılan çalışma, kadının ötekileştirilmesi üzerine düşünülmesi ve bu sorunsala vurgu yapılması için ele alınmıştır. Bir çok ülkede, kadının ötekileştirilmesi sorunu çözülemediği gibi, çözümlenmesi süreci de ciddi

¹⁶⁹ Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Meslek Yüksekokulu, İktisadi ve İdari Programlar Bölümü.
rabia.uste@deu.edu.tr

ve önemli bir *demokrasi* eksiği olarak karşımızda durmaktadır. Makalede, konu genel olarak ele alınacak, Türkiye’de kadın sorunu işlenmeyecektir.

Bu çalışmanın amacı, toplumda ötekileştirilenlerden biri olan kadının toplumdaki statüsünün ve siyasal alandaki yerinin, aydınlanma çağı düşünürlerinden bazıları ile 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren çalışmaları ile düşün dünyasına hizmet eden düşünürlerin görüş ve fikirleri bağlamında bir okunmasının yapılmasıdır. Çalışmada ilk olarak, öteki ve ötekileştirme kavramları siyaset literatürü içerisindeki yerine göre tikellik ilişkisi çerçevesinde sorgulanacaktır. İkinci olarak, kadının öteki kavramı ile ilişkilendirilmesi ve toplumsal cinsiyet konusu hakkında tespitlerde bulunulacaktır. Üçüncü ve son olarak, kadın ve ötekileştirme konusunda çalışan ve düşün dünyasına katkı yapan birçok kişi olmasına rağmen, öteki kavramını toplumsal cinsiyet açısından, Hegel, Rousseau ve Mill - Hayek düşüncelerinde arayacağız. Bu düşünürlerin seçilmiş olması, yaşadıkları dönemlerde toplumsal ve bireysel özgürlükler konusunda ön plana çıkmış ve toplumlar üzerinde etki bırakmış olmalarındandır.

Anahtar Sözcükler: Kadın, siyaset, demokrasi, öteki, ötekiler.

ABSTRACT

Ceases to be a subject of debate in the 21st century "other", "othering" topics in parallel, "woman" continues to be on the agenda. In the social sphere "not a problem" out of the political sphere "problems are among the issues settled in the first place. "Other" and "othering" the problem of democracy, rights, freedom, and where to draw the boundaries of these marginalized women and should be considered in the political and social meaning emerges that there is a serious problem.

Women's social and political problems, for centuries the "other" stems from acceptance. Over the centuries many issues that contribute to finding solutions thinkers, the subject "woman" is the inability to produce a solution aside, there were tended to enter into such an effort. Many of thinkers, within the philosophy of enlightenment democracy, rights and freedoms burning torches to light up despite centuries, women have been deprived of this light.

Only in Turkey but also in many countries "and the other woman" encountered negative statements about social and political issues, acting in consensus of opinion suggests

the evaluation. In our country, the problem cannot be solved in various countries, such as the process of resolving the serious and important as the democratic deficit in our stands. However, the issue will be addressed in general, the question of women in Turkey will not be processed.

This study, in society marginalized one of the elements of the woman the age of enlightenment thinkers with some of the 20th century in the second half with the work of thought to the world that serve the views of thinkers and ideas in the context of the reading is done. In this study, firstly the concept of othering the other, and by the particularity of its place in the political literature will be questioned in the context of relationships. Second, women's and gender issues associated with other concepts in terms of the observations will be made. Third and finally, think of the political spectrum which direction they may be, can be deduced in relation opinions and marginalization of women in the understanding of politics, it will be noted. Other terms of the concept of gender, Rousseau-Hegel-Mill-Hayek thought will highlight. These thinkers have chosen came to the fore in the social and individual freedoms, and one that left an impact on society.

Keywords: Woman, politics, democracy, the other, the others.

Siyasal Alan İçerisinde “Öteki” Ve “Ötekileşmek” Üzerine

Kadın-erkek eşitsizliğinin kökeninde yatan etmenlerden biri de, kadının öteki olarak kabul görmesi, kadının eşitlik ve özgürlük taleplerinin cevapsız kalmasıdır. Eşitsizlik algısı, kadınları siyasal ortamda alternatif arayışlara yöneltmiştir. Toplumda öteki olarak görülen kadın, birçok konuda olduğu gibi eşit olmaktan duyduğu rahatsızlığı sürekli olarak dile getirmektedir. Herkese eş-saygı, soydaşlara değil, ötekine, yani farklı oluşu nedeniyle diğerine gösterilme koşulu olarak kabul edilir. Ötekine karşı, bizlerden biri olarak dayanışma göstermek de, tözsel olan her şeye direnen ve gözenekli sınırlarını sürekli daha da öteye taşıyan bir topluluğa ait esnek “biz”i kapsar. Ötekiliğin, ayrımcılığın ve haksızlığın kaldırılması ile birlikte marjinalleri, karşılıklı saygı temelinde benimseme, ahlaksal topluluk anlamında kabul etmeyi beraberinde getirir (Habermas, 2012, s.9).

Her özdeşlik alanı, öyle olmayana, öyle tasarlanmayana yani öteki(leri)ne nazaran konumlandırmak veya oluşturulmak zorundadır. Bu negatif bir inşa olarak, ne olunduğu değil, ne olunmadığı üzerine oturtulan, plansız, programsız, tutarsız, ancak tarihsel ve ekonomik olabilen, toplumsallığı her zaman kalmaya, kurgulanmaya muhtaç olan sakat bir mimaridir.

Öte yandan, kendi kimliğinin inşa aynası olan öteki de zaten hem kendini negatif bir biçimde inşa etmiştir, hem de bu kimlik cephesi tarafından inşa edilmektedir ve elbette öteki, bu tarafı da inşa etmekte ve bu süreklilik kazanmaktadır. Aslında bu durum hepsini birden tahrip etmektedir (Kılıçbay, 2003, s.162).

Ötekileştirme konusunda, sosyal ve siyasal eşitsizlikler ve siyasi bağımlılıklar rol oynasa da, söz konusu olan, aslında ortaklaşa siyasal hedefleri baştan, kültürel açıdan tanımlanmış eşitlik mücadeleleridir. Ötekileştirme konusunda çalışma yapan alanlardan biri de, feminist teoridir. Feminizm, cinsiyetler arası ilişkiyi, eşitliği yok sayacak biçimde ters yorumlayan egemen kültüre karşı yürütülen bir eylemdir. Kadının toplumda, hukuki, kültürel boyuta getirdikleri katkı, takdir edilmediği gibi, kadınların gereksinimleri yeterince dile getirilmemektedir (Habermas, 2012, s.119). Bunun sonucu olarak da, cinsiyete özgü yeteneklerin ve ilgilerin açıklanması amaçlı bir mücadele olarak, kadının siyasi tanınma mücadelesi başlar.

Bu mücadelede başarılı olunması durumunda, kadınları kolektif kimliği ile birlikte cinsiyetler arası eşitlik tanınacak, fark edilecek ve sonuçta erkeklerin öz kavrayışları değişebilecektir. Butler'e göre, kadın toplumda, siyasal yapıya yön veren ve bu alanda sorumluluklar üstlenen bir güce sahiptir. Bir varlık olarak kadın, toplumlara yön veren özellikleri içerisinde barındırır. Sadece çeşitli sorular soran değil, sorulardaki sorunlara çözüm bulandır. Feminist teorilerin ortak noktasında da, çözüm üreten bir yapının olduğu sürekli vurgulanmaktadır (Butler, 1990, s.6).

Kristeva'nın 1979 yılında feminism ile ilgili yazdığı üç yazısında da, cinsiyet eşitliğine vurgu yapılmış ve erkek egemen söylemin değiştirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Kristeva, toplumların kültürlerinde erkek egemen söylemin bırakılarak, kadınların da söylemlerine yer verilmesi gerektiğini işaret etmiştir. Toplumlarda, bireylerin kendi söylemlerini geliştirmeleri gerektiğini, kadınların da kendi söylemleri ile yer almalarını istemektedir (Kristeva, 1998, s.298). Lacan, Freud'un cinsiyet üzerine teorilerini esas almış, geliştirerek tekrarlamış ve insan davranışlarındaki ihtiyaçların hangi konularda olduğunu psikanaliz yardımı ile açıklamaya çalışmıştır. İnsanlarda cinsiyete bağlı olarak öteki ve öteki olmak konularında çalışmıştır. Ötekileştirme kavramının çocuklukta aile içinde başladığına vurgu yapmıştır. İnsanların çeşitlilikleri, öteki olarak değerlendirmesinin toplumlarda yaratabileceği olumsuzlukları da ele alarak incelemiştir (Lacan, 1998, s.4). Freud ise, henüz yanıtlanamamış ve kadın ruhuyla ilgili otuz yıl süren araştırmalarına karşın benim de

yanıtlamayı başaramadığım çok önemli bir soru var: Kadın ne ister? (Frued, 2015, s.1) diyerek cinsiyet üzerine teori çalışmalarını kurgulamıştır.

Artık toplumların tüm değerleri tartışılmaya açılmıştır. Bunun doğuracağı sonuçlar, toplumun özel kesimlerine kadar yansıyor, özel ve kamusal alan (Habermas, 2012, s.119-120) arasındaki sınırları da etkileyecektir. Modern toplumlarda, ötekine karşı saygı için, farklı kimliklere, kadınlara, etnik-dini –kültürel çeşitliliğin inşasında, azınlıkta olan ya da tarihsel süreçlerde sistematik ayrımcılığa uğrayan grupların kültürlerinin tanıtılması, öğretilmesi ve görünür kılınması gereklidir (Toprak, 2009, s.188-189). Rosenthal, kadının ötekileştirilmemesi için *Bilinç Yükseltme Teorisi*'nin Redstockings grubu tarafından icat edildiğinden beri sloganları “Bizim kendimizi değiştirmemize lüzum yoktur, erkekleri değiştirmemiz gerekir” (Güner, 2012, s.64) olmuştur. Bilinç tek taraflı yükseltilebilecek bir olgu değildir. Kadınla birlikte erkeğin toplumda bilinçlenmesi sağlanmalı ve bilinç yükseltme ile ilgili çalışmaların yapılması siyasetin de gündeminde yer tutmalıdır.

Kimliğin özneye dönüştüğü toplumlarda, kimlik, kendi barındırdığı özelliklerle diğer kimliklerin barındırdıkları vasıflar arasında biz ve diğerleri ikilemini yapar. Toplumlardaki politik sınırlar içerisinde de kimi bireyleri *biz* yaparken, kimi bireyleri de *diğerleri* olarak yabancılaştırır (Benhabib, 2006, s.10-11). Ötekileştirmemek için, üretilen politikalarda, kadın hakları - erkek hakları ayrımı yerine, insan hakları kavramının ön plana çıkarılması konunun çözümünde yararlı olacaktır.

Birçok alanda olduğu gibi, toplumsal ötekileştirmeyi takip eden unsurlar arasında kadının iş yaşamında da öteki olarak kabul edilmesi gelmektedir. İş yaşantısı ile ilgili yapılan çalışmalarda, 20.yy sonlarına doğru kadınların bu konuda ele alınması sağlanmıştır. Geçmişte liderlik özelliğinin sadece erkekte olabileceği vurgulanırken, öteki kabul edilen kadının liderlik özelliklerini gösterebileceği çalışmalara rastlanılması zor görünmektedir. Kadının da liderlik özelliklerini gösterebileceği çalışmaların çoğu, feminist teori içerisinde yer almaktadır. Özellikle iş hayatında kadınsı ya da erkeksi davranışlar ve buna göre liderlik özellikleri belirlenmeye çalışılırken, ötekileştirmeden yapılacak özelliklere ve güçlü yanlarına göre liderlik kavramı açıklanmalıdır (Heller, 1997, s.8).

Vatandaş - bireyin ya da sınıfın, tarihin öznesi olarak merkeze oturtulması son tahlilde temel bir sorun olarak insan öznesinin eri(til)mesini gündeme taşır. Yakın dönem feminist tarih yazımı kapsamında izlenebilecek girişimler tarih anlayışının sorgulanmasının

gerekliliğini vurgular. Böylelikle tarihin cinsiyetçiliğinin açığa çıkarılması ve kadın kategorisi etrafında yapılmış yeni bir tarih alıntısı öngörülmektedir (Coşar, Özman, 2003, s.107). Kadının ötekileştirilmediği tarihi bir döneme rastlamak olanaklı değilken, kadın, tarih boyunca kamusal alana çıkmak istediği her süreçte uygulanan politikalarla özel alana hapsedilmiştir.

Habermas, “demokrasi, yalnızca liberal özgürlük ve siyasi katılım haklarının değil, aynı zamanda dünyevi boyutta sosyal ve kültürel ortaklık haklarının sağlanması ile kendini kanıtlandığında, çok kültürlü toplumlar bir arada tutulabilirler” ifadesinde öteki kavramının demokrasi ile çelişeceğinin de okumasını yapmıştır (Habermas, 2012, s.27). Demokrasi ve demokratik olma sihirli sözcükler gibi görülse de, öteki olmayı ya da ötekileştirilenleri korumada istenilen başarıyı gösterememiştir.

Rousseau, bu fikrin zıt bir noktasını işaret ederek, herkesin herkes hakkında aynı karara varması gerektiğini vurgulamaktadır. O halde temel haklar, demokratik olarak kendi kendine yasa koyma işleyişinin hukuksal boyutta kurumsallaştırılması gerektiği düşüncesinin ürünüdür. İnsan hakları verilmiş veya esirgenmiş değil, güvencelenmiş ya da ihlal edilmiştir. İnsan hakları, kökeni itibarıyla hukuksal doğadadır. Ahlak yasalarına benziyor olmalarının tek nedeni de, içerikleri ya da yapıları değil, ulus-devlet hukuk düzenlerinin ötesinde bir geçerliliğe sahip olmalarıdır. Gutmann, “cinsiyet, ırk ve etnik kökenden bağımsız olarak, her bir bireyin kendine özgü kimliğine saygı”nın ötekileştirmenin önüne set çekebileceğine işaret etmiştir (Habermas, 2012, s.113). Günümüzde bakıldığında, toplumsal cinsiyet kavramı ile birlikte kadın ve erkek arasında farklılıkları kültürel olarak tekrar tartışmaya açan kavramların olması, sivil ve siyasal alanda bu setlerin yeterince oluşturulmadığının bir göstergesidir.

Geleneksel toplumda kadınla erkeğin yaşamı aynı kurumsal yapının dinamikleri tarafından belirlendiği için ikisi arasında, hem özel hem de kamusal alanda derin uçurumlar oluşmamıştır. Oysa sanayileşme ile birlikte ailenin eğitim ve üretim gibi temel fonksiyonları ortaya çıkınca kamusal alana yönelme başlamıştır. Eğitim kurumları çocukları, üretim kurumları da erkeği kamusal alana çekince, yaşamı aile ile sınırlı kalan kadınlardır. Sanayi Devrimi ile kadınlar ekonomik olumsuzlukların yanında siyasal alanda da olumsuzluklar yaşamaya başlamışlardır. Kadın ekonomik ağırlığı olmayan bir kuruma, yani aileye terk edilirken; yeni toplumun siyasi teorisyenleri –Rousseau, Hegel v.b. gibi- kamusal alanı sadece erkeğe özgü kılmış, kadına o alanda yer vermemiştir. Bu olumsuzluklar en fazla orta sınıf

kadınının üzerinde görülmüş ve bu kadınlar üretimden kopuk aile yaşamıyla kendilerini iten kamusal alan arasında sıkışıp kalmışlardır (Türköne, 2010, s.561-562).

Bu noktada, Aydınlanma çağı ile özgürlük, bireysel haklar, eşitlik gibi kavramları anlamlandıran Hegel, J.J.Rousseau, J.S.Mill ve 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren liberal düşünceyi yeniden ele alan düşünürlerden biri olan A. Hayek'in fikir dünyası içerisinde, siyasal anlamlandırmada, kadının özel ve kamusal alandaki konumu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Hegel – “Öteki” ve “Kadın” Üzerine Düşünceleri

Hegel, siyaset felsefesi içerisinde öteki ve ötekileşmek kavramlarını açıklamıştır. Öteki, ben ile karşıtlığında var olurken, ben de öteki ile karşıtlığında bulunmaktadır. Öteki kavramı bilincin karşıtlığını oluşturan ama ona anlamını kazandıran bir kavramdır. Öteki sürekli olarak benin dışında gönderimde bulunan, benin karşıtı olmakla birlikte, bilincin ya da benin üzerine yansıdığı bir ayrımdır (Gowan, 1991, s.80). Ötekinin bilinç karşısında bulunuşu bir karşıtlığı ve yabancılaşmayı bildirir. Aslında *özbilincin* gelişimini temel olarak, bilincin bilme ve özbilinç olma sürecini açıklamaya çalışmakla, ötekiliği özbilincin oluşumunda sadece aşılması gereken bir evre olarak anlayan Hegel, ben ile ben olmayan arasında tek yanlı bir üstünlük ve belirlenim ilişkisi kurmamakta ve bir ayrıma gitmemektedir (Gowan, 1991, s.80-83).

Erkeği farklı olarak anlamayı benimseyen Hegel, “öteki olmak, belirli kapasite, karakter ve tek kendi zaafı açısından kendinden başkasını tanımamak olduğunu biliyorum der” ve erkeklerin zihinsel felsefi yapıları ile tutkular aracılığıyla bilgilerini iyi ifade edebilenler olarak açıklar (Berenson, 1982, s.79). Hegel, ötekine yönelik bilginin karşıtlığını dört aşamada (Lauer, 1976, s.76) ele alır: İlk olarak, nesnelere farkında olmak, ikinci olarak, benle öteki arasındaki kavrayış, üçüncü olarak, benin algılama faaliyeti, dördüncü olarak ise, kendisi için ve başkası için olanın bir ve aynı olmasıdır.

Hegel, ötekinin iki görünümü olduğunu söyler. Biri ötekine boyun eğdirme ve denetleme gereksinimi bir çatışmaya yol açar (çünkü öteki de ayrıca aynı gereksinimi deneyimler) ve bu iki son kertede ölüme yol açar (Monk, 2004, s.519). Diğeri, tanınmak tam öz bilincin ön koşulu olduğundan uzlaşma dünyası yaratma fırsatının yadsınmasıdır. “... İki özbilinçli bireyin ilişkisi, kendini kanıtlama uğruna bir ölüm-kalım savaşıdır. Bu kavgaya girmek zorundadır. Çünkü kendi varlığının kesinliğini hem ötekine ve kendilerine karşı doğrulamalıdır. Hegel bu ölüm – kalım savaşının, toplumsal yaşam ve politik birliğin

oluşumunu örtüsüz olarak görünür kıldığını düşünür; örneğin bu savaşın izleri düello etkinliğinde görülür. Düello ötekini uygun şekilde tanıma başarısızlığından kaynaklanan onur sorunlarına ilişkin bir hesaplaşmadır...” (Monk, 2004, s.520).

Ontolojik çerçevede konuya yaklaşan düşünürlerde, Hegel’i destekler görüşlerini tarihsel süreçte paylaşmışlardır. Poulantzas, *kendinde sınıf* kategorisinin, nesnel ve ilişkisel, *kendisi için sınıf* tanımının özerk bir yapılanmaya hapsedilmesi, Poulantzas’a göre bireyler yığını halindeki farklılaşmış kitlenin sonradan kendisi için sınıfa dönüşecek olan bir kendinde sınıf olarak örgenleşmesi şeklindeki bir tarihselci sorunsala bağlanmakla birlikte bulanıklaştırılmıştır. Bu akım Hegelci anlamda, bir ontolojik – kalıtsal şemasının ithali ile “tarihi yapan insanlardır” temasına ulaşılmaktadır (Öğütle, Çeğin, 2007, s.64).

Hegel felsefesinde insan, “insanın mükemmelliği için can yakıcı olduğu kadar zorunlu olan yabancılaşmanın dünyada bulunmak olduğuna dair tarihsel gözlemdir” (Doğan, 2012, s.220). Hegel, köle - efendi diyalektiğinde aslında işçi sınıfının özgür olduğunu iddia eder. İşçi kendi emeğini satmak zorunda kaldığı ve sömürüldüğü için, efendi üretimi sağlayamadığı, başkasının aracılığı ile ihtiyaçlarını karşıladığı, emekle doğrudan ilişki içinde olmadığı için çelişki devam eder. İşte kapitalizmde devam eden bu çelişki ya her iki sınıfın efendi ya da her iki sınıfın köle olması ile aşılabilir. Buradan Hegel, hak kelimesinin tanımını, adalet, adaletin hukukun getirdiği veya birine ayırdığı şey, doğruluk, verilmiş emekten doğan manevi yetki, pay, emek karşılığı ücret, gerçek, tanrı anlamında “insan hakları” (Doğan, 2012, s.221-222) bakımından ele almıştır. Benhabib’in iddia ettiği gibi, bilişsel düzeyde olup biteni ve ötekini ayırmak dürtüsü ile kendinin dışında dışsal bir figür olarak yansıtılıyor olunması, öznenin her durumda ayrılıp başkalaştığı bir koşul ile üretiliyor olması anlamına gelir. Bu tür bağımlılık iddiası Hegel’e götürmektedir. Köle-efendi ilişkisinde kölenin görevi nesneyi dönüştürerek onu efendinin tüketimine hazırlamaktır. Kölenin isteği efendinin isteğinin bir yansımasıdır. Toplumsal cinsiyet rollerinin ve kadının mağduriyetinin yorumlanması çabasında efendi-köle diyalektiğinin politik feminist tartışmalarının zemininde hissetmek mümkündür (Civelek, 2013, s.101-102).

Hegel’in *kendilik bilinci*, özneyi açıklayan sistemi negatif ontolojiye dayanmaktadır (Dursun, 2004, s.181). Hegel, kendilik bilincinin ne olduğunu, bilincin ya da Tin’in dünyayı bilmek için ilerleyişinin, kendimizi anlamak bakımından hangi olanakları sunduğunu, “Phenomenology of Spirit” te tartışır. Hegel’de bilme ve varlık arasındaki, yani özne ile nesne arasındaki ilişki, bir dolayımına ilişkisidir. Hakikat, (tin, özne, bilinç, töz, geist) kendi

tamlığını ve içeriğini, öteki olmada saf olarak kendini tanıyarak kazanmaktadır (Dursun, 2004, s.182-185).

Ötekiindeki kendini düşündüğünde, öteki üzerinden kendini düşünen düşünce olduğunda töz, özne olarak varlıktır. Birey kendindeki büyük potansiyeli, öteki tarafından fark edilmeksizin ortaya koyamayacak bir öznedir. Bu potansiyelin fiili olarak gerçeklik haline dönüşmesi öznenin kendisinden farklı bir şeyle (öteki) ile karşı karşıya gelmesiyle olanaklıdır. Kendilik bilincinin diyalektiğini olanaklı kılan hareketin kaynağı “olumsuzlama”dır (Dursun, 2004, s.187). Hegel’in öznesi, kendi fiili gerçeğini, ancak olumsuzluğun paradoksal yardımı ile edinen, kendisini mutlak bilmeye dair arzusunu olumsuzlama diyalektiğinin (dialectic of negation) işleyişi ile yerine getiren bir öznedir. Dolayısıyla olumsuzluk, öznenin kendini fiilen gerçekleştirmesi için zorunludur ve a priori¹⁷⁰’dir. Kendilik bilinci, Hegel’de bir bilme türüdür. Ötekilik kavramı da, bilinçten kendilik bilincine geçişte belirir ve Hegel sisteminde hayati önemdedir. Hegel ötekinin bilincini, “genel olarak bir nesnenin bilincinin kendisinin, zorunlu olarak kendilik bilinci olduğu, kendi üzerine bir düşünüm olduğu, kendi ötekiliğinde kendi bilinci olduğu doğrudur” (Dursun, 2004, s.187-188) ifadesi ile açıklamıştır.

Hegel’e göre, kendilik bilinci ile beraber yaşamın ve yaşayan nesnelere bütünü ile asimile edilemeyeceği anlaşıldığından, arzu yeni bir biçim bulmak zorunda kalır. Ancak tanıma sayesinde kendilik bilinci kendi ötekinde kendi birliğinin farkına varır. Kendilik bilinci, kendi ötekiliğinin üstesinden gelmek zorundadır. Öteki olan her şey zorunlu değil, olumsuz bir nesnedir. Öteki de bir kendilik bilincidir. Her biri kendisinden emindir ama ötekinden emin değildir. İki bireyin başlangıçtaki ilişkisi huzurlu ve karşılıklı bir tanıma değil, bir çarpışmadır. Özne, hep öteki ile birlikte var olacaktır ama birleşerek (unity) değil. Hegel’de ise ötekilik, kendilik bilinci için bir fark ögesi olarak bulunmaktadır (Dursun, 2004, s.191-192).

Tinsel dünya, kendinde ve kendisi için olan bir dünyadır. Burada “ben” öteki “benler” yüzünden varlığını kazanamaz, her ben bir kişidir, bir bilinç taşır onun bu kişiliği, bu özelliği başka “ben”lerden bağımsız olarak vardır. Bununla birlikte, tek insan pek çok da öteki insanlara bağıntısı yüzünden ne ise odur. Bireyin istenci ile genel istenç uzlaşır bunu bir yasa

---

¹⁷⁰ Deneiden ve tecrübeden bağımsız olarak, başından ve peşinen doğru olan, doğru kabul edilen (önerme yahut bilgi). Tecrübeden bağımsız olarak ve ondan önce bilinen, mevcut olan (bilgi). A. Yayla. (2011). Siyasi Düşünce Sözlüğü, Adres Yayınları. Ankara. s.21.

ile bağlar, Hegel'e göre, ahlaklılığın (Gökberk, 2003, s.390-391) ölçüsü de budur. Ailede, tek istenç yanında genel istencin birleşmesi sevgi bağlarından çok ahlaki bir durumdur.

Toplumda kadın ve erkeğin bir arada yaşaması özgür iradelerinin bir istencidir. Hegel istenci doğrular nitelikte söylemleri ile desteklemektedir. Hegel'e göre, insan baskı altına alındığı zaman hür değildir. Ancak kendi kaderine hâkim olduğu zaman, yani yüksek benliğinin akli iradesi demek olan devlet onun ferdi iradesini kontrol ve idare ettiği zaman hürdür. Ancak kanuna itaat eden irade hürdür; çünkü kendi kendisine itaat etmiş olur (Spitz, 1969, s.354).

Aile, Hegel felsefesi içinde geniş yer tutmaktadır. Hegel, törel kültür içerisinde saydığı aile kavramında kadını ve toplumdaki yerini belirtmeye çalışır. Bireyler ailede sevgi ve duygulanım yoluyla birbirlerine doğrudan bağlanmışlardır. Sivil toplumdakilerden farklı olarak aile ilişkileri, hesapçı ve araçsal değil, duygulu ve özverilidir. Ailede, kadın ve erkeğin görevleri arasında çocukların törel kültür dünyasına doğru eğitmekle yükümlü olduğunu belirtir (Monk, 2004, s.543). Hegel, “biyolojinin ya da iki bireyin birbirleri için olumsal çekiciliklerinin evlilikteki özsel öge olduğunu yadsır (tıpkı mülkiyet ya da sözleşmede özsel ögenin nesnel tanınmasından çok gereksinim ve arzular olduğuna dair görüşü yadsıdığı gibi)... Evlilik homojen bir birlik değildir. Hegel zihnin cinsiyetli olduğuna inanır. Kadının bilinci yaşamın duyumsal görünümleri bağlamında daha üstündür, öznel açıdan daha güvenilir ve pratiktir. Böylelikle toplumun daha nesnel uzak yasalarından çok, aile ve aile bağları kadına daha yakındır (Monk, 2004, s.544). Aile bütünlüğünü sağlayan kadın temasını felsefesi içerisinde sık sık tekrarlar. Hegel, “Bütünlüğün kendisi ile özdeş olmadığına kendi kavramı ile inkâr ettiği özdeş olmama inkâr ederek bütünlüğe karşı koymak gerekir. Böylelikle olumsuz diyalektik, kendi çıkış noktasına olduğu kadar, özdeşlik felsefesinin en yüksek kategorilerine de bağlıdır. Bu ölçü içerisinde o da yanlış olarak kalır, karşıtı olarak düşünülen özdeşlik mantığına katılır” (Assoun, 2012, s.38).

Hegel'in sivil topluma ilişkin tartışmasında kadınlara biçtiği rolün sözleşmeci düşünürlerden farklı olmadığını söylemek mümkündür. Hegel, kadını aile içinde formüle etmiştir. Aile ilişkilerinden sivil topluma oradan da devlete varanlar erkeklerdir. Kadınlar yeterli potansiyele sahip olmadıklarından aile içinde kalmaya devam etmelidirler. Akıl, erkeğin sahip olduğu bir özelliktir (Çaha, 2010, s.38). Hegel, bu noktada kadınla erkek arasında keskin bir ayırım yapar. Hegel'e göre kadın duygusal, erkek akıllı bir varlık olarak yaratılmıştır. Kadın evin bekçisi iken, erkek kamusal alanın motor görevini üstlenir. Hegel,

kadınla erkek ilişkisini hayvanla bitki arasındaki ilişkiye benzetir. Aktif olan sürekli dolaşan hayvandır. Oysa bitki aynı toprakta sabit kalır. Kadın erkeğinden bağımsız bir hükmü şahsiyet geliştiremediği için, kadının kendi başına kamusal alanda yer alma, dolayısıyla tarihin bir objesi olma şansı yoktur. Kadınlar, kamusal alanda farklı istekler taşıyan, bu doğrultuda özgürlük peşinde olan özneye dönüşemezler. Kadın, doğasını aşarak, erkek gibi akıl ve özgürlük yoluyla politik ve tarihsel aktör olma sürecine giremediği için tarihin dışında kalır. Hegel'e göre kadınlar tarihin dışında kalmaya devam edeceklerdir (Çaha, 2010, s.38-41).

Rousseau – “Öteki” ve “Kadın” Üzerine Düşünceleri

Rousseau'nun temel kaygısı özgürlük, en büyük korkusu da bağımlılıktır. Özgürlük hem insanların en temel niteliği savını, hem de toplumsallaşmanın modern biçimleri olan bizi özgürlüğümüzden uzaklaştırır savını- insan özgür doğmuştur ama her yerde zincirlere bağlıdır- temellendirmek için Rousseau, *Toplum Sözleşmesi'nde* bireyin kişiliğine zarar vermek yerine bu özgürlüğü destekleyen bir toplumsal çevrenin olanaklı olup olmadığını tartışmıştır. Rousseau, öteki kavramını, “ötekiler ulusların ahlaksal nedenlerinden çok siyasal nedenlerden ötürü ahlaken çöktüğünü” (Monk, 2004, s.209-210) ileri sürerek açıklamıştır.

Rousseau'ya göre, bireyler başkalarının düşüncelerinden etkilenmemeli, düşünceleri olabildiğine kendilerinin olmalıdır. Genel istencin ortaya çıkması için bireyler hazır olmalı ve kişisel olarak oy vermelidirler. Ayrıca, “...Yurttaşlar açıkça oy vermelidir, çünkü kişinin kararını dürüst bir halk önünde doğrulatma gereği siyasal bir erdemdir. Oy vermenin özel değil, kamusal bir hak olduğunu da işaret eder. Gizli oylama yalnızca rüşvetçiliği özendirmemek için gereklidir” (Monk, 2004, s.240) der ve “Eşitsizlik Üzerine Söylev” de, egemenlik, eğitim ve din konularında eşitlik üzerinde durur. Rousseau, söylemlerinde sürekli eşitlik vurgusunu yapan, ancak bu vurgudaki eşitliğin erkekler arasında olabileceğini de satır aralarına serpiştiren bir düşünürdür.

Rousseau, “bütün insanların eşit yaratıldığı, yaratan tarafından bağışlanmış ve insandan ayrılmaz haklara sahip bulunduğu” şeklinde ifade edilen tabii hukuk doktrinini, Fransız İhtilali'ne katılanların inancı olarak sunar. Fransız İhtilali'ne katılanlar, Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nden etkilenmiş ve 1789 tarihli “İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi”nde “...İnsanlar hür ve eşit doğarlar ve öyle kalırlar...Her türlü hâkimiyet ilkesi,

milletin kendisindedir...” (Akyol, 2005, s.68-83) hükmünün bulunmasına rağmen, mevcut dönemde kadınların giyotine gönderilmesi normal karşılanır. Bu dönemde, kadınlar eşleri giyotine gönderildiği için onlarla aynı kaderi paylaşmışlardır.

Rousseau, kadın ve erkeği birçok bakımdan benzer görür ve “uzuvları, ihtiyaçları ve yetenekleri aynıdır” (Coşar, 2013, s.63) der. Kadınlar söz konusu olduğunda egemen burjuva kültür, erkeği en zayıf halkasından teslim alır ve bütün ilerici nefesini keser. Rousseau’da bu kuralı bozmaz. İki cins arasında sadakati önemser. Erkeğin sadakatsizliğini barbarlık ve vicdansızlık olarak tanımlar. Kadının sadakatsizliği ise, erkekten çok daha ağırdır. Burada erkek egemen kültür, miras hukuku ve kadının erkeğin mülkü görülmesi yaklaşımları ve bütün bunlarla harmanlanan burjuvanın kültürü devreye girer. Kadın – erkek eşitliğini savunur. Eşitliğin somutlanması alanında büyü bozulur, terazideki denge sarsılır. Kefede biri tavan yaparken, diğeri taban yapar (Coşar, 2013, s.64). Düşünür, eşitsizliğe, kıskançlığa ve hasede, sömürüye ve ezme – ezilme ilişkisine yol açan şeyin, mülkiyet kurumunun gelişmesi olduğunu belirtir. Adalet kavramına ve kurumuna gereksinme böylece doğar. Erkeklerin egemen olduğu, siyasal ve hukuksal kurumların geliştirilmesi, toplumsal bir sözleşme yapılması eğiliminin doğmasına yol açmıştır: “Toplumu insanda, insanı ise toplumda incelemeliyiz; siyaseti ahlaktan ayırmak isteyenler, bunun her ikisini de anlamaktan aciz kalacaklardır” (Alkan, 1993, s.68-69) ifadesini belirten düşünür, toplumu erkek egemen bir söylemle açıklamıştır.

Rousseau’nun oluşturduğu düşün dünyasında, kadın ve erkek hakları aynı değildir. Her birinin sınırları farklıdır. Kadının ilk görevi ailesine iyi bakmaktır. Rousseau, “Bir kadında ilk ve en beğenilecek yön, uysallıktır... Kadın erkek için değil, kendisi için uysal olmayı öğrenmek zorundadır... Erkekler, hırçınlık ve inatçılık silahları ile yenilmeyeceklerini iyi bilirler...” demektedir (Coşar, 2013, s.66).

İnsan hakları konusundan yola çıkan Rousseau’nun, toplumsal cinsiyet açısından haklar ve eşitlikler konusundaki keskin ayrımı şu sözlerinden daha net görülür: “...Kadın ile erkek birbiri için yaratılmıştır. Fakat karşılıklı ilişkiler eşit değildir. Erkekler gösterdikleri arzularla kadınlara bağlıdır. Kadınlar ise, erkeklere hem arzuları hem de ihtiyaçları dolayısıyla bağlıdırlar. Kadınlar olmazsa biz erkekler yaşayabiliriz; ancak kadınlar aynı konumda değildir. Kendilerine gerekeni elde etmek, hatta cinsiyetlerinin gerektirdiği konumda bulunabilmek için bizim yardımımıza ihtiyaçları vardır” (Coşar, 2013, s.68). Görüldüğü gibi,

Rousseau yapıtlarında “*yeni insan*”¹⁷¹ dan söz etse de, düşüncesindeki erkek ve kadın imgeleri binlerce yıllık bir ataerkil anlayışı yansıtmaktadır.

Genel İrade, her zaman haklıdır ve kamu yararını gözetir anlayışı, düşünürün temel felsefi yaklaşımları arasındadır. Zira, Genel İrade, bu sözleşme ile sivil topluma katılan bireylerin kişisel iradelerini ve moralitelerini içermekte, böylece toplumun yol gösterici ruhu haline gelmektedir. Bütün bunlar ışığında Rousseau, herkesin eşit haklara sahip olacağını düşünür. Rousseau’nun genel iradesini muğlak ve çelişkili bulanlardan bazıları, onu “özgürlük sevdalısı”, bazıları da “despotizmin en güçlü destekçisi” (Arslan, 2003, s.16-17) olarak tanımlar. Rousseau, eşitliği hak ve kuvvet eşitliği olarak açıklar. Demokrasinin olanaklı bir yönetim biçimi olmadığını “tanrıların bir halkı olsaydı demokrasi ile yönetilirdi. Böylesine yetkin bir yönetim insanlara göre değil” (Rousseau, 2007, s.113-114) sözleri ile vurgular.

Rousseau, erkeğin, doğal olarak sahip olduğu rasyonalite temasını çok yoğun biçimde işlemiştir. Ona göre, kadın doğası, adeta erkeğe sunulmak için kurgulanmış gibidir. Erkeği mutlu etmek kadının doğasından kaynaklanan bir özelliktir. Kadın erkeğe bağımlıdır ve aile yaşamı ile sınırlı bir göreve sahiptir. Rousseau’a göre erkek, hemcinsleriyle eşit, arkadaşlarından bağımsız, bencil ve kendini dış dünyaya taşıyabilir bir doğaya sahipken; kadın, bağımlı, ikincil, kendini sadece erkeğin cinsel ihtiyacını karşılamaya adanmış, utangaç, çekingenlik içeren bir doğaya sahiptir (Çaha, 2010, s.32-33). Rousseau böylece, doğal durumunda kadını erkekle aynı mülkiyet hakkına sahip gören Locke’dan derin çizgilerle ayırır. Hobbes ve Locke kadını erkeğin kamusal alandaki rollerini ikisi arasındaki sözleşmeye bağlarken, Rousseau ise farklı doğalarına dayandırır. Erkek, politik bir toplumla bütünleşirken, kadın bu toplumun gerekleri ile doğa arasındaki köprüyü oluşturur. Kadınların kamusal alana çıkması “farklılığa” ve “özel eğilime” yol açacağından, kadınlar Genel İrade’ye zarar verecek, hem de güçlü olan erkekler tarafından ezilecektir. Erkeklerle rekabete giremeyeceklerinden baskıya uğrayacaklardır. Kadınların en önemli görevi, çocuklarını iyi bir vatandaş olarak yetiştirmektir. Kadınlar, böylece sivil topluma daha az bencil, kavgacı ve çıkarıcı bireyler kazandırmış olacaklardır. Sivil toplumda kadının kimliği aile içinde formüle edilir. Bu noktada, kadın sivil toplumun görünmeyen cephesinde kalmaya devam eder (Çaha, 2010, s.32-35).

---

¹⁷¹ Birey kavramında kadını kastetmediğini 1780’de yazdığı “Emile” adlı eserinden anlarız. Bireyin bağımsızlığını herkesten çok önemser ancak ona göre kadın bağımsız olmamalıdır. Kadınlar ikincildir, erkeğe göre tanımlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. H.B.Örs, Berktay, Güler, Bekmen, Çubukçu, Kerestecioğlu, Benlioğlu, Çakır, Öztan. (2013). 19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul. s.440-441.

Mill – “Öteki” ve “Kadın” Üzerine Düşünceleri

John Stuart Mill, öteki konusunda, insan isteğinin en güçlü yönelimi arasında “ötekilerin iyi niyetinden daha çok istendiği görülen şey yoktur” der (Monk, , 2004 s.425). “Kişiler birbirlerinden ayrıldığı sürece... Mill’e göre kişisel çıkar, ortak çıkarlara karşı zorunlu olarak önlem oluşturmaya başlar. Mill, tündengelim yapısı içerisinde kadınların çıkarlarını erkeklerin çıkarlarının içine yerleştirmiştir” (Monk, , 2004 s.426).

Mill’in, Harriet Taylor ile tanışması ve evlilikleri, düşünürü kadın hakları konusunda farklı yönelimlere ve anlayışlara götürmüştür. Mill’in bu düşünceleri şu şekilde özetlenebilir: Evlilik açık biçimde haklar ortaya çıkarır. Evlilikte, eşlerin yerine getirmedikleri yükümlülükleri ve hakları sözleşme ile elde edebilirler. 1861’de yazıp, 1869’da yayımladığı, “*The Subjection of Women*” adlı eserinde kadınların çeşitli alanlardaki sorunlarını doğrudan ele almıştır. Mill, bu arada 1867’de Westminster’da parlamento üyesi olarak kadınların oy hakkı için ilk kez bir tasarı sunmuştur (Monk, 2004, 469).

Harriet Taylor Mill, her insanın kendi topraklarında aynı haklara sahip olmasının yanında, kadınların oy hakkına sahip olduğu bir devlet yapılanmasının gerekliliğini işaret etmiştir. Sivil ve siyasi haklar için, hiçbir cinsiyet ayrımı olmadan devletlerin anayasalarında yer almasının toplumsal cinsiyet açısından önemini vurgulamıştır. Kadınların eğitim ve çalışma haklarının elde edilmesi için mücadeleler vermiştir. Eğitim ve çalışma yaşamında kadının yer alması ile birlikte toplumun kalkınmasının tam anlamı ile olabileceği üzerinde durmuştur. İngiltere başta olmak üzere evli insanları etkileyen mülkiyet hakkının her birey gibi kadına da hak haline getirilmesinin devletlerin sorumluluğu olarak görmüştür (Mill, 1994, s.178-179). Harriet Taylor Mill ile John Stuart Mill, 19.yüzyılın ortalarında kadın – erkek dayanışmasının güzel ve anlamlı bir örneğini sergilemişlerdir.

Mill, 1850 öncesinde çalışma yaşamında olan huzursuzlukların kadınları nasıl etkilediğini topluma anlatmaya çalışmıştır. Toplumsal konularda, kadınların birlikte hareket etmesini sağlamıştır. Çalışma yaşamı içerisinde kadınların bulunmasının toplumsal gelişime katkılarını anlatmıştır. Bu tür toplumsal katkılara değinirken, kadınların çalıştıkları yerlerde aldıkları cezalar yüzünden, tezgahlara dokunmaya korktuklarını da yazılarında ifade etmiştir. Kadınların, çalışma yaşamında desteklenmelerinin onlara güven sağlayacağını ve işleri çok daha çabuk öğrenebileceklerini sık sık dile getirmiştir (Dublin, 1975, s.100). Mill, çalışma

yaşamına katılan kadınların toplumun sorunları ile yakından ilgilendiğini, siyasal yaşama yönelme eğilimlerinin arttığını da ortaya koymuştur.

Mill, kadın - erkek eşitliğinde dönemi düşünürlerden daha köklü istemleri yüreklilikle yansıtmıştır. Kadının, toplumdaki yerini anlatan çok yönlü çalışmaları düşün dünyasında ses getirmiştir. İnsanoğlunun ilerlemesi için, sadece erkeğe değil, aynı hakların kadına da tanınması gerektiğini, toplumların gelişmesinin buna bağlı olduğunu ifade etmiştir (Shipka, 2009, s.7). Mill'e göre, gelecekte kadınların çeşitli alanlarda uzmanlaşması, toplumları ileriye götürebilecektir. Kadın ve erkek arasında eşitliğin sağlanabilmesi, toplumda doğal bir sosyal konumu beraberinde getirecektir. Mill, yaşadığı dönemde, bu eşitliğin olumlu sonuçlarını haklı çıkaracağını belirtmiştir. Evliliklerde de eşitliğin gözetilmesini, erkeğin toplumda tek başına başarıya ulaşabilmesinin mümkün olmadığını, ailelerde işbölümünün gerekliliğini de vurgulamıştır (Shipka, 2009, s.8).

Mill, kadınların eşitliği konusunda, İngiltere'nin hukuk sisteminin kadınları köle haline getirdiğini mantık çerçevesinde ve ikna edici bir söylemle savunmuştur. İngiliz hukuk sisteminde kadının yeri konusunda muhalefet etmiş ve kadınların hukuki durumlarının revize edilmesi için çalışmıştır. Karı-koca eşitliğini savunmuş ve ailenin toplumun en güçlü parçası olduğu vurgusunu yinelemiştir. Özellikle anne ve öğretmen olarak kadınların toplumda önemli bir unsur olduğunun altını çizerek, sosyal ve siyasal hakların erkeklerle birlikte kadınlara da verilmesinin mücadelesini yapmıştır (Mill, 1994, s.1). Kadınlara verilmeyen sosyal ve siyasal hakların erkekleri toplumda aşağıya çekeceğini, kadınla erkeğin dayanışması gerektiği uyarısında bulunmuştur. Kadınların kamusal alana girmesini engelleyen olumsuz söylemlerin toplumları geriye götüreceğini ve güvensizlik ortamının oluşabileceğini ortaya koymaya çalışmıştır. İlk kez 1867 yılında, *adam* kavramı yerine; Avam Kamarası'nda *kışi* ifadesinin kullanılmasını önermiştir (Mill, 1994, s.1-2).

Mill, 1869'da yazdığı *Kadının İkinciliği* adlı eserinde kadının, erkek gibi, ekonomik, kültürel ve siyasi haklara sahip olmasını işlemiştir. Ailedeki işbölümünün rızaya dayanması gerektiğini vurgulamıştır. Kadın evlenerek bir meslek seçmiş olur ve evinin işletmeciliğini üstlenir. Mill, erkekle kadına aynı haklar verilse de kadının yapısı gereği annelik ve evini tercih edeceğini söyler (Çaha, 2010, s.64). Mill'in, "Kadının İkinciliği" adlı eseri, eşitlikçi feminizmin öncülerinden Wallstonecraft'ın "*Kadın Haklarını Savunma*" adlı eserine dayanır. Bu eserde, kadına eşit bir eğitim ve kamusal alana girme imkânının verilmesi ile onların da

erkeğin toplumsal statüsüne kavuşacağı tezi işlenmiştir (Türköne, 2010, s.573). Mill, “bir toplumun uygarlık düzeyini öğrenmek isterseniz o toplumdaki kadının durumuna bakınız” diyerek kadının toplum için ne denli önemli olduğuna vurgu yapmıştır (Ergin, 2013, s.67).

F. A. Hayek – “Öteki” ve “Kadın” Üzerine Düşünceleri

20.yüzyılda İskoç Aydınlanması geleneğini kendi liberal anlayışının temeli yapan Friedrich A. Hayek, Avusturyalı ekonomist ve siyaset felsefecisidir. II. Dünya Savaşı sonrasında liberal düşüncenin tazelenmesinde ve klasik liberalizme ilgi duyulmasında önemli rol oynamıştır. Piyasanın kendiliğinden düzeni içinde, bireylerin örtük bilgisini de verimli kılan yapısı ile dikkat çekmiştir (Erdoğan, 2005, s.25). Hayek, faydacılığı genel ve özel faydacılık olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Genel faydacılık, Hume felsefesine dayanır ve aklın sınırlarının tanınmasıdır. Hiçbir bireye, gruba veya eylem tarzına özel bir muamele öngörmez, herkesin uymak zorunda olduğu genel kuralların tanınması gerektiğini söyler (Yayla, 2008, s.100).

Liberal düşünürlerin üzerinde genel olarak anlaştıkları siyasi program (Hayek, 2012, s.48-49), ilk olarak birey, bireysel özgürlük ve insan hakları: Özgürlüğün bireysel bir durum olarak temellendirilmesi yani *özgür toplum*, *negatif özgürlük* bireyin herhangi bir keyfi kısıtlama olmadan özgür olduğunun kabul edilmesidir. İkinci olarak, anayasacılık ve hukukun üstünlüğü: Kişileri iktidarın keyfi işlem ve tutumlarından korumak. Üçüncü olarak, sınırlı devlet: Hukuk ve düzen sivil barış olarak ifade edilir. Biyoloji, şüphesiz doğuşundan beridir, kendiliğinden doğan düzenin bir organizma olarak adlandırmakta olduğumuz özel türü ile meşgul olmakta ise de, kendiliğinden doğan düzenlerin incelenmesi uzun süredir ekonomi teorisine mahsus bir görev olmuştur. Özellikle güdümlü bir sosyal düzenle meşgul olmak mecburiyeti, bir organizasyon olarak da tanımlanabilir. Kendi kendini üreten veya içsel (endogenous) kendiliğinden doğan düzen olarak ifade edilebilir. Klasik Yunanca’da, muharebe düzeni “bir devletteki veya bir toplumdaki doğru bir düzen” (Hayek, 2012, s.47-55) anlamına gelen kozmos’a sahip olma anlamında taxis kullanılmıştır. Kendiliğinden doğan düzenin karmaşıklık derecesi bir insan aklının hâkim olabileceği karmaşıklıkla sınırlı değildir. Bir kendiliğinden doğan düzen, bireysel unsurların kendilerini, onlardan yalnızca bazılarını doğrudan doğruya etkileyen bütün olarak hiçbir unsur tarafından bilinir olmaları gerekmeyen şartlara intibak ettirmelerinden hâsıl olduğu için, hiçbir beynin kavrayamayacağı ölçüde karmaşık hallere doğru genişleyebilir. Bir sosyal düzende her bir bireyin reaksiyon göstereceği muayyen olaylar o bireyler tarafından bilinen olaylar olacaktır (Hayek, 2012, s.48-

55). Hayek, öteki kavramını, kendiliğinden doğan düzen içinde anlatmaya çalışmıştır. Sosyal düzende bir birey, diğer bir bireye reaksiyon gösteriyor ise öteki kavramı ortaya çıkmaktadır. Sosyal düzende bireylerin birbirlerine karşıt reaksiyonlarının azalması ötekileştirmeyi engelleyebilecek olgudur.

Bütün özgür toplumlarda olan şey, insan gruplarının bazı muayyen amaçların elde edilmesi için organizasyonlarda bir araya gelecek olmasına rağmen, ayrı ayrı bireylerin olduğu kadar, bu ayrı ayrı organizasyonların hepsinin faaliyetlerinin koordinasyonu da, kendiliğinden doğan düzeni meydana getiren güçler tarafından gerçekleştirilmesidir. Aile, çiftlik, fabrika, ticarethane, şirket, çeşitli birlikler ve hükümet dâhil bütün kamu kurumları, aynı zamanda, daha kapsayıcı bir kendiliğinden doğan düzenle bütünleştirilen organizasyonlardır (Hayek, 2012, s.59). Toplum adı verilen kendiliğinden doğan düzenin, bir organizasyonun genellikle sahip olacağı cinsten kesin sınırlara sahip olması da gerekmemektedir. Büyük toplum bünyesinde, mekânsal yakınlığın veya diğer bazı özel koşulların eseri olarak mensupları arasında daha yakın ilişkiler üreten özgül topluluklar doğabilir. Birey büyük toplumun bünyesinde mevcut çeşitli organizasyonlar yanında, diğer kendiliğinden doğan alt-düzenlerin veya kısmi toplulukların da bir üyesi olabilir. Büyük toplum içerisindeki organizasyonlardan özel bir konuma sahip olanı hükümetlerdir. Hükümetler, kurallara itaati temin için vazgeçilmez bir gerektir (Hayek, 2012, s.59-63). Toplumdaki organizasyonların öteki ve ötekileştirmedeki rolünün hükümetler üzerinden okunmasının önemini dile getirmektedir.

Bireysel hak ve özgürlükler konusunda Hayek, kadın – erkek ayrımı yapmadan *birey* kavramını kullanır. Bireysel özgürlük kavramıyla, kişinin, başkasının keyfi idaresine maruz kalmadığı durumunu kasteder. Hayek'in amaçladığı liberal veya serbest toplum, içinde bireyleri diğerlerinin iradesine tabi kılma ve zor kullanmanın en aza indirildiği bir toplumdur (Hayek, 2012, s.48). Kişi özgürlüğünün ortadan kaldırılması ve toplumun bir merkezi plana göre düzenlenmesi bazı yararlar vaat edebilir ama bunların felaket getirmesi daha muteberdir. Özgürlüğün amacı öngörülebilir, tahmin edilebilir gelişmeler değil, yeni ve beklenmeyen gelişmelerdir. Hayek, özgürlüğün herhangi bir şekilde eksik savunulmasının, özgürlüğün asıl temellerini saldırıya maruz bırakacağına inanır. Özgür bir toplum için gerekli olan zorlayıcı güç, halkı belli bir şekilde davrandırma gücü değil, vatandaşların kuralları ihlal etmelerini önleme ve bu türlü fiillere teşebbüsten men etme gücüdür. İnsanlar kural rehberliğindeki davranış sınırları içinde serbest olup, sadece kuralları ihlal edenler zorlamaya maruz kalır.

Hayek, özgürlüğün tekel altına alınamayacağını, bireylerin özgür bir toplumda ve özgür bireyler olarak gelişebileceğini savlaması; özgür ortamda herkesin kabul görmesi ile öteki kavramsallaştırmasının yaşanmasının dar sınırlarda tutulabileceğini de (Hayek, 2012, s.48-55) ifade etmektedir.

Hayek, aile ahlakına verilen değer nedeniyle muhafazakârlar ile liberaller arasındaki gerilim sürekliliğinin korunduğunu belirtmektedir. Çünkü yeni liberalizm, kişinin cinsel tercihleri noktasında yasaklamalara karşı düşünceleri de bünyesinde barındırabilecek niteliktedir. Bu durum yeni muhafazakârlar için bile katlanılabilir düzeyin üzerinde ve aile yapısını bozucu etkileri nedeniyle önlenmesi gereken niteliktedir. Liberalizmin birey vurgusuna karşılık muhafazakârlığın devlet ve otorite vurgusu aslında uzlaşmaz unsurlar olmakla birlikte, toplumsal dinamiklerle oluşan kendiliğinden düzenin üstten düzenlenemezliği ile gelenek arasındaki anlayış yakınlığı ve her iki düşüncedeki kural ve düzen tutkusu eklenmeyi kolaylaştırmaktadır.

Bütün bunların yanı sıra 1973 yılının toplumsal ve siyasal ortamı, iki düşüncenin işbirliğini gerektirmiştir (Hayek, 2012, s.343-345). Çünkü başlayan ekonomik bunalım toplumsal hareketlerle birlikte liberal demokratik sistemin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. İşçi, öğrenci, kadın ve çevreci hareketlerin yaygınlaşmasıyla belirginleşen hoşnutsuzluk ve toplumsal güvensizlik sisteme yönelik meşruiyet sorununu açığa vurmuştur. Bu sorunlar, liberalizm ve muhafazakârlık içinde dönüşüm dinamiklerini harekete geçirmişlerdir. Sosyal ve ekonomik hakları, insan haklarına eklenmiş pozitif karakterdeki haklar olarak gören Hayek, her insanın insan olmak itibarıyla sahip olduğu hak iddialarını gündeme getirmiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin temel alınmasını belirterek, "toplumun birer üyesi olarak herkes(in) belli yararlaraya yönelik pozitif taleplerinin bunları sağlama ödev ve külfetini herhangi bir kimseye yüklemeksizin karşılanacağı güvencesi verilmektedir. Herkes onur ve kişiliğinin serbestçe gelişmesi için zorunlu olan iktisadi, sosyal ve kültürel haklarını...gerçekleştirmesine hakkı vardır" (Hayek, 2012, s.343-347) demektedir. Hayek, toplumsal cinsiyet konusunda kadın erkek ayırımına gidilmeden eşit davranılması gerektiği üzerinde durmakta ve kadın - erkek eşitliği üzerinden toplumsal ilişkileri ve aileyi değerlendirmektedir.

Hayek, akıl plancılığı ile insani erdemliliğin yok olduğunu savunmaktadır. Bireyci hoşgörü, düşünceye saygı, özgür düşünce, düşüncede, ifadede cesaret gibi erdemliliklerin

yerine güç ve otoriteye saygı, hiyerarşiye sadakat, izinli ve sınırlı düşünce, başkalarının düşüncelerine saygısızlık ve onu yok etme anlayışı, hak bilinci yerine görev bilinci, amaç değil araç olma istekliliğini savunan insan tipini bu sistemin ürettiğine dikkat çekmektedir. Hayek'e göre totalitarizm, yarattığı bireylerde "biz ve onlar" ayrımını yerleştirerek siyasal ve sosyal yapıyı bir savaş alanına dönüştürür. Hayek, biz ve onlar farklılaşmasının ve öteki'nin yaratılmasının "grup dışındakilere ortak bir savaş hedefi, bir grubu kaynaştıran temel tema" olduğunu belirtir. Ona göre, öteki'nin yaratılmasının asıl amacı halk yığınlarının sadece politik desteğini değil, kayıtsız şartsız sadakatini sağlamaktır (Hayek, 1998, s.180-188).

Hayek, "...tek gelişme yolu bireyin kendi özgürlüğünü sadece kendisinin planlamasıdır. Diğer tüm planlayıcı politikalar bireyin köleliğini geliştirir" (Hayek, 1998, s.296) der. Toplumun ilerletecek ve geliştirecek unsurları "birey" olarak ele almış, kadın ve erkek hakları ayrımı yerine, bireyin haklarının sorgulanmasının doğru verilere ulaşmamızı sağlayacağını vurgulamıştır.

Sonuç

Kadına dair ötekileştirme problemi, kadın hareketlerinin tarihsel sürecin hangi evresinde, hangi sorunsala, nasıl yaklaşıldığı, sorun tespitinin nasıl yankı bulunduğu noktalarında tespit edilebilir. Ötekileştirilmiş bir biçimde, toplumlarda varolma mücadelesi veren kadının yüzyıllar boyunca erkeklere göre farkındalık yaratmaları kolay olmamıştır. Buna bağlı olarak, ben, biz, öteki gibi sürekli kullandığımız kavramlar özneyi anlatırken rahatsızlık yaratmaz. Ancak, ben, biz, öteki kavramları farklılık belirtmek için vurgulandığında, toplumdaki ötekileştirmeyi çağrıştıran unsurlar olarak tepkilere yol açabilir.

Demokrasi tarihi açısından değerlendirildiğinde, birey, özgürlük, hak, adalet, eşitlik en ön sırada yer alan unsurlardır. Birey tartışmaya açıldığında, erkeğin gelişimi üzerinden açıklamaların yapıldığı, özgürlüklerin erkeğe tanındığı, adalet ve eşitliğin erkek üzerinden okunduğu bir yöntemin olduğu görülür.

Siyasal, sosyal ve ekonomik olarak toplumda erkeğin karşısında varolma savaşımı veren kadın da, öteki ve ötekileştirme kavramlarını tartışmaya başlamıştır. Kamusal alandan dışlanan ve özel alan ile belirlenen yaşamları üzerinden hak tanınan kadınlar, kamusal alanda yerlerini alabilmek için yüzyıllar boyunca çaba göstermişler, sindirilme ve baskılanma eylemlerine karşı duruş sergilemeye çalışmışlardır. Kadınların hak arayışları ve kamusal alana

yönelik verdikleri mücadeleler siyasal anlamda feminist hareketlerde yerini bulmaya çalışmıştır. Özellikle kadın hareketleri, siyasal alanda desteklenirse, amaçları doğrultusunda toplumsal hedeflerini gerçekleştirmeleri kolaylaşabilir.

Dünya demokrasi haritası incelendiğinde, İngiliz Devrimi, Fransız Devrimi ve Amerikan Devrimi haritada stratejik noktaları oluşturmalarına rağmen, bu devrimlerde etkin hak ve özgürlük savaşımı veren düşünürlerin, toplumu ayrıştırıcı bir anlayış içerisinde ele aldıkları görülmektedir. Hegel, özgürlüğün erkeğin doğasından kaynaklandığını ve kadının itaate uygunluğunu belirtir. Rousseau, “herkes eşittir” der, ancak burada herkesten kasıt erkekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Mill, bu konuda eşi ile mücadele veren ender düşünürlerden biridir. Hayek, bireysel özgürlükler konusunda 20.yüzyılla birlikte kadın erkek eşitliğini vurgulamaktadır. Günümüze yaklaşıldıkça eşitlikçi anlayışın önceki dönemlere göre, istenilen düzeyde olmasa da mesafe aldığını görmekteyiz.

Kadın hareketleri, kamusal alandan dışlanma, özel alana sıkışma, sosyal, siyasal, ekonomik hakların aileye referansla çözümü tarihsel devriminde kendisini göstermektedir. Genel olarak, düşünürlerin ortak noktası, kadını aile yaşamı içinde değerlendirmiş olmalarıdır. Bu yaklaşımla kadın, aile ile varlık sebebini bulmaktadır. Kadının görevinin öncelikli olarak aile ve çocuk bakımı olarak belirtmektedirler. Kadının kamusal alanda ezilebileceği ile ilgili ortak kanıları bulunmaktadır. Bu kanı, değişik dönemlerde, hem ataerkil bir söylemi desteklemekte hem de demokrasi mücadelesinde kadının *öteki* olarak kabul gördüğünü de işaret etmektedir. Oysa, kadın ve erkeğin toplum içerisinde karşılıklı saygı ile ötekileştirilmemeleri gerçekleşebilir.

Kadınların, *öteki* olarak görülmediği bir dünya istemleri mevcuttur. Oysa, bu konumdan bakıldığında kadına göre erkek de biz diyerek *öteki* durumunu pekiştirmektedir. Aralarındaki ayrımcılığa gerek kalmaksızın bütün üzerinden okunmanın yapılması, kadın ve erkek kadar, toplumu ve geleceği güçlü kılacaktır.

Kadın – erkek eşitliğinin siyasal alanda *öteki* kapsamında resmin tamamı üzerinden tekrar okunması ve düşünülmesi gerekmektedir. Demokrasilerde, kadının büyük resmin dışında bırakılması haklı toplumsal kaygıları da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, siyaset ve siyasal alan, konunun çözümünde önemli rol üstlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Akyol, T. (2005), Politikada Şiddet. Truva Yayınları: İstanbul.
- Alkan, T. (1993).Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık. Bilgi Yayınevi: İstanbul.
- Arslan Z. (2003). Rousseau'un Hayaletleri: Yeni Devlet Eski Söylem. Doğu-Batı Düşünce Dergisi, 6 (21) 16-17.
- Assoun, P.L. (2012).Franfurt Okulu, I. Ergüden (Çev.). Dost Kitabevi, Kültür Kitaplığı:114, Ankara.
- Benhabib, S. (2006). Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar. B. Akkıyal (Çev.), İletişim Yayınları: İstanbul.
- Berenson, F. (1982). Philosophy of Mind. "Hegel Others And The Self", JSTOR: Philosophy, Vol:57, No:219.
Erişim: [http:// www. Jstor.org/stable/4619540](http://www.jstor.org/stable/4619540).
- Butler, J. (1990). Gender Trouble, Feminism And The Subversion Of Identity, Chapman & Hall, Inc., I. Title II. Series, Printed in the United States of America.
Erişim:<http://auto.files.wordpress.com/2010/02/butler-judith-gender-trouble-feminism-and-the-subversion-of-identitiy-1990.pdf>.
- Civelek, H.Y. (2013). Kırmızı Kuşağın Kuramsallığı: Ataerkil Söylem ve Anadolu Kırsalı'nda Kadın. Doğu-Batı Düşünce Dergisi, 16 (64) 101-102.
- Coşar, S., Özman A. (2003). Siyaset, Demokrasi ve Kimlik-Fark-Tanıma Politikaları, Doğu-Batı Düşünce Dergisi, (6) (23) 107.
- Coşar, H. (2013). Tarihte ve Günümüzde Kadın. Sınırsız Kitap ve Yayıncılık: Ankara.
- Çaha, Ö. (2010). Sivil Kadın –Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum-. Savaş Yayınevi: Ankara.
- Doğan, S. (2012).Hegel: Hukuk Felsefesi'nin Önsözüne Dair, Teori ve Politika, Üç Aylık Ortak Kitap Dizisi , (59-60) 220-222.
- Dublin, T. (1975). Women, Work, And Protest InTheEarlyLowellMills: TheOppressingHand Of AvariceWouldEnslave Us, LaborHistory 16, Carfax Publishing Limited PO BOX 25, Abingdon Oxfordshire OX143UE,UnitedKingdom,
Erişim:http://invention.smithsonian.org/centerpieces/whole_cloth/u2ei/u2materials/dublin.html.
- Dursun, Ç. (2004). Hegel’de Kendilik Bilinci ve Öteki İçindeki Yolculuk. Doğu-Batı Düşünce Dergisi, 7 (28) 182-188.
- Erdoğan, M.(2005). Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni. Cilt 7. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Ergin, A. B. (2013). Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Görünmezlik”, Kadın Kitabı, M. Tekcan (Ed.). Umuttepe Yayınları: Kocaeli.
- Frued, S. (2015). Psikanaliz Üzerine.
Erişim: http://tr.wikiquote.org/wiki/Sigmund_Freud.

- Gökberk, M. (2003). Felsefe Tarihi. Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Gowan, J. (1991). Postmodernism and Its Critics, Cornell University, Ithaca and London.
- Güner, G. (2012). Kadın Hareketi: Bir Başlangıç Vuruşu, Teori ve Politika, Üç Aylık Ortak Kitap Dizisi, (58) 64.
- Habermas, J. (2012). “Öteki” Olmak “Öteki”yle Yaşamak, İ. Aka (Çev.). Siyaset Kuramı Yazıları, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Hansard, Mill J. S. (1994), “Punch, and the Debate Surrounding Female Suffrage, March-May 1994.
- Erişim:<http://projects.vassar.edu/punch/lockwoodpaper.html>
- Hayek, F. A. (1998), Kölelik Yolu. T. Feyzioğlu, Y. Arsan (Çev.). Liberte Yayınları: Ankara.
- Hayek, F.A.(2012). Hukuk, Yasama ve Özgürlük. I.Kitap: Kurallar ve Düzen. II. Kitap: Sosyal Adalet Serabı, A. Yayla, M. Erdoğan (Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Hayek, F.A. (2013).Liberalizm.
- Erişim:<http://www.ekitapyayin.com/id/005/01.htm>
- Heler, T. (1997). Yönetimde Kadın Erkek, I. Tuzcular (Çev.). Altın Kitaplar: İstanbul.
- İnce, H. O. (2010). Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar –Eleştiriler-Farklılıklar-Çözüm Arayışları.DoğuBatı Yayınları: Ankara.
- Kılıçbay, M. A.(2003). Kimlikler Okyanusu. Doğu-Batı Düşünce Dergisi, 6 (23) 162.
- Kristeva, J. (1993). Julia Kristeva's Feminist Revolutions. Hypatia A Journal Of Feminist Philosophy, 8 (3) 94-114.
- Erişim: <http://www.cddc.vt.edu/feminism/kristeva.html>
- Lacan, J. (1998). Lacan's Philosophical Anthropology, Desire is the Desire of the Other.
- Erişim: <http://www.iep.utm.edu/lacwe>.
- Lauer, Q. (1976). A Reading of Hegel Phenomenology of SpiritNew York: FordhamUniversityPress.
- Mill, H. T.(1994). Enfranchisement of Woman, SexualEquality:Writingsby John StuartMill, A. P. Robson, J. M.**Robson**(Trans.). University of Toronto Press: Toronto.
- Monk, I. H. (2004). Modern Siyasal Düşünce Tarihi, Hobbes'tanMarx'a Büyük Siyasal Düşünürler, A.E. Orman, Tolga, Y. Özer (Çev.). Say Yayınları: İstanbul.
- Öğüt, V. S.,Çeğin G. (2007).Sosyo-Tarihsel Teorinin “Sınıfla” İmtahını-İlişkisel Sosyolojik Perspektiften Yeni Bir Sınıf Kavrayışı Denemesi-. Duvar Yayınları: İzmir.

Örs, H.B. Berktaş, Güler, Bekmen, Çubukçu, Kerestecioğlu, Benlioğlu, Çakır, Öztan. (2013). 19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Rousseau, J.J. (2007).Toplum Sözleşmesi, Öteki Yayınevi: İstanbul.

Spitz, D. (1969). Antidemokratik Düşünce Şekilleri, Ş. Yalçın (Çev.) Milli Eğitim Basımevi, Devlet Kitapları: İstanbul.

Shipka, T. (1986). John Stuart Mill On Woman's Rights, Prometheus Books, Great Books in Philosophy Series (ISBN 0-87975-335-8).

Erişim:<http://wysu.org/commentary.php?recnum=217>.

Toprak, B. (2009). Türkiye'de Farklı Olmak, Din ve Muhafazakarlık Ekseninde Ötekileştirilenler, Metis Yayınları: İstanbul.

Türköne, M. (2010).Siyaset, Opus Yayınları: İstanbul.

Yayla, A. (2008). Liberalizm, Liberte Yayınları: Ankara.

Yayla, A. (2011). Siyasi Düşünce Sözlüğü, Adres Yayınları: Ankara.

**ORHAN ASENA'NIN *HÜRREM SULTAN* ADLI OYUNUNDAKİ
“HÜRREM SULTAN” KARAKTERİNİN KOSTÜM ANALİZİ**

Selda KULLUK YERDELEN¹⁷²

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gerilemenin ardındaki en önemli nedenlerden biri devlet işlerinde verilen kararlarda kadınların söz sahibi olması gösterilebilir. Orhan Asena'nın yazdığı Hürrem Sultan oyununda Hürrem'in tahta geçmek üzere olan Şehzade Mustafa'yı, türlü entrikalar sonucunda öldürtmesiyle birlikte padişahın iktidarının çöküşüne tanık oluruz. Osmanlı'nın en güçlü kadınlarından biri olan Hürrem Sultan'ın oyundaki kostüm tasarımı yapılırken karakterin başarısı, biçim-çizgi ve renkle belirlendiği gibi kumaşın doğru seçimine de bağlıdır. Hürrem'in kişiliğindeki yırtıcılığı, hırsı, sinsiliği verecek, adeta yılan görünümünü hissettirecek biçim, renk ve doku analiziyle seyirciye karakteri doğru algılatırabiliriz.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel Oyun, Kostüm Tasarımı, Stil, Doku, Kumaş, Renk, Kostüm Tasarımı, Yorum, Analiz, Kostüm Tasarımcısı

**THE COSTUME ANALYSIS OF “HURREM SULTAN” CHARACTER BY ORHAN ASENA IN HIS PLAY
*HURREM SULTAN***

ABSTRACT

It is possible that one of the most important factors behind Ottoman regression is the women's interference in the final judgements of governmental matters. In the theatre play of Orhan

---

¹⁷² Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları Bölümü, Tiyatro/Sahne Tasarımı/ İnceleme, selda.kulluk@deu.edu.tr

Asena, Hürrem Sultan, we witness the collapse of Sultan's reign because of the murder of Prince Mustafa as a result of Hürrem's contrivances. During the design period of Hürrem Sultan, one of the most powerful women in Ottoman Empire, the success of the character is connected with the correct choice of fabric as well as the form, line and the color. We can make the audience perceive the character in right way with the form, color and texture analysis which projects and the ferocity, ambition and insidiousness even the snake like aspect of Hürrem's personality.

Keywords: Historical Play, Costume Design, Style, Texture, Fabric, Color, Costume Design, Interpretation, Analysis, Costume Designer

Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyılın ikinci yarısında iç çatışmalarla gücünü yitirmeye başlamıştır. İmparatorluğun duraklamasında ve gerilemesinde en büyük rolü oynayan nedenlerden biri de kadınların bir yüzyıla yakın bir süre devlet işlerine karışmaları olmuştur. Hasekilerin ya da validelerin devlet işlerinin içinde yer almaları, Osmanlı'yı dünyanın en büyük imparatorluğu haline getiren Kanuni Sultan Süleyman zamanında Hürrem Sultan'la başlamıştır.

Resim 1. Hürrem Sultan'ın Portresi

Hürrem'in, Süleyman'ın haremine kesin olmamakla birlikte cülus hediyesi olarak sunulduğu biliniyor. Hürrem, büyük olasılıkla, o sırada Polonya'nın parçası olan Batı Ukrayna'dandır. Polonya'da anlatılanlara göre, Rutenyalı bir rahibin Tatar yağmacıları

tarafından esir alınan Aleksandra Liroswska adlı kızıdır. Avrupalılar ona Roxelona demiştir.(Peirce, 1993: 77) (Bkz.Resim 1)

Saraya getirilen güzel bir Rus kızı, bütün cariyeler için asabılık gösteriyordu. 17 yaşında bir genç kız tek düze ve boğucu bir hayattan bıkmış, her fırsatta isyan ediyor, hırçınlık gösteriyordu. Bir gün asabiyeti büsbütün artmış, tahammül edilemeyecek hale gelmişti. Bu huzursuzluklardan Sultan Süleyman da haberdar edilmişti. Padişah, Roksalan'ın asabiyetine hayret ediyor, genç kızı huzuruna çağırıyordu. Roksalan, güzelliğinden ve gözlerinden taze göğüslerinden başka kuvveti olmadığını düşünemiyordu. Kadınlık gururu ile isyan etmiş, ülkeler fetheden Kanuni Sultan Süleyman' a hırçınlanıyor, tatlı, ruhu mest edici bir seda ile şikâyetler ediyordu. Sultan Süleyman şaşkın, hayret içinde bakıyordu. Roksalan'ın hiddetine, gözlerinin asabiyet içinde parlamasına, tavırlarındaki cürete tutkun oluyordu. O günden sonra Roksalan, sarayın en güzide, en sevimli simasını teşkil ediyor, Hürrem Sultan cazibesiyile, tavırlarıyla Sultan Süleyman'ın gönlüne sonsuza dek hâkim oluyordu. (Refik, 2000: 55)

Süleyman, Roksalan ile yukarıda anlatılan ilk karşılaşmasında, böylesine yakınlığı, duygusallığı ve içtenliği hiçbir kadında görmediğinin farkına varır. Kurnaz Rus kızının ismini de bu karşılaşmada koyuverir:

*Biraz soluklanmak için durdu, genç kızın iri lacivert gözlerine uzun uzun baktıktan sonra:
-Sana yakışan bir isim bilürüz,dedi. Hürrem koruz ismini, bundan böyle Hürrem'siz, bilesiz ve unutmayasız bir tanem! (...)
-Hürrem ne demek sevgili Şehzadem?
-Senin gibi can yakıp yürek tutuştururcasına gülen demektir. (...) (Meram, 1997: 204 – 205)*

İsmi Türkçede “şen” anlamına gelen Hürrem'in cariyeye olarak başlayan ve hasekiliğe uzanan yolculuğu, 1521'de ilk çocuğunun doğumundan sonra 1558 yılında ölümüne kadar uzanır. Bu da Süleyman'ın saltanatının hemen hemen tümü demektir. Bu kariyer, daha önceki geleneğin üç ana özelliğinde, yani sultan annelerinin cariyeye statüsü, bir anne- bir oğul ilkesi ve şehzade annesinin, oğlunun sancak beyliğinde yanında bulunması özelliklerinden tam bir kopuş gösterir.

Bir cariyeye ile evlilik yaparak, geçmiş gelenekten radikal kopuş, Süleyman döneminin en önemli yeniliğidir. Süleyman'ın Hürrem ile yasal evliliği, onun ilk köle cariyeye olması nedeniyle eski geleneklerin çığnenişidir. Dönemin diğer değişikliklerinin altında yatan neden, sarayda tek bir kadının sürekli yükselişidir. Güzel konuşan, yazan ve kurnaz olan bu kadın Sultan Süleyman'ı kendine bağlamayı başarmıştır.

Orhan Asena'nın yazdığı Hürrem Sultan oyunu ise Kanuni Sultan Süleyman'ın son yıllarında geçer. 1950 kuşağı yazarlarından olan Orhan Asena, oyunlarının genelinde bize insanın toplumla olan etkileşimine, bu etkileşim içinde kırılan, ezilen ve hatta yok olan bireye yönelmiştir. Hümanist bir anlayışla insandan yola çıkarak yazdığı oyunlarında bazen gündelik

yaşamda sokakta karşılaştığımız insanı (*Fadik Kız, Ayla Öğretmen, Yalan, Gecenin Sonu*) incelerken, bazen de tarih sayfalarında yerini almış liderlerden, hükümdarlardan ya da efsaneleşmiş kişilerden (*Gilgames -Tanrılar ve İnsanlar, Simavnalı Şeyh Bedrettin, Şili'de Av, Tohum ve Toprak*) yola çıkmıştır. Yazarın insandan yana oluşuyla toplumu yadsıdığı düşünülemez. Aksine, insan ve toplum ilişkilerinde insan doğasına daha uygun bir dünya yaratmak yönünde toplumu değiştirme amacı gütmüştür. İnsanı her yönüyle tanıtırken toplumla çatışmasını da sergilemiştir. Toplumdaki insanın baskılanışı ve sonunda başkaldırışı, iktidar hırslarının getirdiği yıkımlar gibi temaları başarıyla oyunlarında işlemiştir (Saraç, 1970:147):

Tarihten sahneye getirilecek pek çok şey vardır. Birtakım kişiler, birtakım olaylar, birtakım sorunlar, birtakım düşünceler vb. ama bana öyle geliyor ki bütün bunları sahneye getirirken bir seçim yapmak zorundayız. Neyi getirebiliriz? Nasıl getirebiliriz? Birtakım kişiler var tarihte, bunların hangilerini seçmeli? Elbette günümüzde yaşayanı, şu adla ya da bu adla, şu yanıyla ya da bu yanıyla yaşayanı. Yalnızca yaşamayı yetmez. Bu yaşantı çağımızı, insanını etkileyebilmeli. Hele toplumumuzu etkileyebiliyorsa daha iyi. (Asena, 1998 a:9)

Tarih sayfalarından aldığı kişiler arasında olan Kanuni Sultan Süleyman'ın da yıkımından etkilendiğini ve bu nedenle de Hürrem Sultan oyununu yazdığını söyler. Oyunun konusu Hürrem'in tahta geçmek üzere olan Şehzade Mustafa'yı, türlü entrikalar sonucunda öldürtmesidir. Oyunda devlet işlerinde kadınların ne kadar önemli olduğu görülür. Mustafa'nın en yetkin, yetenekli şehzade oluşu, Kanuni'nin ona büyük sevgi ve güven duymasına karşın onu öldürtmesi, Şehzade'nin komploya kurban gitmesi gibi durumların etrafında Osmanlı Sarayı'ndaki iktidar hırsı irdelenir. Diğer taraftan da bu ortamda koca bir imparatorluğu yönetme görevini yürüten Kanuni'nin iç dünyası verilir. Oyunda Osmanlı'nın bu büyük padişahının tarihsel kişiliğiyle birlikte, onun bir baba ve yaşlı bir insan olarak güçlü ve zayıf yönleri de açığa çıkar. Orhan Asena, 1982 yılında İstanbul Şehir Tiyatrolarında oyunun broşüründe yaşlanmaktan korkan bir büyük padişahın durumunu şöyle yazar:

Tarihimize, daha doğrusu dünya tarihine Büyük Süleyman ismiyle geçmiş bir insan var. Aşağı yukarı bir devre adını vermiş bir büyük insan. Bu kudretli insanı oyunun bir sahnesinde Cihangir ile o sakat, o zavallı şehzadeyle şöyle dertleşirken görürüz: “ Şu görebildiğin kadar, onun ardında göremediklerin, göremediklerinin ötesi, ondan da öte... Bütün bunlar benim oğul ve ben rahat değilim. Bir buyruğumla dağı taşı donatabilirim, krallıkları feshedip, krallıklar dağıtabilirim... Dost düşman bana Büyük Süleyman der. Ve ben senin şu çocuk, şu masum gözlerine korkusuz bakamam. İşte benim devletim, gücüm. İşte bir tiyatro kişisi... Diyebilirim ki Kanuni'yi bu bize benzemeyen yönüyle bu alelade insan tarafıyla yakalayamamış olsaydım, bu piyese başlamazdım. “ İhtiyarlık ne zaman hissettirir kendisini bilir misin oğul? Bir yalnızlık, bir terkedilmek korkusuyla geldiği zaman.” İşte bu dram bu kompleksten doğuyor ve gelişiyor. Yaşlanmakta olduğunu hisseden bir büyük tacidarın kompleksi bu. Ama ne kadar insanca.

Bir insan düşünün, dedesinin başındaki tacı çekip almış. O yalnız bunu değil, tacını kaybedenin etrafının nasıl birden boşalverdiğini görmüş. Bir gün sıranın kendisine geleceğini ürpertiler içinde düşünüp durmuş. Ve nihayet işte ihtiyarlık kapıyı çalmak üzere... (Asena, 1982: 2 – 3)

Sevdiği kadına olan tutkusu onu kendi oğlunu öldürtmeye kadar götürmüş ve bu da sağlığını iyice kaybetmesine neden olmuştur. Böylece parlak bir devrin kapanmasına tanık oluruz. 1959 yılında Hürrem Sultan oyununu yazma nedenlerinden birini de “1959’da Demokrat Parti’nin içinde yaşadığı karışık durumdan yola çıktım. Böyle bir karmaşa içinde verilecek kararın yanlışlığı ve iktidar hırsının insanlar üzerindeki etkisi benim için önemli bir malzemeydi. Vurgulamak istediğim ise iktidar hırsının dün de bugün de var olduğunu belirtmekti.” diye açıklar. (Asena, -röportaj- Şubat 1991, Ankara)

Oyundaki en önemli bir diğer ana karakter de Hürrem Sultan’dır. Turan Oflazoğlu’nun yazdığı Kösem Sultan oyununda Kösem’in iktidar uğruna canavarlaşan bir kadın olarak verilmesine karşın, Hürrem Sultan’ın, iktidarda olmadan entrikalarla devlet üstündeki kararlara karışabilmesi verilir. Sahnede olsun ya da olmasın oyun boyunca her sahnede onun soluğu hissedilir. Hürrem bir yanıyla anne dürtüleriyle hareket eden kadın olarak karşımızdadır. Diğer taraftan da Mustafa başa geçtiğinde kendisi ve çocukları öleceği için entrikalarla başkalarını öldürterek canlarını korumuş olur:

Bayezit: (Anlamaya çalışır gibi) İyi ama valide, hak da sıra da onun değil mi? Yaşça da başça da bizden ileri olan o. (Samimi) Hem Osmanlı tahtına hangimiz onun kadar yaraşırız? Onun kadar şeref veririz?

Hürrem: (Parlayarak) Hıh... Taht... Tahtı düşünen kim? Taht umurumda mı benim oğlum? Ben tahtı değil, sizi, sizin başlarınızı düşünürüm. Onun tahtının bedeli niçin siz olasınız? Niçin benim oğullarım olsun? Bana ne Gülbahar’ın oğlundan? (Asena, 1998 b: 127)

Hürrem Sultan, içindeki iktidar hırsının kuvvetli oluşundan dolayı yaşamını ve etrafındakilerinin yaşamlarını kendi istekleriyle yönlendirir. Elde ettiklerinde güzelliği, zekâsı, dişiliği, önsezilerini kullanabilme yeteneği yatmaktadır. Kanuni’nin aşkından yararlanarak, gün geçtikçe sarayda her engeli sabırla aşar ve her şeyin zamanını bekleyerek kadınsı bir kurnazlıkla politikasını yürütür.

Hürrem: (Kızına döner, şu anda samimi bir dertleşme ihtiyacındadır.) Şimdi sen de kadınsın kızım. Ne demek istediğimi daha iyi anlayacaksın. (Dalgın) Bu saraya ilk getirildiğim günü hatırlarım. Cahil bir kızdım. Güzelliğimden başka silahım, güzelliğimden başka çeyizim yoktu. Gülbahar ise kudretinin en göz kamaştırıcı devrindeydi. Hünkârın birinci kadınıydı. Mustafa gibi bir oğul doğurmuştu. Herkes ona daha şimdiden geleceğin Valide Sultanı gözüyle bakıyordu. Bir gece Hünkâr namazdan sonra mendilini omuzlarım üzerine bıraktı, önümde parlak bir yol açmıştı; parlak ama tehlikeli. Ben tek başıma aciz bir kadın, güzelliğim hem bahtımın, hem de mevtimin sebebi olabilirdi. Sen olsaydın ne yapardın?

Mihrimah: (Düşünceli) Bilmem sultanım.

Hürrem: (Ona küçümseyerek bakar.) İşte aramızdaki fark. Sen her neye sahipsen, hazır

buldun, her istediğin sana verildi, ben her ne elde ettiysem, karşılığında hayatımı koydum ortaya. Daima tehlike içinde yaşamak, daima etrafımda düşmanlık görmek beni böyle yırtıcı yaptı. Benim burnum tehlike kokusunu bin fersah öteden alır. Sen bu hissi anlayamazsın.
(Asena, 1998 b: 124)

Hürrem'in oyunun başında verilen "...korkuyorum" repliğiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun belirsiz düzeni içinde gelecek kaygısıyla olan tedirginliği verilir. Bu tedirginlik ve çelişki Mustafa'nın öldürülmesinden sonra daha da artar.

Hürrem: (Yalnız kalmıştır) Tanrım ben neredeyim? Biz neredeyiz? Niçin buradayız? Bu kanlı girişimin ortasında ve başında niçin ya ölmek ya da öldürmek zorunda kalıyoruz? Bu kimin yanlış hesabı? Kimin suçu? (...) (Asena, 1998 b: 135)

Korku, suç ve güvensizlik kavramları oyun boyunca ve özellikle de Mustafa'nın ölümünden sonra karşımıza çıkar:

Bayezit: (Kahredici bir ıstırap içinde) O bizim ışığımızdı, sen söndürdün. O bizim ümidimizi sen mahvettin (Ruhunun bütün isyanını haykırarak) Şimdi ne olacak bilir misin ha? Şimdi ne olacak? Öz evlatların birbirine düşecek. Birbirimizi yiyeceğiz. Düne kadar kendimi emniyette hissediyordum. Mustafa'nın ismi dahi hayatımızın teminatıydı. Şimdi kime güveneceğim ha? Kime?

Hürrem: (Oğlunu kucaklamak ister.) Oğlum.

Bayezit: (...) Babamıza mı güveneceğim? O Mustafa gibi yiğit, Mustafa gibi eşi bulunmaz bir evlada kıydı, gözleri beni mi görecek? Yoksa Selim'e, o sarı yılanı mı güveneyim istersin. Şimdi ne olacak bilir misin valide? İlk fırsatta ya Selim beni gırtlaklayacak, ya da ben onu. (Hürrem hıçkırır.)(...) (Asena, 1998 b: 188)

Sözünü ettiğimiz bu üç kavramın insan psikolojisindeki yaptırımlarına tanık oluruz. Mustafa'nın ölümüne halkın gösterdiği tepki ve şair Yahya'nın Mustafa'yla ilgili söyledikleri, Kanuni'nin hatasını anlamasına sebep olan sahnedir. Kanuni oyunun sonunda düşünmek için odasına çekilirken, iyice çökmüş bir padişahın silüetini çizmektedir.

Kanuni: (...) Serbest bırakın onu. (Yahya'yı serbest bırakırlar.) Ötekileri de. (Yahya selamlar ve çıkar.) (Kanuni Rüstem'e döner.) Onlar bize ayna tutarlar Rüstem.(Batıcı bir alayla) Yüzün temizse bak, değilse kaçın. (Çok üzgün)Ben o aynayı birkaç kere kendime tuttum Rüstem, ne söyler bilirim, (Hürrem'e döner, manalı) Artık ihtiyarladım Hürrem, aynalardaki eski yüzümü bulamıyorum. Sen bulabiliyor musun? (Rüstem'e döner.) Ya sen? (Güler, ağır, korkunç bir gülüştür bu.) Aynalardan korkunuzu anlıyorum. Tez ışık getirin bana. (arkasında diğerleri olduğu halde salona çıkmıştır. Bu sırada iç oğlanlardan biri, iki elinde iki şamdanla gelir, hünkârın önünde ilerlemek ister.)

Kanuni: (İç oğlanın elinden şamdanları alır.)Hayır, ışığımızı kendimiz götürmek isteriz.

Hürrem: (Koşar, hünkârın elinden şamdanları almak ister.) Hünkârım...

Kanuni: (Onu da kenara doğru iterek) Sen de şöyle kenarda dur. (Merdivenlere doğru yürürken) Yalnız kalmak istiyorum bu gece. Yalnız kalmak ve düşünmek. (Bu kelimedeki

*harikulade manayı sanki birden keşfedivermiş gibi birkaç kere tekrarlar)Düşünmek ...
Düşünmek ... Düşünmek ... (...)* (Asena, 1998 b: 197)

Hürrem Sultan'ın kendi hayatının tehlikeye girdiğini gösteren "...Korkuyorum" diye fısıltıyla söylediği repliğiyle oyun son bulur.

Metinde repliklerdeki ipuçları, yönetmen, oyuncu ve tasarımcılara nitelendirme ve görsel izlenim için geniş bir olanak tanımaktadır. Bir oyunun tasarım ve yaklaşım düşüncesinde, yazarın düzenlediği olay örgüsü, karakterler, diyaloglar, temadan yola çıkılarak, yönetmenin bakış açısından geçerek çizgi, renk ve doku kullanımının bunlarla ilişkilendirilmesi yatmaktadır. Kostüm tasarımcısı estetik düzeyde gerçekleştirdiği kostümlerle oyunun stilini, görünen ruh halini ve konusunu güçlendiren çeşitli düşünceleri açıklar. Tiyatro kostüm tasarımının sanatsal ve entelektüel meydan okuma olduğu bilinci ile dönem kostümlerini tasarlamaktan çok öte bir yerdedir. Kostüm tasarımcısı, sahnedeki karakterlere öyle giysiler giydirmelidir ki, seyirci oyuncuyu çabucak algılayıp, o karakterin oyundaki kişiliğini, sosyal statüsünü, cinsiyetini, yaşını, ... vb. özelliklerini kavrayabilsin ve yorumlayabilsin.

Bu düşüncelerden hareketle, Hürrem Sultan'ın kostüm analizinde oyunun başından sonuna tüm kostüm değişimlerinin anlatılması yerine biçimde, renkte ve dokuda tasarımcının yola çıkacağı noktalar gösterilecektir. Oyuncunun silüetini, hem kendi konuşmalarında söylediği erk için yırtıcı, dişi, güzel, zekâ sahibi oluşunu hem de Ahmet Refik'in söz ettiği hırçınlığını kostümde uzun kol ağzlarını pençeye dönüştürerek verebiliriz. Entrikacı ve aynı zamanda yılsansız kişiliği, uzayan eteği; dişiliği, göğsünde yılanbaşını andıran dekolteyle getirilebilir. Böylece, Hürrem'in kostümünde, eteklere, kollara yapılan eklemeler ve uzunluklarla bir süre sonra her şeyin kendi ayaklarına dolanacağı düşüncesi de vurgulanabilir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gerilemenin ardındaki en önemli nedenlerden biri devlet işlerinde verilen kararlarda kadınların söz sahibi olması ile ilgili ileri sürülen tezi, tasarım yaklaşımındaki bu stilize kostümle seyirciye daha iyi algılatırabiliriz. (Bkz. Çizim 1)

Resim 2. Hürrem Sultan'ın Portresi

Renk olarak çözümlendiğinde, Hürrem Sultan'ın hırsını, zekâsını, dişiliğini, yırtıcılığını vermek için kırmızı renk kullanılmalıdır. (Bkz. Çizim 1). Bu rengin tonlarındaki kışkırtıcılık, kan, heyecan, gerginlik, öfke, cesurluk gibi özellikler Hürrem'in karakter analizinde yer verilmesi, altı çizilmesi gereken özelliklerdir. Bu rengi kendisinin portrelerini yapan ressamın da seçmiş olduğunun bir rastlantı olmadığını düşünürsek yanılmayız. (Bkz. Resim 1–2) Metinde Mustafa'nın ölümünden sonra Bayezit'in Hürrem'e söylediği sözlerdeki ipucu Hürrem'in kırmızı kostüm rengini doğruluyor.

Bayezit: (Şiddetle iter onu) Sana mı? Haydi oradan. Kan kokuyorsun. (...) (Asena, 1998 b: 188)

Kanuni Sultan Süleyman döneminden önce olduğu gibi onun sarayının içindeki taht kavgaları ve ölüm kalım savaşları da çoğu masum kişinin kanının akmasına neden olur.

Hürrem: (Yalnız kalmıştır.) (...) Mustafa değerlidir bilirim. Mustafa hiç değilse şimdilik masumdur, bilirim. Ama bu kanlı çark içinde ya onun başı, ya bizim. (Asena, 1998 b: 188)

Mustafa'nın ölümünden sonra kırmızı renkli kostümlerin yerini geleceğin ne getireceğini bilememenin verdiği belirsizlik ve karanlığın vurgulanması için siyah renk gibi koyu tonlarda kostümlerin alması daha doğru olacaktır. Oyunun sonlarına doğru giydirilen koyu tonlarındaki kostümler, Hürrem'in karanlık tarafının Osmanlı'nın çöküşüne yol açması ve bununla birlikte Şehzade

Mustafa'nın babası Kanuni tarafından öldürtülmesinde oynadığı rolden beslendiğine vurgu yapacaktır.

Bayezit: (Bağırarak)Yalan mı ya? Sandınız ki onun ölümüyle her şey düzelir, hepimiz biraz daha aydınlığa kavuşuruz. (Annesinin bileklerinden yakalayıp pencerenin önüne getirir.) Bak valide, şu inen akşamı görüyor musun? Şu karanlığı? Karanlığı bekleyen şu korkunç adamları? Al-i-Osman'ın kaderi böyle olmamalıydı, babamızın kaderi böyle olmamalıydı. (Asena, 1998 b: 188)

Bir tiyatro gösterisinde doğru kostümün içindeki karakterin başarısı kumaşın doğru seçimine de bağlıdır. Tarihsel oyunların gelişen ritmine baktığımızda, padişah ve saray erkânının kendine özgü konuşmaları, hafifçe fısıldanan diyaloglardan bağırarak dışa vurulan sözel çıkışlara doğru hareketle sağlanan ritimle karşılaşılır. Ritim sürekli gerilimden rahatlamaya doğru gelişerek seyirci bundan sonra hangi ritmik modelin geleceğinden emin olamaz. Kostümdeki kumaşlarda da bu gerilimleri, karşıtlıkları, psikolojik durumlardaki değişimleri vurgulayacak doku seçimi önem kazanmalıdır. Genellikle tasarımcıların tarihsel oyun uygulamalarında gördüğümüz ve eleştirdiğimiz kostümlerinde tamamen dönem özelliklerini getirmeleridir. Bir karakter üzerinde çok çeşitli doku yüzeyi ve desen bulundurmaktan kaçınmak gerekmektedir. Örneğin kaftan için kullanılacak zengin sırmalı ve desenli kumaş, kostümün çizgisini aşmamalı ve onun toplam renk tonuna uymalıdır. Dokuda yalınlık sağlandığında, oyundaki aksiyon ve karaktere göre doğru yerleştirilen çizgi ve renk de önem kazanacaktır.

Orhan Asena'nın Hürrem Sultan adlı oyunundaki doku analizinde ise oyun ritmindeki gerilimleri yansıtabilecek karakterlerin içinde, özellikle Kanuni'nin ilk sahnelerdeki başarılı bir seferden dönen güçlü padişah etkisine karşı kişiliğindeki yaşlılık ve baba-oğul arasında kalışıyla ortaya çıkan keskin değişimler dokusal etkide de ani değişimlere gidilerek sağlanabilir. Hürrem'in kişiliğindeki yırtıcılığı, hırsı, sinsiliği verecek adeta yılan görünümünü bize hissettirecek doku ve parlaklık yakalanmalıdır. (Bkz.Çizim 1) Kostümünde dokuyu oluştururken yardımcı olan ve sosyal statüyü daha çok belirginleştiren yılan görünümlü kemer ya da başlığa yer verilebilir. Saçları oyunun ilk perdesinde sıkı bir topuzla toplanırken son perdede güvensizliği ve korkuyu vermek için gevşek bir topuzla toplanabilir.

ORHAN ASENA'NIN "HÜRREM SULTAN" OYUNU
"HÜRREM SULTAN" KARAKTERİ

Çizim 1. Orhan Asena'nın "Hürrem Sultan" Oyununda Hürrem Karakterinin Kostümlerinden Biri

Hürrem Sultan gibi karakterlerde iç elbiselerinde kemerler, kaftanlarının yakalarında broşlar ve kulaklarında küpeler kullanılarak sarayın ihtişamı vurgulanabilir. Kadınlardaki bu mücevherlerin hepsini birden aynı kostümde vermek yerine, bir sahnedeki kostümünde kemerle sağlanan dokusal zenginlik diğer perde de küpe ya da broşla sağlanarak çeşitlendirilmelidir.

Türk tarihsel oyunlarının kostüm tasarımında, tüm tiyatro oyunlarındaki gibi tasarımcının öznel bakış açısı olan yorumu içerir. Yukarıda Hürrem Sultan için yapılan analizde olduğu gibi her yorumda o sanatçının dünya görüşü, estetik anlayışı, oyuna kişisel yaklaşımı ve değerlendirmeleri yatar. Oyunun her defasında yeniden sahnelenişinde yeni bir senteze gidilir. Tasarımda amaç, gövdesel göz alıcılık, gösteriş, kostüm tarihi bilgilendirmesine ya da bir müze gösterisine girilerek karakteri idealize etmek olmamalıdır.

Orhan Asena, tarihe yönelişinde, tarihin bugünlerdeki uzantısı ile bugünün tarihteki uzantısı ve gelecekte de iktidardakilerin karşılaşılabileceği entrikaların olabileceği konusunda bizleri uyardığı amaçlamıştır. Böyle olunca da ortaya çıkartılan kostümlerde geçmişe sıkı bir bağlılık olmamalı; hem geçmiş, hem bugün hem de yarın yansıtılmalıdır. Burada çizilen kostüm tasarımı yorumu stilize özellikler taşımaktadır. Ama ister klasik , dışavurumcu, ister grotesk ya da postmodern olsun bir kostüm tasarımcısı önerilen renk, biçim ve doku tercihlerini kendi estetik süzgecinden geçirecektir. Daha önce de aktarıldığı gibi, oyunun kostüm tasarımları gerçekleştirilirken yönetmenin oyun boyunca aktarmak istediği tema ve duygulardan yola çıkılarak yeni bir senteze gidilir. Her yeni sentezde ya da yorumda bugünün izleyicisini yakalamak hedeflenmelidir. Böylece seyirci, görsel açıdan çarpıcı, sarsıcı kostümler ve farklı bir atmosferde oyunu izlediğinde, bugün de gelecekte de aynı olayların yaşanabileceğini anlamış olur. Kostümdeki göstergeler doğru olursa ve bu da pürüzsüz bir oyunculukla tamamlanırsa, tarihsel oyun görsel olarak seyirciyi hoşnut edecektir, tıpkı oyunun özel olarak hoşnut edici olduğu gibi.

KAYNAKÇA

- Akşit, İlhan, *Osmanlı'nın Gizemi Harem*, (2000) İstanbul, Akşit Kültür ve Turizm Yayıncılık.
- Asena, Orhan, *Tohum ve Toprak*, (1998 a), Ankara, MEB Yayınevi.
- Asena, Orhan, *Kanuni Sultan Süleyman Dörtlemesi*, (1998 b), Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Meram, Ali Kemal, *Padişah Anaları ve 600 Yıl Bizi Yöneten Devşirmeler*, (1997), İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Peirce, Leslie P., *Harem- i Humeyyun*, (1993), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Refik, Ahmet, *Kadınlar Sanatı*, (2000), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yerasimos S.-Berthier A., *Topkapı Sarayında Yaşam*, (2002), İstanbul, Kitap Yayınevi.

MAKALELER

- Asena, Orhan, (1982, Ekim) Hürrem Sultan'ı Sunarken, *İstanbul Şehir Tiyatroları Dergisi*,432, İstanbul.
- Saraç, Tahsin. (1970, Kasım) *Asena'nın Oyunlarında Toplum – Önder İlişkisi*, Türk Dili, 230, Ankara.

**TÜRKİYE’DE KİTLESEL BİR EĞİTİM TOPLULUĞU:
GEZEREK ÖZEL EĞİTİM HİZMETİ VEREN
ÖĞRETMENLER VE SORUNLARI (BATMAN ÖRNEĞİ)**

Yusuf ARSLAN¹⁷³

ÖZET

Bu çalışmada çeşitli engelleri nedeniyle örgün eğitime devam edemeyen özel gereksinimli öğrencilere “gezerek özel eğitim hizmeti veren öğretmenlerin” karşılaştıkları sorunlar incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada nitel ve nicel yöntemler bir arada kullanılmış, veriler anket ve görüşme tekniği ile toplanmıştır. Araştırma, Batman kent merkezinde gezerek özel eğitim hizmeti veren 30 öğretmen ile sınırlıdır. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin düşük ücret, ulaşım sıkıntısı, ders materyallerinin yetersizliği, ev ortamının fiziki şartlarının uygunsuzluğu gibi sorunlarla karşı karşıya kaldıkları ve bu durumun öğretmen verimliliğini azalttığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Engelli öğrenciler, ağır engelli öğrenciler, evde eğitim, gezerek özel eğitim hizmeti veren öğretmenler, eğitim-öğretim.

**A MASSIVE EDUCATIONAL COMMUNITY IN TURKEY:
TEACHERS WHO GIVE SPECIAL EDUCATION IN MOBILITY
AND THEIR PROBLEMS (BATMAN SAMPLE)**

ABSTRACT

In this article, it has been struggled to find out the obstacles of teachers who gives private education in mobility to the students who cannot carry on his/her formal education because of several handicaps. In this study, qualitative and quantitative methods are used together, data is gathered by survey and interview technique. Research is restricted to 30 teachers who gives private education in mobility in Batman city center. According to the research results, it has been observed that teachers are facing problems such as low pay,

---

¹⁷³Yrd.Doç.Dr., Batman Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, dryusufarslan@gmail.com

difficulty in transportation , lack of lesson material, inappropriate physical conditons of the house and it is certain that this situation is decreasing the efficiency of teachers.

Keywords: Students with disabilities, students with severe disabilities, home schooling, visiting teachers in special education services, education and training.

1. Giriş

Okulda eğitim almak bütün bireyler için bir hak olmasına rağmen bazı bireyler bu hakkı kullanamamaktadır. Bunun nedeni bireylerin özel engel durumlarıdır. Engel düzeyine göre öğrencilerin aldıkları eğitim şekli örgün eğitim kurumunda, özel eğitim kurumunda, hastanede ve evde eğitim olmak üzere dörde ayrılmaktadır. İlk ikisinde okula devam söz konusu iken, diğerlerinde öğrencinin ağır engel durumu sebebiyle okula devam mecburiyeti aranmamaktadır. Bu bireylerin akademik hayatlarının kesintiye uğramaması için okula alternatif olarak evde eğitim uygulaması ile eğitimleri sağlanmaktadır. Evde eğitim öğrencinin kendi evini okul gibi kullandığı, yazılı, sözlü sınavlarını öğretmenlerin gözetiminde kendi evinde gerçekleştirdiği eğitim tipidir. Buna göre evde eğitim “zorunlu öğrenim çağındaki özel eğitime ihtiyacı olan bireylerden sağlık problemi nedeniyle okul öncesi, ilköğretim veya özel eğitim programlarından herhangi birini uygulayan örgün eğitim kurumlarından doğrudan yararlanamayanlara eğitim hizmetlerinin evde sunulması esasına dayanan eğitimi” ifade eder (www.meb.gov.tr). “Bu öğrenciler için okula devam etme koşulu aranmadığı gibi, başarıları değerlendirilerek haklarında okula devam eden öğrenciler gibi işlem yapılır ve sınıf geçme ve diploma işlemleri kayıtlı oldukları okul tarafından sürdürülür” (Er, 2006:158). Evde eğitim hizmetlerini MEB’de görevli öğretmenler yaparlar. Bunlara “gezerek özel eğitim görevi veren öğretmenler” denir. 2004 yılında MEB tarafından yayımlanan yönergede evde eğitim hizmetini yalnızca özel eğitim, özel eğitim öğretmenliği, çocuk gelişimi, çocuk gelişimi öğretmenliği mezunları verebilirken 03. 02. 2010 tarih ve 4 sayılı yönerge ile bu sınırlama kaldırılarak bütün öğretmenler kapsama alınmıştır. İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nün atadığı “gezerek özel eğitim hizmeti veren öğretmenler” “*Millî Eğitim Bakanlığı Evde ve Hastanede Eğitim Hizmetleri Yönergesi*”nde belirlenmiş olan mevzuatı uygulamakla yükümlüdür (www.meb.gov.tr).

Gezerek özel eğitim hizmeti ev ortamında yapıldığı için bazı sorunlar yaşanması beklenebilir. Çünkü bu hizmetten genellikle sosyo-ekonomik düzeyi düşük vatandaşlar yararlanmaktadır. Örneğin Batman’da evde eğitim hizmeti alan tüm öğrencilerin şehrin çeper

mahallelerinde ikamet ettikleri anlaşılmıştır. Bu mahalleler işsizlik, yoksulluk, düşük eğitim seviyesi, kalabalık aile yapıları gibi karakteristiklere sahiptir. Dolayısıyla bu koşullarda hizmet vermeye çalışan öğretmenlerin yaşadıklarını incelemek ilginç bir konudur. Gezici öğretmenlerin durumu ve yaşadıkları zorluklar daha önce hiçbir araştırmaya konu olmadığı için bu husustaki bilgilerimiz de tahminden öteye gitmemektedir. Dolayısıyla bu araştırmadan elde edilecek veriler sayesinde hem konu hakkında bilimsel olarak sınanabilir veriler elde etmek mümkün olacak hem de gezici öğretmenlerin karşı karşıya kaldıkları problemler anlaşılabilir hizmet kalitesini arttırmak için planlamalar yapılabilecektir. Bu çalışmada çeşitli engelleri nedeniyle örgün eğitime devam edemeyen özel gereksinimli öğrencilere “gezerek özel eğitim hizmeti veren öğretmenlerin” karşılaştıkları sorunlar incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla şu sorulara yanıt aranmıştır: a) Ev ortamı ders çalışmaya uygun şartları ne ölçüde karşılamaktadır? b) Öğretmenler evde eğitimde en çok hangi sorunlarla karşılaşmaktadır? c) Öğretmenler yaptıkları işten memnun mudurlar?

2. Yöntem

Bu araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden genel tarama modeli kullanılmıştır. Karasar’a göre genel tarama modeli “*çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir*” (2009:79). “*Tek seferde pek çok değişken hakkında sorular soran tarama araştırmaları, pek çok insanın inançlarını, görüşlerini, özelliklerini gözlemlemek için de uygun olup doğası gereği de istatistikî bilgi üretirler*” (Neuman, 2012:395). Sosyal meseleleri anlamak ve keşfetmek açısından salt istatistikî bilgilerin yeterli olamayacağı gerçeğinden hareket edilerek bu araştırmada nitel araştırma yöntemine de başvurulmuştur. Bu temelde nitel araştırmalardan durum çalışması (case study) araştırma deseni kullanılmıştır. Durum çalışmaları toplumsal konular hakkında derinlemesine bilgilerin alınmasını sağlamaktadır (Aksoy, 2013:116). Veriler anket ve görüşme teknikleri ile elde edilmiş, frekanslarına göre tablolara işlenerek görüşme verileri ile yorumlanmıştır.

2.1. Evren-Örneklem

Araştırmanın evreni 2013-2014 eğitim öğretim yıllarında Batman kent merkezindeki okullarda görevli “gezerek özel eğitim hizmeti veren” 30 öğretmenden oluşmaktadır. Evrende

yer alan öğretmenlerin tamamı ile anket ve görüşmeler yapıldığı için ayrıca örnekleme yapılmamıştır. Öğretmenlerin cinsiyet dağılımları aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Evde Eğitim Veren Öğretmenlerin Cinsiyetlerine İlişkin Tablo

Cinsiyet	Toplam	%
Kadın	18	60
Erkek	12	40
Toplam	30	100

Evde eğitim hizmeti veren öğretmenlerin çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Bunun en önemli sebebini velilerin kadın öğretmen isteme yönündeki talepleri oluşturmaktadır. Babanın ders saatlerinde evde bulunmaması nedeniyle anneler çevrenin yanlış yorumlar yapabileceği endişesi ile erkek öğretmenleri tercih etmemektedir. Yine aynı endişe ile bazı kız öğrencilerin velilerinin de erkek öğretmenlerin kızlarına ders vermesini uygun karşılamadıkları için özellikle bayan öğretmen talep ettikleri görülmüştür. Öte yandan evde eğitim verecek bayan öğretmen bulunamadığı durumlarda velilerin erkek öğretmen tercihlerinde “*yakın akraba, tanıdık ya da mahalleden biri*” olma kistasına başvurdukları gözlenmiştir. Görüşme yapılan öğretmen görüşlerine göre Batman’ın toplumsal yapısına ilişkin ‘kırsallık, dindarlık ve kapalı aile tipi’ bunu en iyi açıklayan toplumsal referanslardır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin mesleki deneyimleri ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: Evde Eğitim Veren Öğretmenlerin Mesleki Deneyimlerine İlişkin Tablo

Mesleki deneyim	Toplam	%
1-3 yıl	4	13.3
4-6 yıl	4	13.3
7-9 yıl	7	23.3
10-12 yıl	13	43.4
13 ve üzeri	2	6.7
Toplam	30	100

Evde eğitim hizmetini veren öğretmenlerin büyük oranda mesleklerinde deneyimli oldukları anlaşılmaktadır. Bu bulgu aynı zamanda mesleki tecrübesi az olan öğretmenlerin evde eğitimi yeterince tercih etmediklerinin bir göstergesi olabilir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin branşları ile ilgili bilgiler ise şöyledir:

Tablo 3: Evde Eğitim Veren Öğretmenlerin Branşlarına İlişkin Tablo

Branş	Toplam	%
-------	--------	---

Sınıf Öğretmeni	25	83.4
İngilizce	1	3.3
Zihinsel Engelliler	2	6.7
Türkçe	1	3.3
Sosyal Bilgiler	1	3.3
Toplam	30	100

Evde eğitim hizmeti veren öğretmenlerin daha çok sınıf öğretmeni branşından olmasının sebebi bu hizmeti alan çocukların ilkökul öğrencisi olmasıyla ilgilidir. Araştırmalarımız sonucunda ortaokul çağında olup da evde eğitim gören sadece bir öğrenci olduğu, lise de ise hiçbir öğrencinin olmadığı belirlenmiştir. Tablodaki branş öğretmenleri söz konusu ortaokul öğrencisine ders veren öğretmenleri ifade etmektedir. İl Milli Eğitim Müdürlüğü yetkilileri ile yapılan görüşmede evde eğitimin ilkökul kısmında yığılma olmasına karşın, ortaokul ve lise kısımlarında neredeyse hiçbir talep gelmediği tespit edilmiştir. Bu durum velilerin “*çocuğum en azından temel okuma, yazma, sayma becerilerini öğreysin*” düşüncesinin bir sonucu olabilir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Her araştırmada bulguların elde edilmesini sağlayan veri toplama araçları vardır. Bu araştırmada anket ve mülakat olmak üzere iki ayrı veri toplama aracı kullanılmıştır. Anket, “bir değişkenin yoğunluğunu, yönünü, düzeyini veya gücünü ölçerken” (Neuman, 2012:302) mülakatlar “bireylerin çeşitli konulardaki bilgi, düşünce ve tutumlarının nedenlerini anlamak ve öğrenmek için kapsamlı bilgi sunar” (Karasar, 2009:166). Konu ile ilgili daha detaylı ve zengin bulgular elde etmek amacı ile iki veri toplama aracına birlikte başvurulmuştur.

2.3. Verilerin Analizi

Anketlerden elde edilen veriler kategorilerine uygun şekilde düzenlenmiş ve frekanslarına göre tablolara işlenmiştir. Tablolara işlenen bu veriler öğretmenlerle yapılan mülakat verileri ile yorumlanarak analizler gerçekleştirilmiştir.

3. Bulgular

Bu bölümde araştırmanın bulgularına yer verilmiştir.

1. Öğretmenlerin Karşılaştıkları Zorluklara İlişkin Bulgular

Yapılan araştırmada evde eğitim hizmeti veren öğretmenlerin karşılaştıkları zorluklar aşağıdaki gibidir.

Tablo 4: Evde Eğitim Hizmeti Veren Öğretmenlerin Karşılaştıkları Zorluklara İlişkin Öğretmen Görüşleri

Görüşler	Ücret Düşük	%	Ulaşım yetersiz	%	Öğrenci çabuk sıkılmaktadır	%	Öğrenci asosyaldır	%	Materyal eksiktir	%
Her zaman	30	100	25	83.3	27	90	28	93.3	30	100
Çoğu zaman					3	10	2	6.7		
Bazen										
Nadiren										
Asla			5	16.7						
Toplam	30	100	30	100	30	100	30	100	30	100

Veriler MEB'in ve öğretmenlerin harcadığı anlamlı çabaya rağmen evde eğitim hizmetinin kusursuz işlemediğini göstermektedir. Emek, zaman ve özveri gerektiren evde eğitim hizmetinde öğretmenlerin tamamının ücreti düşük buldukları anlaşılmaktadır. Öğretmenler haftada 10 saat, ayda 40 saat verdikleri dersler karşılığında ek ders ücreti (9.08 tl) almaktadır. Bu ücretin bir kısmını yol, bir kısmını yemek bir kısmını da öğrencilerini güdülemek için çeşitli hediyeler almak suretiyle harcadıklarını, verilen ücretlerin hiçbir şekilde kendilerine tatmin edici gelmediğini ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin evde eğitimi sürdürmelerinde çoğunlukla *empati*, *vicdan*, *sorumluluk*, *sevap kazanmak* gibi düşüncelerinin motive edici olduğu görülmüştür. Ancak ücret yetersizliği nedeniyle bazı öğretmenlerin bir sonraki eğitim öğretim yılında bu görevi bırakacaklarına dair ifadeler kullandıkları görülmüştür. Böyle düşünen öğretmenlerin kararlarını gözden geçirmelerinde yeterli bulacakları bir ücret artışı etkili olabilir. Bir başka ifadeyle ücret artışı öğretmenlerin evde eğitim ile varolan bağlarını güçlendirebilir, ilerletebilir, kalıcılaştırabilir. Yine ücret artışı ile hem evde eğitim verecek başka gönüllü öğretmenler bulunabilir hem de veli ve öğrencilerin kendileri açısından en uygun öğretmeni seçebilmeleri için seçenekler çoğaltılmış olabilir.

Öğretmenler için önemli diğer bir sorun ulaşımdır. Evde eğitim hizmeti alan öğrenciler çoğunlukla kenar mahallelerde oturdukları için ulaşım öğretmenler için tam bir soruna dönüşmektedir. Öğretmenlere servis aracı ya da ücretsiz seyahat kartı gibi olanaklar

sunulmadığından yol giderlerinin tamamını kendileri karşılamaktadır. Bazı öğretmenler ulaşım güçlüğünden dolayı eğitim verecekleri çocuğun evi yakın ise gönüllü olmakta uzak ise görevi kabul etmemektedir. Anket sonuçlarına göre yakın yerlerde oturan öğretmenler için ulaşım *asla* sorun oluşturmamakta iken, uzakta oturanlar için ise *her zaman* problem olarak belirtildiği görülmektedir. Öğretmenler duraklarda uzun süre beklemek zorunda kaldıklarını, olumsuz hava koşulları olduğu zamanlarda sıkıntı yaşadıklarını belirtmektedir. Böyle durumlarda çoğu kez dolu olan yolcu taşıma araçlarına zahmetle binmekte olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca bayan öğretmenler şehrin çeperinde yer alan mahallerde yürürken, duraklarda beklerken kendilerini rahat ve güvende hissetmediklerini belirtmişlerdir. Öğretmenlerin ücretten sonra en çok çözüm bulunmasını istedikleri sorun ulaşımıdır.

Öğretmenlerin karşılaştıkları bir diğer zorluk engelleri nedeniyle öğrencilerin performanslarının çok çabuk düşmesidir. Cam kemik, kas erimesi, felç, organ nakli ve çeşitli biçimlerde ağır ortopedik rahatsızlığı olan bu öğrencilerin kendisine kalsa belki performansı düşmeyecek fakat bizatihi bedenlerine içkin olan güçsüzlük ister istemez yorgunluğa açık hale gelmelerine yol açmaktadır. Bu durum öğrencilerin bir süreden sonra öğretime ve öğrenme birimine ilgisini kaybetmesine yol açmakta, öğrenme-öğretme etkinliğinde kesintiler oluşturmaktadır.

Öte yandan evde eğitim gören öğrencilerin sosyal yaşam ile ilişkilerinin kısıtlı olması öğrencilerin öğrenme hız ve kalitesini sınırlayan bir olgu olarak öğretmenleri zorlayan diğer bir sorundur. Görüşmelerde öğretmenlerin büyük bir oranı bu durumun kendileri açısından olumsuzluk olduğunu ifade etmişlerdir. Sosyal hayatın dışında kalma, sosyal izolasyon, hem öğrenmede akran etkisinden yoksunluğa hem de bilişsel, duyuşsal becerilerin düşük düzeylerde kalmasına yol açmaktadır (Slavin, 1990; Webb, 1982; Demirel, 2010). Öğretmenlere göre bu durum öğrencilerde bilgi depolarının boş kalması ve çok az işe yarar ön bilgi donanımı şeklinde kendini göstermektedir. Gelişim ve toplumsallaşmasının olabilmesi için diğer tüm faktörlerden daha çok akran etkileşimine ihtiyaç vardır (Lewis ve Rosenblum, 1975).

Tablo 5'te de görüldüğü gibi, öğretmenlerin tamamı ders materyallerinin yetersizliğinin önlerindeki problemlerden biri olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle yazı tahtası, resim, harita, projeksiyon, bilgisayar gibi araç gereçleri öğretmenler ihtiyaç duydukları listenin baş sıralarına koymaktadırlar. Materyal eksikliği öğretmenlerin soyut öğrenmeleri

somutlaştırmalarında, öğrenmeyi basitleştirmelerinde, öğrenme zamanını kısaltmalarında, öğretimde verimliliği artırma çabalarında sorunlara ya da yavaşlamaya neden olmaktadır. Yapılan araştırmalar eğitim ortamlarının öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesinde eğitim materyallerinin büyük rolü olduğunu ortaya koymuştur (Cemaloğlu, 2003; Dursun, 2006). Materyallerin etkili şekilde kullanıldığı sınıflarda akademik başarı da artmaktadır (Fidan, 2008). Ancak MEB gezici öğretmenlere hiçbir materyal desteği vermemektedir. Dolayısıyla bu materyallerin alınması için velilerin bütçelerinden pay ayırması gerekmektedir. Ancak velilerin ekonomik durumları bu materyalleri temin edebilecek düzeyde değildir. Öğretmen ve veliler bu konuda tamamen yalnız bırakılmış olduklarını düşünmektedir.

2) Evlerde Ders Araç Gereçlerine İlişkin Bulgular

Araştırmada eğitimlerin verildiği evlerde kullanılan ders araç gereçlerine ilişkin aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo 5: Evde Eğitim Ortamında Ders Araç Gereçlerine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Görüşler	Yazı tahtası bulunur	%	Görsel-ışitsel araç gereçler bulunur	%	Bilgisayar bulunur	%	İnternet bulunur	%
Her zaman	6	20			2	6.7	2	6.7
Çoğu zaman					1	3.3		
Bazen	1	3.3	1	3.3	2	6.7		
Nadiren	1	3.3	1	3.3	2	6.7	1	3.3
Asla	22	73.4	28	93.4	23	76.6	27	90
Toplam	30	100	30	100	30	100	30	100

Ailelerin gelir düzeylerinin çok düşük olması evde materyal olmamasının birincil ve temel kaynağını oluşturmaktadır. Genellikle kalabalık nüfusa sahip olan Batman aile yapısında baba dışında çalışana rastlamak sık karşılaşılan bir durum değildir. Kadının kendi evi dışında bir işte çalışmasına genellikle hoş karşılanmamaktadır. Çocuklar ancak belli bir olgunluğu geldiklerinde (genellikle 8-10 yaş) sokakta çalışarak aile bütçesine katkıda bulunabilmektedir ancak bu katkı hiçbir zaman babanın kazandığı ile eşdeğerde bir oran olarak düşünülmemelidir. Dolayısıyla yoksulluğu ortadan kaldıran köklü dönüşümler olmadan ailelerin evde eğitim gören engelli çocukları için yazı tahtası, bilgisayar, internet, görsel-ışitsel ders araç gereçlerini sağlamaları olanaksız görünmektedir. Dolayısıyla ders araç gereçleri temininde veliler ve öğretmenler tıpkı ders materyalleri temininde olduğu gibi bu konuda da yalnızdırlar.

3) Ev Ortamlarındaki Gürültüye İlişkin Bulgular

Araştırmada öğretmen ders anlatırken evde çıkan gürültüye ilişkin aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo 6: Evde Eğitim Ortamında Gürültüye İlişkin Öğretmen Görüşleri

Görüşler	<i>Biz ders çalışırken gürültü olur</i>	%	<i>Biz ders çalışırken misafir gelir</i>	%	<i>Biz ders çalışırken kardeşler oyun oynar</i>	%
Her zaman						
Çoğu zaman	1	3.3			6	20
Bazen	13	43.3	16	53.3	11	36.7
Nadiren	8	26.7	8	26.7	7	23.3
Asla	8	26.7	6	20	6	20
Toplam	30	100	30	100	30	100

Batman bölgesindeki bir ailede bulunan çocuk sayısı ile İstanbul, Ankara, İzmir gibi kentlerdeki tipik bir ailede bulunan çocuk sayısı oldukça farklılık gösterir. TÜİK'in nüfus projeksiyonunda Şanlıurfa'dan sonra Türkiye'nin en hızlı nüfusu artan kenti Batman olarak göze çarpmaktadır (www.tuik.gov.tr). Tarafımızdan Batman'da 8. ve 12. sınıflarla yapılan bir saha çalışmasında ailelerin ortalama çocuk sayısının beşin üzerinde olduğu görülmüştür (Arslan, 2014). Dolayısıyla evde eğitim veren öğretmenlerin bu bölgede karşılaşılabilecekleri en önemli sorunların başında evde gürültü problemi gelmektedir. Ancak velilerin bu sorunu önlemek için çaba gösterdikleri, öğretmenlerin verimli ders yapabilmesi için önlemler aldıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan bu bölgede geniş aile ve samimi komşuluk ilişkilerinden dolayı misafirlik kültürü yerleşiktir. Velilerin aldığı önlemler sayesinde misafirlik kültürünün de önemli bir sorun olmadığı görülmüştür. Belirtmek gerekir ki bu önlemlerin hiç biri öğretmenler tarafından yapılan uyarılar sonrasında alınmış olmayıp velilerin öğretmene duydukları saygı ve çocuklarının eğitimine verdikleri önem ile alakalıdır. Sonuç olarak evde eğitimde, öğretmenlerin rahatsızlık duydukları değiştirilemez ve sürekli bir gürültü sorununun olmadığı görülmüştür.

4) Evlerde Derslerin Nerede İşlendiğine İlişkin Bulgular

Araştırmada öğretmenlerin evlerde derslerini hangi ortamda işlediklerine dair şu verilere ulaşılmıştır.

Tablo 7: Evde Eğitim Ortamında Derslerin Nerede İşlendiğine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Görüşler	Mutfakta	%	Oturma odasında	%	Öğrenci odasında	%
Her zaman			6	20	20	66.7
Çoğu zaman					1	3.3
Bazen	1	3.3				
Nadiren	9	30	1	3.3	2	6.7
Asla	20	66.7	23	76.7	7	23.3
Toplam	30	100	30	100	30	100

Her ne kadar öğretmenler dersleri öğrenciye ait oda da işlediklerini ifade etmişlerse de bu, gerçeği tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Kalabalık aile yapısı ve gecekonduarda yaşayan bu bireylerin tek başına kullanabildikleri odalardan söz etmek oldukça zordur. Bu ailelerin evleri genellikle müstakil olup birkaç göz odadan oluşmaktadır. Dolayısıyla öğretmen görüşlerinin “öğrenciye ait oda”dan kastettiği, pratikte ortak kullanılan ancak ders saatlerinde öğretmen ve öğrencinin kullanımında olan mekanlardır. Bununla beraber cam kemik, felç gibi ciddi fonksiyon kayıpları olan öğrencilerin minder ya da yatak üstünde oturarak önlerine portatif bir masa ya da marangozda yapılmış düz bir tahta konulmak suretiyle evin uygun olan herhangi bir odasında ders çalışmalarının sağlandığını belirtmek gerekir.

5) Derslerin Ne Zaman İşlendiklerine Dair Bulgular

Araştırmada öğretmenlerin derslerini hangi zamanlarda yaptıklarına dair şu bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo 8: Evde Eğitim Ortamında Derslerin Ne Zaman İşlendiğine İlişkin Öğretmen Görüşleri

	Hafta sonu yaparım	%	Hafta içi yaparım	%
Her zaman	2	6.6	28	93.4
Çoğu zaman				
Bazen				
Nadiren			2	6.6
Asla	28	93.4		
Toplam	30	100	30	100

Veriler göstermektedir ki evde eğitim çoğunlukla hafta içi yapılmaktadır. Dersleri hafta sonu yapan öğretmenler ortaokul hafta içi yapanlar sınıf öğretmenleridir. Sabahçı

öğretmenler derslerini hafta içi her gün öğlenden sonra, öğlenci öğretmenler ise sabahları yapmaktadırlar. Öğretmenlerin hafta sonu ders yapmak istememelerindeki başat neden bu zamanları kendi sosyal, kültürel etkinliklerine ayırmak istemeleridir. Bununla birlikte evde eğitimi hafta içi yapan öğretmenler birkaç haftadan sonra yorgunluk hissettiklerini, başlangıçtaki performanslarını sergileyemediklerini ifade etmişlerdir. Evde eğitim günde en az 2, hafta da 10, ayda 40 saat yapılmak zorundadır. Öğretmen evde eğitim dersini sonlandırdıktan sonra okuluna gidip normal derslerini işlemesi gerekmektedir. Bu durum bile yeterince yorucu iken birde okul nöbetleri ile öğretmenler daha da yorulmakta, verim ve performansları iyice düşmektedir. Onlar her gün normal öğretmenden 2 saat daha fazla ders anlatmaktadır. Üstelik bu dersleri bilişsel, duyuşsal, psiko-motor becerileri yeterince gelişmemiş ve ayrıca hassas, kırılğan dünyaları olan ağır engelli öğrencilere vermektedirler. Ancak bu yoğun tempo öğretmenlerde yorgunluğa yol açsa da öğrencilerin özel eğitime gereksinimi olması, öğrenci öğretmen arasında gelişen duygudaşlık öğretmenlerin işlerini sürdürmelerindeki en güçlü motivasyon olduğu tespit edilmiştir.

6) Velilerin Öğretmenlere Karşı Tavrı ve Davranışlarına İlişkin Bulgular

Araştırmada velilerin öğretmenlere karşı yaklaşımları ile ilgili aşağıdaki verilere ulaşılmıştır.

Tablo 9: Evde Eğitim Hizmetini Sunan Öğretmenlere Karşı Velilerin Tavrı ve Davranışlarına İlişkin Öğretmen Görüşleri

	Güler yüzlüdürler	%	İlgilidirler	%	Özen gösterirler	%
Her zaman	28	93.3	27	90	23	76.7
Çoğu zaman	2	6.7	3	10	7	23.3
Bazen						
Nadiren						
Asla						
Toplam	30	100	30	100	30	100

Yapılan mülakatlar boyunca velilerin çocuklarının eğitimi için daima istekli ve arzulu oldukları öğretmenlerce ifade edilmiştir. “*Millî Eğitim Bakanlığı Evde ve Hastanede Eğitim Hizmetleri Yönergesi*” (www.meb.gov.tr) sayesinde ağır engelli öğrencisi olan velilerin daha önce örgün eğitimde karşı karşıya kaldıkları sorunları büyük oranda aştıkları görülmüştür. Bu uygulama çok açık şekilde engelli çocukların okul ile bağlarını kurmada, temel yaşam becerileri kazanmalarında ve onların akademik eğitimlerinin ilerlemesinde katkılar yapmıştır, yapmaya da devam etmektedir. Bu eğitim, engelleri dolayısıyla içe kapanan dezavantajlı çocukların hayatlarına dokunmakta, yaşama dair bakışlarını olumlu bir role sahiptir. Bu

nedenle evde eğitimin öznesi olan öğretmenlere velilerin kayda değer bir güler yüz, ilgi ve sıcaklık gösterdikleri tespit edilmiş, memnuniyetleri için itina gösterdikleri anlaşılmıştır. Öğretmenlere yapılan çay, yemek, kuruyemiş, meyve gibi ikramlardan, alınan küçük hediyelere kadar veliler eğitim öğretim süresince memnuniyetlerini göstermektedirler. Ancak uygulamadan haberi olmayan kimi ailelerin evde eğitim hizmetinin dışında kaldıkları anlaşılmıştır. Yaygın bir duyuru yapılması halinde evde eğitime dahil olacak şimdikinden daha fazla sayıda ağır engelli öğrenciye ulaşılacağı öğretmenlerce ifade edilmiştir.

7) Ev Ortamlarının Fiziki Şartlarına İlişkin Bulgular

Araştırmada evlerin fiziki şartları ile ilgili şu bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo 10: Evde Eğitim Ortamının Fiziksel Şartlarına İlişkin Öğretmen Görüşleri

Görüşler	Temizdir	%	Isınır	%	Aydınlanır	%	Havalandırılır	%
Her zaman	23	76.7	22	73.3	24	80	20	66.7
Çoğu zaman	7	23.3	6	20	6	20	9	30
Bazen			2	6.7			1	3.3
Nadiren								
Asla								
Toplam	30	100	30	100	30	100	30	100

Verilere göre öğretmenlerin gitmiş olduğu evlerde fiziksel ortamla ilgili ciddi bir sorun yaşamadıkları görülmektedir. Temizlik, ısınma, aydınlatma, havalandırma gibi hususlarda velilerin titiz davrandıkları, uygun çalışma ortamlarını öğretmenlere sundukları anlaşılmaktadır.

4. Tartışma

“Millî Eğitim Bakanlığı Evde ve Hastanede Eğitim Hizmetleri Yönergesi” Türkiye’deki eğitim sisteminin çok önemli bir eksiğini tamamlamış, Avrupa standartlarında bir eğitime yaklaşmıştır. Ancak uygulamanın pratiğine bakıldığında sistemin bazı önemli sorunlar nedeniyle tıkanma noktasından uzakta olmadığı da görülebilir. Yapılan görüşmelerde bazı öğretmenler velilerle anlaşarak derslere gitmedikleri, bazen de velilerin müsait olmadıkları gerekçesi ile dersleri iptal ettikleri anlaşılmıştır. Veli ve öğretmenlerin bu konuda daha fazla sorumlu davranmaları için eğitim almaları gerektiği anlaşılmaktadır. Velilerle anlaşamayan öğretmenler, ücret azlığı, ulaşım sorunları, materyal eksikliği, evde eğitimden önce veya sonra örgün eğitimdeki dersleri anlatmanın getirdiği yorgunluk, verilen okul nöbetleri gibi nedenler de sistemin sorunları olarak göze çarpmaktadır. Kimi okul müdürleri ve öğretmenler sayesinde evde eğitim hizmetleri *sevap, empati, vicdan* gibi içsel motivasyonla sürdürülmüş

ve sürdürülmektedir. Sistem bu haliyle bir dengesizlik üzerinde durmaktadır. Engellilerin eğitimi, amacına uygun, programlı, aile ve öğretmenlerin eksikliklerinin tamamlanarak yapılması gerekmektedir (Ulutaşdemir, 2007:128). Evde eğitim öğrencilerine duygusal nedenlerle güdülenmiş değil alanında uzmanlaşmış profesyonel kadrolar yetiştirmek pedagojik açıdan vazgeçilemez, yegâne yoldur. Bu nedenle nitelikli personel gereksinimi, engelli çocuklara sağlanan eğitim hizmetlerinin önemli bir konusunu oluşturmaktadır (Pretti-Frontczak ve Bricker, 1998). Türk eğitim sistemi evde eğitimi peşinden koşulmaya değer bir amaç olarak odağına almalı, bu sistemin öznelere olan öğretmenlere gerekli olan desteği sağlamalıdır. Zira evde eğitimin başarısı için öğretmenler ve onların mutluluğu vazgeçilemez bir koşuldur.

5. Sonuç

Evde eğitim, ağır engelleri nedeniyle okula devam edemeyen öğrencilere fırsat eşitliği yaratmak amacıyla evlerinde eğitim vermek üzerine kurulu yeni bir anlayıştır. Bu hizmet ağır engelli çocukları olan aileler için umut olmuş, olmaya da devam etmektedir. Türkiye’de henüz çok uzun bir geçmişi olmayan evde eğitim gelecek yıllarda da pek çok aileye umut olmaya devam edecektir. Bu hizmetin bugünden nitelik, kalite ve başarısını arttırmak, daha sonra bu hizmetten yararlanacak çocukların eğitimine olumlu katkı sağlayacaktır. Bu da ancak geride kalan deneyimlere bakarak bu hizmetin aksayan yönlerini tespit etmek ve onarmakla mümkündür. Bu çalışmada evde eğitim hizmetinin Batman’daki öğretmenler cephesinden aksayan yönlerini tespit etmiş ve ortaya koymuştur. Buna göre veliler istekli olmalarına rağmen yoksullukları nedeniyle öğretmenler için gerekli şartları oluşturmada zorlanmaktadırlar. Yine genellikle kıdemli öğretmenlerin evde eğitimi tercih ettikleri genç olanların öğretmenlerin ise çok fazla istekli olmadıkları görülmüştür. Genç öğretmenlerin mesleki tecrübe eksikliği, evde eğitim hakkındaki bilgisizlik, ev ortamından çekinilmesi, ağır engelli çocuklara ilişkin önyargılar bunun sebeplerini oluşturmaktadır. Deneyimli öğretmenlerin önceki yıllarda da evde eğitime gittikleri görülmüştür. Hatta birden fazla engelli çocuğu olan ailelerin tüm çocuklarına aynı kişinin öğretmenlik yaptığı vakalara da rastlanmıştır. Tecrübeli öğretmenlerin evde eğitime daha güdülenmiş oldukları, engelli çocuklar hakkında sahip oldukları bilgilerin kapsamının diğer öğretmenlerden daha derinlikli olduğu anlaşılmıştır. Yine bu öğretmenlerin aileler ile samimiyet kurdukları ve eğitim ile ilgili konularda aile ile organize hareket edebildikleri görülmüştür.

Öğrencilerin ağır engelleri nedeniyle erken yorulmaları, dış nesnel dünyaya kapandıklarından sosyal etkileşim yoluyla ön bilgilere sahip olmamaları, normalden fazla hassas ve kırılgan iç dünyaları öğretmenlerin öğretme hızını düşürmekte, bu da beraberinde stres ve motivasyon kayıplarını getirmektedir.

Ayrıca evde eğitim ile eşzamanlı devam eden örgün eğitimde de öğretmenlerin yoğun ders yükleri, okul nöbetleri de öğretmenlerin yaşadıkları diğer sorunlardır. Ancak bunların hiç biri öğretmenler tarafından, ücret azlığı, ulaşım problemleri ile ders araç-gereçleri ve materyallerinin olmayışından daha sorunsal bulunmamakta ve algılanmamaktadır. Öğretmenlerin aldığı ücretin arttırılması, ulaşım sorunlarının çözülmesi, araç-gereç ve metaryal desteğinin sağlanması evde eğitimin kalitesinin artırılması için gereklidir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, M. (2013). Bilimin Mabedinde Yöntem Meselesi. İstanbul: Yeni İnsan.
- Arslan, Y. (2014). Türkiye’de İntihar, Kan Davası ve Cezaevi Vakalarının Okul Hayatındaki Başarısızlık Üzerindeki Etkileri (Batman Örneği). 24-26 Nisan I.Avrasya Eğitim Araştırmaları Kongresi Sözlü Bildiri.
- Cemaloğlu, N. (2003). Eğitim Ortamında Öğretim Araçları. Küçükahmet, L. (Ed.) *Sınıf Yönetimi*, Ankara: Nobel.
- Demirel, Ö. (2010). Eğitimde Program Geliştirme. Ankara: Pagem A.
- Dursun, F. (2006). Öğretim Sürecinde Araç Kullanımı. İlköğretmen Dergisi. (1), s:8-9.
- Er, M. (2006). Çocuk, Hastalık, Anne-Babalar ve Kardeşler. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi. (49), s:155-168.
- Fidan, K. N. (2008). İlköğretimde Araç Gereç Kullanımına İlişkin Öğretmen Görüşleri. Kuramsal Eğitimbilim, 1 (1), s:48-61
- Pretti- Frontczak, K. & Bricker, D. (1998). An Activity-Based Approach To Early İntervention, London.
- http://mevzuat.meb.gov.tr/html/2629_0.html (erişim 12.02. 2014).
- http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027 (erişim 13.03.2014).
- Karasar, N. (2009). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel.
- Lewis, M. & Rosenblum, L. (1975). Friendship and Peer Relations. New York: Wiley.

Neuman, Lawrence, W. (2012). Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I-II. İstanbul: Yayın Odası.

Slavin, R.E. (1990). Achivement Effects of Ability Grouping in Secondary Schools: A Best Evidence Synthesis. Review of Educational Research, 60, s.471-500.

Ulutaşdemir, N. (2007). Engelli Çocukların Eğitimi. Fırat Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Dergisi, Cilt:2(5), s:119-120.

Webb, N.M. (1982). Student Interaction and Learning in Small Groups. Review of Educational Research, 52, s:421-445.

[X (2014). Yazarın kimliğini açıklamamak adına dergi editörlüğünce sonra eklenecektir.]